

1021
Dipl. oec. H. Nielsänder

Majandusteadus

Lühike kokkuvõte üldisest majandusteadusest

II anne

Kirjastusühisus „Uku“ kirjastus
Tallinn, 1931

A-7627

Dipl. oec. H. Nieländer

Majandusteadus

Lühike kokkuvõte üldisest majandusteadusest

II anne

17742

Kirjastusühisus „Uku“ kirjastus
Tallinn, 1931

2

Gestimaa Trüfifitoja M. S. (end. J. S. Grefse),
Tallinn, Ratasäewu 10.

A-7627

Palkade reguleerimine.

Uuema aja majandus seisab palgamõitluste tähe all. Kultuurmaade töölised on liitunud võimsatesse organisatsioonidesse, kes vägagi tihti suudavad läbisuruda oma nõudmised tööandjate juures. Kuid lahtiseks jääb küsimus, kas töölised siiski jõuavad püsiwalt läbisuruda oma palganõudmised ettevõtjate sissetulekute kulul. Seda küsimust pole võimalik eitada ega ka jaatada, kuna puuduvad veel vastavad kogemused. Austraalias olid veel hiljuti, tänu töölisorganisatsioonidele, palgad eraforraliselt kõrged, samuti Ameerikas. Kuid palkade hoidmine kindra saamutatud kõrgusel pole osutunud võimalikuks. Seevastu näeme igalpool palkade järjekindlat kärpimist ja kahjuks peab märkima, et see palkade tagasiminef pole kaugeltki veel jäänud seisma.

Majandusteadus ütleb, et õppimata tööliste palga alamääraks on jumma, mida wajatakse kõige lihtsamate nõuetega ja harjumustega perekonna ülalpidamiseks. Sealjuures ei ole kõne all mitte ainult kõige hädalisemad eluwajadused, waid ka suuremad tarwidused, millised kujunewad ja püsiwad kooskõlas teatud maa kultuuritajemega. Sellise palgamäära wähendamine ei tarwitse veel tekitada nälga, ometi hoiab tööline endisest palgast wifalt kinni ja ei taha wähendamisega kuidagi leppida. Pigemini wahetab tööline oma ameti, elukohta, rändab võimaluse korral isegi wälja, enne kui annab oma nõusoleku harjunud palga wäendamiseks. Sellist tööliste seisukohta toetab ka awalik arwamine. Seda keskmiist eluülespidamist (standard of life) wõidakse seepärast wõrrelda kaupade tootmis-kuludega. Kuid tööpalk erineb warade hinnast seega, et arenema kultuuriga warade hinnad langewad, kuna kultuuriliselt arenewate rahwaste juures tarwidused järjest tõusewad. Wiimaste tõusuga keskib ka palga alamäär, olgugi, et majanduslikud olud selleks erilisi põhjuseid ei näi pakkawat.

Palga ülemäär oleneb teisest küljest ka tööliste wõimetest. Osa majandusteadlasi arwab, et selle tööliste produktiivsus, kes wiimafena

tegevusse rakendatakse, olewat otustaw palgamäära kõrguse juhtes. Wabrikant rakendab uusi töölisi niikaua tööle, kuni wiimased jõuawad valmistada nende palka ületawaid wäärtusi. Ta ei maksa palkasid, mis ületawad nende wiimaste tööliste wäärtuste valmistamise wõimed. Seetõttu tuleb waadata tööliste wõimetele, kui palgakõrguse määrajaile.

Palga teooriaid on olemas wäga mitmeid. Majandusteaduse wanemast ajajärgust on säilinud nõndanimetatud „wanem klassikaline palgateooria“. Siis tunneme n. n. „tootmisikulude teooriat“ ja „raudset palga-seadust“. Järgmisena wõiks nimetada „palgafondi teooriat“. Siis n. n. „wäljakurnamise teooriaid“. „Produktiwiteedi teooriaid“. „Kombineeritud teooriaid“. „Wõimuteooriaid“.

Wanem klassikaline palgateooria luges töölise ülalpidamise kulud aluspõhjaks, millele tugenewat töö tõeline wäärtus. Turuhind kujunewat kooskõlas töölise jõu, osawuse ja töö nõude järele.

„Tootmisikulude teooria“ ja „raudne palgaseadus“ taotleb arwamist, et mitte ükshiu töölise individuaalsed elamiskulud pole mõõduandwad, waid üldiseks palgamääraks osutub summa, mida wajatakse kõige napimaks äraelamiseks. Sellest jõltuwatki asjaolu, et abielus olew tööline ka wäheha palgaga peab leppima, mis jatkuks terve perekonna ülalpidamiseks, kuna wajalikuks osutub ka abielunaise kaasatöötamine.

Mainitud „tootmisikulude teooria“ töötas ükshikasjalikult wälja kuulud inglise majandusteadlane Ricardo. Wiimase palga- kui ka wäärtuse teooriat pole küll alati tõlgijetud õieti, kuid ometi on need teooriad kantud pessimismiist ja tiikati isegi tunnete kalkulest, millised wäljenduwad „raudses palgaseaduses“. Ricardo nimetab loomulikult tööhinnaks ainult seda, mida wajatakse töölise lihtsaimaks ülalpidamiseks ja tööliste üldarwu säilitamiseks. Seda waadet tuleb pidada pessimistlikuks, kuna Ricardo tõendab, et „mainitud loomulik hind näitawat küll tõusu, kuid see tõus ei ole reaalne, waid ainult nominaalne; nimelt kujuneb tõus seejärel, kuidas tõusewad toitmise kulud rõõbiti inimliku seitskonna arenguga. Seejuures tuleb meeletada, et kombed ja harjumused seda mõjutawad, mida loetakse loomulikuks tööhinnaks. Siin on olemas kohalikud ja ajalilikud wahed, samuti nagu elukutselisedki, milliseid tuleb lugeda omaette arenemismõimalusteks. Loomulikuks wahelülks, mille abil toimub kallat loomuliku palga poole, on rahwustiku liikumine, kuna töö tõeline turuhind mõjub wahendina inimeste elustandardile, mis wõib seista ülal- wõi allpool miinimumi. See mõjutab omaforda rahwa juurekaswu, millest jällegi oleneb tööjõudude pakkumine.

Ricardo oli weendumusel, et riigivõimudel ei jattu jõudu, mõjutada palgakujundamist seadusandlisel teel. See weene väljendus Buchanan'i teesi pooldamises, mis lausub järgmiselt: „there are miseries in the social state, which legislation cannot relieve” (seltskondlik tõrd omab pahesid, mida seadusandlus ei suuda parandada). Selles lauses väljendub igatahes pessimism.

Arvatavasti on sotsialistlikud teoreetikud, nagu Bazard, Vidal, ja eriti Marx, seisnud ülalmainitud Ricardo teooria mõju all. Agitatsiooni materjalina on seda teooriat kaua kasutatud.

Sotsialistidest on eriti Lasfalle oma „raudse palgaseadusega” avalikkuse ette astunud, kasutades sotsialistliku agitatsioonivahendina klassifaliste majandusteadlaste palgateooriaid. Uus „raudsesse palgaseadusse” on kõigutatud Marx'i poolt, mis omakorda on põhjastanud selle lause väljajätmist sotsialistlikust agitatsioonist.

„Palgafondi” teooria näeb palgamäära lihtsas aritmeetilises vormelis: palgamäär kujuneb tööliste arvust, mille vastas seisab olemasolev „palgafond”. Siin näeme sõltuvust kapitali ja palga vahel, millele sageli tugenevad tööandjate väited tööliste palganõuete suhtes.

Mis puutub n.n. „kurnamise” teooriatesse, siis on viimase kahe sajandi vältel püsivalt katjutud tööliste wiletsust seletada eraomanduse õigusliku instituudiga, mis võimaldawat logelejaile ja laisflejaile äraelamise teiste töö kulul. Wastaw kirjandus tekkis juba 1720. a., mil ilmus jeda ainet käsitlew raamat õpetaja Meslier' sulest.

Uuema aja töölisklassi ideoloogiat walitsewad kurnamise põhimõttele baseeruwad Marx'i teooriad, neis väljendatud mõttega: tööline saab endale palgaks ainult murdosa tema poolt produtseeritud wäärtustest; sellest palgast jattub ainult kõige napimaks ülalpidamiseks ning töölisklassi, kui niisuguse, säilumiseks. Wiimne alampiir olewat füüsiliselt tingimata wajalikkude toiduainete wäärtus. Edasi, kapitalist saawutawat tööliste kurnamise teel n.n. „lisawäärtuseid”, mida ta pistab oma taskutesse. Nende „lisawäärtuste” kuhjumisega tekivad järjeit uued kapitalid, mis wahetpidamata alla suruwad tööliste palgamäära. Palgamäära alanemisest oleneb ühtlasi töölisklasside wafustumine ja wiletsustumine.

Produktiwiteediteooria näeb palgamäära sõltuvust tootmiswõimest selle tehnilises mõttes. Juba Ricardo on tähelepanu suhtinud tootmiswõimele, kui otustawale wahendile kapitalifogumiseks. Seega on ka kindlaks määratud tootmiswõime tähtsus palganormide määramisel.

Weel on olemas n.n. „kombineeritud” teooriad. Need teooriad ühendawad eneses eelpoolmainitud teiste teooriate elemente, ilma et nad ise omaksid teatud kindlat iseloomu.

Lõpuks peatume n.n. „wõimuteooria“ juures. Tuleb märkida, et seda teooriat ei tohi ära mahetada n.n. „furnamistooriaga“. Uuemal ajal on „wõimuteooria“ leidnud rohkesti poolehoidu. Ametiühingute palgapoliitika ei ole koostöelas klassikalise arusaamisega ökonoomilist paratamatustest. Wõimuteooria on selgitamist leidnud Tugan-Baranowski poolt, astudes seega wastollu Marxi teooriatega. Rahtlemata omavad tööliste organisatsioonid suure wõimu; see oleneb sellest, mida tihedamalt on teostunud nende liitumine. Seega väheneb nende sõltuvus teiste sotsiaalsete klasside wõimust.

Nagu öeldust nähtub, pole puudust igasugustest teooriatest, mis käsitlevad tööliste palgamäära. Kuid praktilised tulemused on igal juhul osutunud hoopis isesugusteks. Siiski näib, et palgafõrgendust on wõimalik läbi wiia isegi kasvawa rahwaarwu juures. Sealjuures peab tööjõudude pakkumisega kaasas käima nõudmine.

Uusi tööwõimalusi saavutatakse eeskätt rahwa elu- nõuete tõstmisega. Seda wäike parandus riietuses, korteri fiksiseades jne. nõuab hulga rohkem tööd. Teisel kohal seisab töö ekspordiks, millega saavutatakse välismaadelt suuremaid hindu kaupade eest, mis omal maal odawad. Ka siin on awarad wõimalused, millede kasutamine võib suuresti mõjuda palgamäärale.

Elunõuete tõstmisega peab käikäes käima rahwa ostujõu tõstmine. Selle eeltingimuseks on tööliklassi töowõime tõstmine, mis omakorda mõjutab ja tõstab warade valmistamist. Ühe rahwa tootmiswõime tõstmine muutumata elanikarwu juures on wõimalik kapitali tõmbamisega omale maale, samuti uute masinate leiutamise abil, milledega ühikute ühikute töowõimet tõstetakse.

Kui siis ei puudu nõudmine töösaaduste järele, ja valmistatakse rahwaarwuga wõrreldes rohkem warasid, osutub wõimalikuks rahuldada kõrgemaid nõudmisi ja tööd paremini tasuda.

Enne maailma majanduskriisi, mis walitseb 1929. a. alates, olid tööliised palgade suhtes saawutanud hiilgawaid tagajärgi. Nii makseti, nagu eelpool öeldud, eriti kõrgeid palkasid Ameerikas ja Austraalias. Seda oli saawutanud wõimas töölisteliikumine ja kasvaw organisatsiooni wõim, siis kaubanduse ja tööstuse areng, liiklemiswahendite parandus, leiutised jne. Tööliklassi iseteadmus, tihedum liitumine oma huwide kaitseks, samuti töö kvaliteedi tõstmine tõid töölistele palju hüwesid.

Kuid maailmamajanduse kriis näib olemat segipaisanud kõik arwed. Kultuurriiges on tööta üle 22 miljoni inimese. Seda algab kõikjal palgade kärpimine. — Maailm korraldub häber. Puuduwad wähe- madki alused, mis wõimaldaksid ennustusi tulewiku arengu kohta.

Ettevõtja sissetulek.

Ettevõtjateks nimetatakse isikud, kes organiseerivad ja ellu kutsuvad mingisuguse majandusliku ettevõtte. Siis on tegemist üksikmajandusega, kes sooritavad majanduslikku tegevust, tootmist teiste isikute tarvete rahuldamiseks. See tootmine sünnib kasusaamise eesmärgiga ettevõtte oma riskil ja armel. Seejuures tarvitatakse harilikult kapitali, töölisi ja teenijaid. Pole tähtis, kas ettevõtte on suur või väike, tema üksikmajanduslik iseloom jääb muutumatuks.

Sellise üksikmajanduse juhataja ongi ettevõtja; ta määrab üksikasjalikult selle tegevuse, kannab riski ning saavutab ka tulud. Harilikult alahinnatakse ettevõtja seisukohta ja tähtsust varade valmistamise protsessis ja üldises rahvamajanduses; eriti jofjalistid püüavad eitada seda tähtsust. Kuid teadus waatab asjale teisiti, tunnistades kasulikeks ettevõtjate teeneid rahvamajandusele. See väljendub selles, et tunnistatakse ettevõtjate tulusaavutamise õigustatust.

Ettevõtja tuluks osutub ülejääk, mida saadakse, kui ettevõttesse mahutatud kapitali tulu, olgu see ettevõtja omandus või laenukapital, on maha arvatud kapitali kasutamise protsent ja tööpalk, mida ettevõttes tegev ettevõtja on õigustatud arvama endale. Ettevõtja tulu moodustab seega ainult osa ettevõtja sissetulekust, milline sisaldab kõik ettevõtjale jäävad summad.

Sellist ettevõtja tulu ei saavuta sugugi kõik ettevõtted, enamik ettevõtteid annab ainult tavalise kapitaliprotjendi ja tööpalga. Suhtub wähest, et üksikutel aastatel ettevõtte annab häid ülejääke; teistel aastatel seewastu wõiwad tekkida kahjud, millega ülejäägid kõrwaldatakse. Ülejääke wõib siiski saavutada eraforraliste tööpingutustega, kuna üldiselt wõistlus surub äritulud niimõrd alla, et sellest jatkub waid kapitaliprotjendiks ja ettevõtja palgaks. Minult sellistel juhustel, kui ettevõtja, omades erilisi wõimeid ja tublidust, suudab tõusta kõrgemale tavalisusest, kui ta uute leiutiste ja masinate abil suudab teistest odavamini ja paremini töötada, osutub wõimalikuks kõrgema tulu, **e t t e w õ t j a t u l u**, saavutamise. See on samuti wõimalik, kui ettevõtja on monopolisti seisukorras, kui tal õnnestub eraforraline tootmisikulude kokkuvõid, wõi kui ta suurte kapitalimahutustega ja muude ettevõtte täiendustega suuremaid kasusid suudab endale saavutada.

Suurema tuluksuse tõttu saadud ülejääk on ettevõtja tulu. Seda tulu pole wõimalik endale wälja kaubelda; selles suhtes ta seisab tööpalga ja kapitaliprotjendi wästa.

Ëga ettemõtja fisisetulek on tootmiskulude ja hinna tulemus. Mati peamad hinnad ületama kulud, et nähtavale tuleks ettemõtja fisisetulek. Kuid alati see pole nii, ja ettemõtjate majanduslik ülesanne seisabki selles, et oma tootmis- ja teenimisvahendeid kasutada selles sähis, milles hinnad töötavad olla kõrgemad kui kulud. Kindlakskujunenud hindade juures tuleb hinnawahe saavutamiseks kulufid kärpida. Ëga ettemöte eeldab spekulatiivset tegewust, samuti nagu iga ettemõtja fisisetulek ühtlasi on spekulatsiooni fisisetulek. Seega osutub ettemötte eelduseks hindafid põhjendawate asjaolude ja nende mõjude õige arwestamine, ostjate nõuete äratundmine ja õige tootmisuuna leidmine, mis wastaks majanduslikku põhimötet taotlewale tootmis- ja teenimiskorrade. Selliselt waadatuna, ei ole ettemõtja fisisetulek midagi muud, kui saavutatud tasu tarwetele ja turu seisukorrade wastawa rahwamajanduse tootmisjõudude ära kasutamise eest.

Ettemõtjate seisuse üldfisisetulek on hind, mida maksab rahwamajandus tootmisprotsessi juhtimise ja walmistatud warade ärajaotamise eest mitmesuguste tarwitajaterühmituste wahel.

Nimetatud hinna wõi tasu maksimine toimub järgmiselt: ettemõtja ostab kaupade walmistamise abinöud, kapitaliwarad ja tööjööud kindlate turuhindadega; seega ta osutub walmisjaaduse, samuti produkti müügi järele saadud wastutasu omanikuks. Kaupade walmistamise algul pole sugugi weel kindel, et müügihind ületab kulud. Palju ettemötteid äpardub, kuna saadustele ei leidu ostjaid kulufid katwate hindadega. Seda wöiwad põhjustada ettemõtjate wale kalkulasioonid, aga ka konjunktuuri muutused. Harilikul warade walmistuse- ja müügikäigul õnnestub ettemöjtatel tawaliselt saavutada kulufid ületawaid müügihindu.

Selleks on waja, et ettemöjtatel on wöimalik oma tootmiswahendeid ühes wööraste tööjööududega kestwalt madalamate hindadega osta, kui on walmistoodangu hind. Teiselt ei tohi ettemöjtate omawaheline wöistlus kujuneda nii suureks, et ta tootmiswahendite hindu niimörd tõstaks, wöi walmisjaaduste hindu alandaks, et wahed kaowad. Wiimast takistawad ettemöjtate püüded oma tulude säilitamiseks.

Salwa hinnakonjunktuuri juures astuwad ettemöjtad tagasi; ei asutata üldse mingisuguseid ettemötteid. Tootmiswahendite hinnakujundamisel ei ole mööduandwad mitte ainult ettemöjtad, waid asjalike tootmiswahendite omanikud, samuti tööjööu omanikud, s. t. töölised. Tootmiswahendite omanike hulka kuuluwad maaomanikud, kapitali wäljalaenajad, tootmiswahendite müüjad. Nende kõikide huwides seisab saavutada wöimalikult kõrgeid hindu, mis wastaksid täiswärtuslikult nende wahren-

dite abiga valmistatud produktile. Ei osutu võimalikuks soovitud hindade saamine, lepitaakse madalamatega ja eemaldatakse tooted alles siis turult kui vähemalt jeda hinda pole võimalik saada, mis vastaks oma tootmisikuludele. Seejuures on töölise seisuford eriti ebasoodus, kuna neil pole võimalik tagasi tõmmata oma tööjõu pakkumist. Üldiselt kujuneb hinnamäär tuntud seaduse kohaselt, mille järele iga tootmisvahendi üffsus saavutab oma tarvitatavusest tingitud madalaima hinna.

Ettevõtjad püüavad jisseosta võimalikult madalate hindadega. Äärmisel juhul on nad valmis andma hinda, mis võimaldab valmistatava kauba müüki ilma kahjuta. Tootmisvahendite tootmisikulud ja töölise palganõudmised kujundavad seetõttu valmisjaaduse madalaima hinnapiiri, mida ettevõtja on nõus maksma. Loodangu hinna ülempiiriks tuleb lugeda tema tulewane väärtus. Saaduse tõeline hind kõigub turu seisuforra kohaselt, jeda määravad ka ettevõtjate ökonoomilised võimuvahetorrad. Tuleb tähelepanna, et tootmisvahendid alles ettevõtjate kätes saavutavad oma õige väärtuse, kuna viimased neid kofku seavad nii armulijelt kui ka otstarbekohaselt. Tootmisvahendite müüjatel puudub seepärast sageli võimalus, otjastada tulevase produkti väärtuse üle või isegi väljaarvutada tootmisvahendi tegelik väärtus produkti valmistamisel. Võiftluse mõjul on nad enamasti sunnitud leppima madalaima ehk alampiiri hinnaga.

Sgal ettevõttel on teatud majanduslikud ja tehnilised — sageli ka õiguslikud eeldused. Seetõttu on piiratud isikute arv, kes ettevõtjatena vastaksid nõuetele. Mida väiksem on selliste ettevõtjate arv, jeda foodjam on nende seisuford turul.

Ettevõtjate arv on piiratud asjaolu tõttu, et maewalt mõnd ettevõtet on võimalik teostada ilma varandusomandusega. Kuid mitte kõif varanduse omanikud ei soovi ega oska tegutseda ettevõtjatena. Kriti kapitalirisk, mida kannab ettevõtja, on paljudele takistuseks ja hirmuks, mille tõttu eelistatakse kapitalide mahutamist kindlate laenuandmise tehingute kujul. Viimase asjaolu mõjul kahaneb mitte ainult ettevõtjate arv, vaid suureneb ka laenukapitali pakkumine, mis omakorda ettevõtjatel võimaldab kapitali kajutamist odavamama hinnaga.

Arna ettevõtjad, kes varade valmistamist alles jisseseavad, halva turuseisuforra puhul ilma suuremate kaotusteta võivad loobuda oma kawatjustest ja mitte enam osta tootmisvahendeid, ka mitte palgata töölisi, on enamik wanu müüjaid sunnitud müüma isegi kahjudega. Kaubad ei või seista ladudes piiramata aja kestel. Et saavutada jissetulekuid, tuleb neid realiseerida. Mis puutub tööjõu müüjaisse, siis osutub pakkumise tagasitõmbamine võimalikuks väga harva.

Kuna ettevõtja sissetulek saamutatakse üldsissetuleku teatavast ülejäagist, siis tuleb sellega arvestada nagu ebakindla sissetulekuga. Tema ajamele võib astuda kahju. Sellist kahju kannab esijoones ettevõtja kapital. On ettevõtja töötanud laenatud kapitaliga ehk krediidiga, võivad kahjusid kannatada ka tema võlausaldajad. Seepärast nõutakse harilikult krediitide kindlustamist, mis vähendab küll laenuusaldaja riski, kuid jeda laostavamalt mõjub ettevõtja kapitalile.

Ettevõtjate sissetuleku eelduseks on tööjaotuslik, liiklemismajanduslik organisatsioon, eraomandus ja varanduseta töölisklassi olemasolu. Ettevõtja sissetulekut tuleb teatud määral kohelda kui palka, mida saadakse produktiivsete jõudude organiseerimise, nende otstarbekohase ökonoomilise juhtimise eest. Riikaua, kui säilib tarvitamise vabadus, i. t. vabadus valida endale tarvete rahuldamise vahendeid, on nõudmistest eest hoolitsimine iseseisew töö, mis toimub rahvamajanduse piires. See töö ei ole võimalik ilma produktiivsete vahendite waldamiseta, see töö ei sõltu aga sellest waldamisest, kuid ta oleneb isiklikult andekusest. See töö nõuaks alati eritaju. Uute produktiivsete võimaluste leiutamine, uute töömeetodite katsetamine, uute tarvete sooritamine õigustab samuti eritaju saamist. Riikaua, kui erakapital toimetab warade tootmist rahvamajandusele, kasutades produktiivsete jõude kõige otstarbekohasemalt ja kasulikumalt, on ettevõtjate sissetulek, milline ergutab üldhuvidele kasuliku olema tootmis- ja teenimistöö, soovitaw ja õigustatud. Mida tafakaalusstatum ja iihesugusum on produktiivne ehk tootmine, mida rohkem ettevõtteid liituvad ja haaravad enda alla juuri maalafid monopolistidena, jeda vähem ilmutavad end ülalmainitud hüved. Seega kasvab nende hulk, kes jeda sissetulekut saamutavad omakapitalidest, olles waid nime järele ettevõtjatena tegewad. Rahvamajanduslikult on ka kasulik, kui sellise sissetuleku saamutamine kapitalisüüdi jõudstab ja seega tootmise edendamisele kaasa mõjub. Ettevõtja sissetulek sõjutub ka tähtsaks rahvamajanduslikuks teguriks seetõttu, et ta on tähtsaimaks kapitalikaswu allikaks. Peab märkima, et ka palju kapitali tekib tulude kofkühoinist teistest sissetulekuteist; juur oja uut kapitali aga jinnib ettevõtete ülejäädidest, sel kujul, et need ülejäädid kas otsekohe investeeritakse ettevõtte suurendamiseks, wõi et neid kasutatakse osaniku-kapitalidena teistes ettevõtetes.

Kuigi ettevõtjate sissetulek on rahvamajanduslikult õigustatud, ei saa ometi tõendada, et õigustatud oleks ettevõtjate iga sissetulek. Üksikute ettevõtjate wõi ettevõtete kapitaliomandusega saamutatud ülewõim annab võimalusi nõrgemate ekspluateerimiseks, millised võimalused wäga wähesel määral on tingitud ökonoomilistest tõfiasjadest.

Nii on lugu monopolidega, millede kasutamine võib anda fisisetulekuid, mis ei ole kooskõlas ettevõtjate sotsiaalsete teenetega.

Rohkemõttes võib öelda, et töö, mida tänapäev toimetavad ettevõtjad juhtivate, organiseerivate, kontroleerivate organitena ja juhatajatena uutel tootmisaladel, on sõltumatu seltskondlikult korraft. Kuid see töö on rahvamajanduslikult kasulik ja tarvilik. Materjaalsed hüved, mida saavutatakse paremusel ja otstarbekohasusel sihitud majandusliku tööga ja tootmisjõudude õige ära kasutamisega, peaksid saama määriliselt hinnatud igasuguse sotsiaalse korra juures. Selle töö tulemused peaksid igatahes osaltki juure arvatama ettevõtjate tajule.

Majapidamine.

Sisjetuleku jaotamist mitmesugustele väljaminekutele isiklikuks tarvete rahuldamiseks nimetame majapidamiseks. Majapidamine on seega ühikisiku või isikute rühma majandus, mida tuleb vaadelda nende varade tarvituse seisukohast. Kuid tehniliste seadeldiste varade tarvitamine ei kuulu majapidamise mõiste alla, nii näit. ei kõnelda aktsiaseltsi majapidamisest, kuid võidakse kõneleda näit. vaimuliku koondise majapidamisest. Esimesel juhusel on tegemist rühmitusega, mis taotleb tootmisesmärke, teisel juhusel on tegemist tarvitajate rühmitusega. Majapidamisest tuleb kõneleda ainult neil juhusel, kui tegemist on mitte ainult tootmisega, vaid ka tarvitamisega. Tuleb liigitada e r a m a j a p i d a m i n e ja a w a l i k m a j a p i d a m i n e. Gramajapidamine jaguneb ühik-, perekonna-, seltsi-majapidamistesse, seejärel, kas majapidamise juhtimine kuulub ühikisikule, perekonnale või isikute koondisele, kes omavahel ei ole seotud perekondlike sidemetega.

Majapidamise peamiseks ülesandeks osutub majanduslik fisisetuleku korraldamine, s. t. majanduslikule põhimõttele vastav fisisetulekute jaotus tarvete rahuldamise juhtes. Varade tarvitamine tuleb korraldada nii, et olemasolevate vahenditega saavutataks kasulikum tarvete rahuldamine. Kuna iga majanduses käesolevate tarvetega konkureerivad ka tulewiku tarbed, siis on vaja arvestada nii esimestega kui ka teistega. On need tähtsamad kui käesolevad, fisisetulekust kaetavad tarbed, siis on vaja, et fisisetuleku ülejäägid saaksid alal hoitud tulewiku jaoks. Majapidamise üle otsustades on seega tegemist fisisetuleku kasutamiseega käesolevate tarvete rahuldamiseks.

Uvalik majapidamine moodustab omaette teaduse, nimelt finants-teaduse ja poliitika. Uvaliku majapidamise kujundamine omab suure tähtsuse rahvamajanduses. Niigi fisisetulekud ja väljaminekud ei ole ju sugugi tähtsusetud rahvamajandusele, kuna nad mõjutavad eramajan-

dufi seega, et mõivad ka händada eramajanduste fissjetulekuid; teisest küljest mõivad riigi ehk awaliku majapidamise fissjetulekud mõjutada nõudmisi kaupade ja töötoimingute järele.

Selliste mõjude uurimine kuulub, nagu öeldud, osalt eriteaduse, finantsteaduse kompetentssi. Sellesse kuulub ka awaliku majapidamise tehnika küsimus, nagu riigieelarwe koostamine, samuti tema teostamine.

Kui waadelda eramajapidamisi seejärele, kuidas nad mõjutavad üldist rahvamajandust, siis omavad erilise tähtsuse perekondade majapidamised. Üksikmajapidamised on wõrdlemisi harwad, feltjide majapidamised on wäheste tähtsusega, ja asutuste majapidamised, nagu haigemajades, hotellides, sanatooriumites, on küll suure sotsiaalse tähtsusega, kuid mõeldud üksikisikute tarwete rahuldamiseks, nad ei iseloomusta üldjuse eluülespidamist. Üldtarwiduse osana omavad nad siiski tähtsuse, samuti nagu awalik majapidamine.

Statistiliste andmete najal on wõimalik wäljaarwutada perekonna majapidamiste hulka teatud riigis. Peab aga märkima, et täiesti õigeid andmeid saada on siiski raske, kuna ei saa kindlaks teha, kui palju wõ r a i d isikuid asub perekondades wõi majapidamistes. Korteriolude uurimused suurlinnades näitawad wäga palju majapidamisi, mis koosnewad perekondadest ja wõõrastest isikutest. Eriti wäiksemad ja wäiksemad perekonnad soetawad endile kaasüürilisi, kes aitaksid kanda korterikulud, olgugi, et selline kaasüüriliste pidamine on seotud suurte pahedega hügieenilises ja kõlblises mõttes. Niisugustel juhustel tuleb igatahes eelistada eriasutusi, näiteks wallaliste naisterahwaste kodusid jne., oma majapidamistega, wõõraste elementidega seotud perekonnamajapidamistele. Kuid enamiku moodustawad siiski perekonna majapidamised, mis koosnewad sugulastest ja kus nende omawaheline koostöö moodustab eluülespidamise kõlblise ja majandusliku aluspõhja. Sgajugused, ka ökonoomilised mõjutused on perekonnas kõrwaldanud ülesanded, mida waremalt sooritati liidetud perekonnas. Üksa rohkem töid tehakse nüüd wäljaspool kodu; esemete walmistamine toimub pea erandita wäljas. Pojad ja tütreid lastawad, endile iseiseismust soowides, majapidamistest, laste arw wäheneb üldse. Tekiwad püüded uute majapidamismormide moodustamiseks. Sellegipärast moodustawad perekondlikud koondised üksusi, millised liidetakse majapidamisega.

Majapidamiste uurimise teaduslikuks eesmärgiks osutub fissjetulekute äratarwitamise korrapärajuse jälgimine. Selline jälgimine näitab sotsiaalsete klasside tarwete rahuldamise seaduspärajust. Siit nähtub, misjuguiseid mõjusid awaldawad tarwete hinnamuutused, siit wõib järele-

dada tootmisjuuna ja tootmisjuurust, mis oleneb rahva sissetulekute jaotusest. Siin ilmuvad ka rahwafihide kultuuriaastmed sõltuvas sissetulekuga, samuti majanduslik aluspõhi jorfiaalsete klasside tekkimiseks.

Majapidamiste jälgimist, mis on rajatud sissetulekute ja wäljaminekute täpsele ülesmärkimisele, toimetab m a j a p i d a m i s t a t i s t i k a. Selliseid ülesmärkimisi tehti juba 18. sajandil, kuid teaduslikult täpsete saawutusteni jõuti alles 1855. a., millal belglane Ducpétiaux ja prantslane Le Play awaldasid arwufaid andmeid tööliste majapidamiste üle. Neist andmetest on järeldatud kahte: mida waejem on perekond, jeda suurema oja oma sissetulekust peab ta tarwitama toiduainete muretsemiseks, ja nimelt kasvab wäljaminek toiduainete eest jõukuse kahanemise puhul geomeetrilises progressioonis. Belgia-Prantsuse andmete põhjal arwutati wälja, et terve perekonna sissetuleku juures, mis moodustaks 1000 franki, wäljaminekud toiduainete eest nõuawad 64%. Kaswawa sissetuleku juures langeb see protsendimäär. ja 3000 frangi-lise sissetuleku juures on toitmise eest wäljaantaw protsent weel ainult 56. See, nõnda nimetatud „Engeli seadus“ on tunnustatud weel tänapäewgi. Samalaadilise seaduse, kuid korteri suhtes, on kindlaks määranud sakslane Schwabe: „mida jõukam on perekond, jeda suurema jumma, kuid jeda wähen protsente üldwäljaminekust ta tarwitab ära korteri üüriks.“

Mainitud seaduste najal on toimitud huwitawaid uurimisi. Nii on juureldud toiduaineks tarwitatud liha- ja taimetoidu tarwitamise wahetkorda, wiimasel juhusel jällegi odawamate (rukis, kartulid) ja kallimate ainete wahetkorda, ja sellest järeldusi tehtud üldise rahwamajandusliku arengu üle ning selle muutmiseft, ühenduses elutingimustega.

On tulnud otsusele, et kaswawa sissetuleku juures langeb wäljaminek toiduainete eest. Selle wäljaminku piires tõuseb aga oja, mis määratud lihaainete ostmiseks, kuna taimetoitluse osas näeme lihtsamate sortide asendamist peenematega (näit. ruffijahu asemel tarwitatakse nisujahu). Korteriikulud wähenewad, wõrreldes sissetulekuga, kuid ainult teatud piirini. On ületatud see sissetuleku piir, tõusewad jällegi wäljaminekud korteriikulude arwel. Wäljaminekud riietuse, jookide ja muude maitseainete eest tõusewad kaswawa sissetulekuga, kuid kahanewad jälle teatud astmest alates. Kuid kaswawa sissetuleku juures tõusewad järjekindlast wäljaminekud kultuurilisteks otstarweteks, eriti terwise alalhoidmiseks, laste kaswatamiseks, tulewiku eest hoolitsemiseks.

Majapidamiste uurimine sunnib järeldusele, et kaugelst suurem oja rahwustikust võib waadata ainult wäikesele osale oma sissetulekust kui wabale sissetulekule. Rõrgema kultuuri nauding ja selle edendamine piir-

dub jõukate kihtidega, kui mitte üldmajanduslikud seaded ei võimalda üldsjuse osavõttu.

Ülalmainitust järgneb rahvamajandusele, et tootmist tema juuna ja juuruse järele määrab peaaesjalikult keht- ja väikemajapidamiste tarwitus.

Siiklemisajutuste-, sõjawäe-, awalikkude ehituste jne. nõudmise kõrwal tootmismahendite järele, on mööduandew majapidamiste tarwitus. Niikaua, kui nõudmise tingimused ei muutu, ja tootmine oskab kohaneda wahelduwa tarwitusega, jäilub tasakaal tootmise ja tarwituse wahel. See on normaalne seisuford tawalise rahwustiku kaswu ja tarwitusolulorra juures.

Sotsialism.

Sotsialism on oma nimetuse saanud ladinakeelsest sõnast „socius“ — seltsiline ehk seltsimees. Umbes saja aasta eest hakati laiemalt tarwitama nimetust „sotsialism“. Prantslane Louis Reybaud koostas 1840 a. teose: „Etudes sur les reformateurs ou socialistes modernes.“ Sellest ajast peale lewis mõiste „sotsialism“ peaaegu kõigis maades.

Sotsialismi all tuleb mõista teatud seltskondlik firda, ja nimelt riiklikult organiseeritud seltskonda.

Prantsuse sotsialistid Pierre Leroux ja Reybaud selgitasid sotsialistlikku firda, wäites, et mitte üksikisikute hüwed ja huwid pole mööduandwad, waid otsustawa tähtsuse omab seltskond. Üksikisiku kohuseks on alistumine üldsjuse huwidele, eesmärgiks on waid seltskonna areng terwikuna. Sellist seltskondlikku organisatsiooni nõutakse kindla riigi piires. Selles nõudes ilmnebki teraw wahet sotsialismi ja anarchismi wahel. Mil määral riik on kohustatud endale wõtma sotsialistliku ühiskonna organiseerimist, selles ei ole sotsialistid isegi weel jõudnud lõpulikule selgusele, kuna arwamised juuresti lähewad lahku.

Selduga oleks sotsialismi mõiste wõetud liiga laialdaselt. Sotsialism nõuab täitsa kindlat organisatsooni, mis oleks hoopis midagi muud, kui jee on käesolewa aja seltskondlik fird.

Selline uus seltskondlik fird nõuab tootmismahendite c m a n d u s õ i g u s e k a o t a m i j t. Siin on võimalikud mitmesugused waated. Seepärast on tarwis tõmmata piirjoon seal, kus waade muutub sotsialistlikuks ja kus seda weel ei ole. Inglismaal ja Ameerika Ühendriiges nimetatakse igatiühete sotsialistiks, kes nõuab raudteede, kindlustusasjanduse jne. riigistamist. Ent sotsialistlikuks tuleb lugeda ilmawaadet, mis nõuab üldomanduft, kuna eraomandusega

lepitakse ainult erandina. Kui kõrvaldatakse eraalgatus warade tootmisel, siis langeb ära omahuvi, mis moodustab tõukejõu majanduslikuks tegemiseks. Siis oleks waja töösundi, juhusel, kui ei piisa näljast tööle hakkamiseks. Seega tekib sotsialismile üldise töösundi küsimus. Otsustama tähtsusega on aga, et igauks töötab üldhusele, millega tehakse wõimatuks „inimese eksploateerimine inimese läbi.“ Kuid eraomanduse küsimusega sotsialism kaugelki weel ei piirdu. Sotsialistliku mõtte peafihiks osutub eramajandusliku ettevõtte asendamine riikliku wõi seltskondliku ettevõttega, eesmärgiga, kõrvaldada wõi wähe mallet piirata waba wõistlust. Küsimuseks jääb muidugi, kuidas seda teostada. Wanemad sotsialistid nõudsid lihtsalt ettevõtete riigistamist, kuna uuemal ajal püütakse leiutada worme, mis wastaksid rohkem ühistegelisele ijeloomule wõi fündikaatidele.

Sotsialiste ei wõi ühte liigitada kommunistidega, olgugi, et wiimaste prohpetite hulka kuuluvad muu seas ka sellised sotsialistid, nagu Marx, Lasalle j. t. Wahel sotsialistide ja kommunistide wahel seisab selles, et esimene ei tunniasta tootmismahendite eraomandust, kuna wiimased üldse ei tunniasta mingisugust eraomandust. Kommunism pole muud kui ühine warandus. Ühine warandus wõib olla täielik wõi puudulik. Näiteks kommunistliku ühiskonnawaranduse juures wõib olla piiratud riigiomandus laialdase eraomanduse kõrwal omandusjaotuse aluspõhjaks. Sellisel juhusel ei saa juttu olla sotsialistlikust riigist. Sotsialismiks tuleb lugeda põhimõtteline tootmismahendite riigistamine, kuna kommunismiks osutub eraomanduse kõrvaldamine kõikide warade suhtes.

Sarilikult pole ka märgata selget wahetegemist sotsialismi ja sotsiaaldemokraatia wahel. Sotsiaaldemokraatia nõuab poliitilist wõimu rahwale, et jelle wõimu abil jalule seada sotsialistlik riiki. Sotsiaaldemokraatia on poliitiline erafond, kuna sotsialism on ilmawaade wõi majandusorganisatsioon. Kuulus sotsialist Rodbertus ei olnud sotsiaaldemokraat, waid — monarhist! Ta arwas, et sotsialism wõiks mäljafujuneda ja areneda monarhismi abil. Kuna ometi eranditena wõib leiduda sotsialiste, kes ei ole sotsiaaldemokraadid, seetõttu et ju ei tarwitse kaasa tunda sotsiaaldemokraatide wõimuhaaramise jüsteemile, peab aga sotsiaaldemokraat olema sotsialist, kuna tema poliitiliseks eesmärgiks osutub sotsialism.

Griligi moodustawad nõnda nimetatud anarhistid. Anarhismi mõiste üle ei walitse weel täieline selgus. Anarhismi peatundemärgiks on riigi eitamine tulewikus. Kuidas ja millega soowitakse riiki asendada, samuti, kuidas mõeldakse tulewane areng anarhismi juunas, pole

miht anarhistidel enestelgi täiesti selge, kuna on olemas liig suured lahkarvamised. Sotsialistide eesmärgiks on isikliku vabaduse piiramine viimse võimaluseni riigi kasuks. Anarhism seewastu püüab kaotada riiklist jurwet üksikisikute juhtes, võimaldades viimastele piiramata vabaduse.

Selline teraw liigitus sotsialismi, kommunismi ja anarhismi wahel on ajel leidnud alles aja jookkul. Üksikud wanad sotsialistid olid nõus sellega, et erakapital osa wõtab tootmisest. Samuti ei nõutud alguses ka riikliku warade walmistuse fundorraaldust üldjuse kasuks. Ei olnud ka alguses weel selget wahetegemiht sotsialismi ja kommunismi wahel; wanemas sotsialistlikus kirjanduses taotellakse sageli kommunistlike mõtteid.

Teraw wahajoone sotsialismi ja anarhistlike mõtete wahel tõmami alles minema sajandi wiiekümmendatel aastatel. Warade tootmise eraisikult ärawõtmise ja tootmise ülekanmise mõte ühiskonnale, on samuti wäljaarenenud aegade jookkul. Ühes sellega oleks aga mõõdapääsmata sotsialistliku korra fundorganisatsioon, mis kergesti wõib wäljaareneda üldiseks orjuseks.

Sotsialistlikud süsteemid jagunewad kahte rühmitusse. Esimesse rühma kuulub nõnda nimetatud ideeline sotsialism. Sinna kuuluwad sotsialistid nõuawad tootmiswahendite riigistamist, tugenedes ideelistele motiividelle. Nad tahawad luua uue maailmakorra, õigluse, ühejarnajuse ja wendluse põhimõtte teostamiseks. Luuakse uue maailmakorra kawa, ning sellega pöördutakse kaaskodanike poole, nende kaasabi jaamiseks. Sellise sotsialismi wanim juund on n. n. religioosne sotsialism, millise on wäljaarendanud mitmed usulahkmed. Selle kõrwal tuleb nimetada „eetikaline sotsialism“, mille põhimõtteid taotles juba Plato, kes wäitis, et on waja üksikisikute huwid painutada üldjuse huwide alla eetikalise eesmärgiga.

Sotsialistidest, kes arendasid seda õpetust, n. n. materjalistlikus juunas, wõiks mainida krahw Saint-Simon'i ja selle juuna tüübilisemat esindajat Karl Marxi. Wiimane ei oota uut maailmakorda õigluse põhjal, waid ta nõuab seda kui paratamatust. Tema arwanise järele tänapäewa ilmaförd sifaldab uue ilmaforda alguseid, ja loomuliku arengu põhjal, sõltumata kõigist soowest ja nõudmistest, jõuab kätte sotsialistlik tulewikuriik. Marxi põhimõtte ilmneb weenes, et riigiwormest ei wõi arusaada, kun need ei arene ühes inimliku waimu arenguga, waid nad juurduwad materiaalsetes eluolufordades. Tootmise üldine oluförd moodustab ühiskonna ökonoomilise struktuuri, millele tugeneb juriidiline pealeehitis, millele omalt poolt wastawad teatud jeltskond-

liikud arusaamisel. Materjaalse elu tootmisviis tingivat sotsiaalpoliitilise ja maimlise eluprotsessi üldse.

On veel olemas liik sotsialiste, n. n. „agraarsotsialistid“. Need nõuavad ainult eraomanduse kõrvaldamist maaomanduse suhtes.

Lõpuks tuleks veel nimetada „maareformeerijaid“, kes küll tunnistasid eraomandust, kuid nõuavad maarendi mõrandamist. Need ei ole otsekohe sotsialistid. Tuntuimad neist oleks Henry George ja sakslane Damaschke.

Põllumajandusüsteemid.

Mida rohkem põllumajanduses loodus jäetakse omaenda hooleks, mida vähem kulutatakse tööd ja kapitali, seda *e k s t e n s i i w s e m* on põllumajanduslik käitis.

Ümberpöörduvalt, mida hoolikamalt haritakse maapinda, mida rohkem kulutatakse tööd, mida rohkem mahutatakse kapitali hoonete ja inventari, masinate ja väetisainete jne. kujul seda *i n t e n s i i w s e m* on siis majapidamine.

Üldiselt algab põlluharimine ekstenziivse kultuuriga, muutudes intensiivseks aegamööda, kasvava rahvaarvuga ja kasvava jõukusega. Intensiivsuse kasv on tingitud sellest, et suureneva rahvaarvu juures maapinnalt nõutakse rohkem saaki. Kuid see oleneb töö ja muude abinõude rohkusest. Kujuneb välja majapidamise süsteem, milline osutub aja- ja olude kohaselt vähem või rohkem tiiübiliseks.

Ekstenziivne põlluharimine algab oma esimeses arengus seega, et metsa maharaiumise järel põletatakse ära raiutud puud, ning peale puudulikkude ülestündmist puutüvede vahele külwatakse viljaseeme, mis jäetakse omaenda hooleks kuni lõikuseni. Samasugune tööviis leidub foistel kohtadel ja iteppides, kus ülemine taimekorv eraldatakse maast, aetakse hünikutesse ning põletatakse.

Põletamisest saadud tuhka tarvitatakse maa väetamiseks. Esimest töömeetodit tarvitati Lõuna-Siberi ürgmetjades, teist Wene steppides, samuti mitmel pool Lääne-Euroopas.

Algulist karjamajandust leidub veel praegu Ameerika preeriates, samuti ka Euroopa steppides. Haritakse üles maid väike osa põllust, kuna ülejäänud osa jäetakse sööti, mis moodustab kasna karjamaa. Muud väetist ei tarvitata, kui sõnnikut, mida loomad maha jätavad; maa harimisel katjutakse läbi ajada võimalikult väheste tööga. Muidugi on tööle vastawalt saak väike; oma headuse järgi annab maa teatud aastatel vähem või rohkem saaki. Seetõttu jäetakse kas juba ühe või mitme aasta järel, maa sööti ja asutakse uue maatiiki ülestöötamisele, kuna pikema aja järel minnakse jälle tagasi esmalt ülesharitud maatiiki

juure. Selline majandussüsteem on võimalik seal, kus maa on vähe ajastatud, ja küllalt maad on käepärast mainitud vahetuse teostamiseks.

Wiljad, mida kasvatatakse sellise majandussüsteemi juures, on mitmesugused. Kesk-Euroopa oludes tuleks arvesse kaerad, tatrak ja rukkid.

Kesk-Euroopas on järgmisena tarvitusel nõnda nimetatud wana põllusüsteem, kus teatud põllumaa on wõetud piiswale, korrapärasele harimisele. See põllumaa on jaotatud mitmesse osja, milledele waheldub külv. Lewinenum süsteem on kolmepõllusüsteem, kus kesk-euroopalise kliima juures tali-, suwili ja sööt üksteisele järgnewad. On ka olemas kahe- wõi neljapõllumajandused. Kolmepõllumajanduses wõib ka juhtuda, et ühe söödiaasta järele külitakse kaks aastat järgimööda ainult taliwilja, wõi kaks aastat järgimööda suwili. See süsteem oli näiteks wanas Kreekas väga tarwitatud, kuna sellest lähtuti, et üks maapind sobib hästi niis kasvatamiseks, kuna teine kasvatab otri; seepärast waheldati wastaw wili söödiga. Warajasel keskajal oli Saksamaal eriti eelistatud suwili, ja kuna see moodustas peamise toiduaine, siis on oletatav, et suwili waheldus söödiga. Minewal sajandil oli Saksamaal põlluharimine veel sedawõrd puudulik, et ainult 50—60% põllust osutus wiljakandwaks. Endistel sajanditel oli see protsent veel palju madalam. Harilikult tehti kergematel maadel maha nii palju taliwilja, kui suudeti wäetada, kuid wäetisest ei jatkunud kunagi ühele kolmandikule maast. Waremail aegadel oli tavaliselt üks kolmandik põllust söödis. Wiimasel sajandil hakati osalt söödimaadele külima ristkheina ja kartulaid.

Wiimasel ajal on Saksamaal ifka rohkem hakatud külima taimewilja söödimaadele. Waewalt leidub seal veel praegu maid, mis seisawad täiesti kasutamatuks söödis, nagu seda veel näha wõib meie juures.

Saksamaal on kolmepõllumajandus tarwitusel olnud üle tuhande aasta. Kindel on, et seda süsteemi tarwitati juba Karl Suure ajal, sest see walitseja oli oma käskudes teinud wastawad ettekirjutused. Sellest ajast peale lewis mainitud süsteem üldiselt.

Kolmepõllusüsteemi eelduseks on, et peale põllu oleks veel olemas küllaldaselt karja- ja heinamaad, milledele juwel kari leiaks toitu, kuna laialdase söödimaaga ja peaaesjaliku wiljakasvatuse juures põllust saaks kari toitu wähe ja mittekorrapäraselt.

Seal, kus puudub karjamaa, peaks muidu kari talwel nälgima, seepärast 18. ja 19. sajanditel olid Saksamaal karjad kewadel niiwõrd jõuetud ja wiletsas seisukorras, et nad waewalt suutsid veel sammuda karjamaale.

Seetõttu on kolme-põllusüsteemi juures karjamajandus puudulik. Karjaloomade väheesus mõjutab omakorda taimakasvu. Väetise ja tööloomade puudus pidurdavad majandust. Selle põhituugi on teravilja kasvatatus.

Ülemineku intensiivsemaks põllumajanduseks moodustab n. n. viljavahetusüsteem, milline kujunes 18. sajandi kestel Inglismaal. Sakamaal võeti ta tarvitusele minema sajandi algul, esmalt suuremates mõisades, pärast ka taludes. Mainitud süsteem seisab selles, et vilja kõrval külitakse ka juurvilja ja loomatoitu, teatud vahelduvas järjekorras. Wahetus toimub seejärel, kuidas seda tingib maapind ja külitavate ainete iseloom. Viljale, mis nõuab palju workorhapet, järgnevad kartulid, millised nõuavad kaalit; samasuguses järjekorras külitakse kaunvilja ja loomatoitu, kuna need koguvad maasse huumust ja lämmastikku, ettevalmistades seda teravilja külvile.

Mainitud süsteem nõuab põllumehest väga suurt asjatundmist ja intelligentust, millede puudumisel võivad juhtuda suured mead, isegi kahjud. Toimitakse aga õieti, võidakse saavutada väga häid tulemusi.

Seetõttu vajatakse ka tööde läbiwiimiseks palju suuremat kapitali ja rohkem tööd. Maapind tuleb töötada läbi põhjalikumalt ja lühema ajaga. Vajatakse rohkem töölist ja rohkem meoloomi, samuti paremat väetamist, mille tõttu tuleb pidada rohkem loomi. Loomapidamist soodustab suurem loomatoidu külv, kuna sellega saavutatakse teatud sõltumatus karja- ja heinamaadest. Loomade söötmine toimub nüüd peaaesjalikult lautades, millega võimaldatakse paremat ja ühetasasemat loomade toitumist ja hoidmist. Seega on võimalik arendada piimandust, samuti loomade nuumamist, mille tõttu saavutatakse ka rohkem ja rammusamat sõnnikut. Tulemuseks on paremad lõikused ja suurenen viljarohkus proportsionaalselt maapinnale. Majanduse tulemus ei olene nüüd enam peaaesjalikult teraviljast. Karjakasvatatus osutub tähtsamaks majapidamise haruks. Hakatakse üldiselt toiduainetena tarvitama rohkem liha ja karjasaadusi. Üleminek sellele majandussüsteemile on ab järelikult ka sotsiaalse tähtsuse.

Maades, nagu Inglismaal, Hollandis, Schleswig-Holsteinis, on lewinud n. n. põllurohu-majandus. Tingitud niiskest kliimast, vaheldub rohukülv teravilja- ja loomatoidu külviga, kusjuures on läbiwiidav mitmesugune intensiivsus majanduse käitmisel. Ekstenstiivne on käitlus seal, kus maapinnale jagatakse vähe hoolt ja üleskündmist teostatakse harva. Suhustel, kui looduslikud tingimused on eriti soodsad, võib lõikus osutada väga suureks. Väga intensiivselt käideldakse seda süsteemi paljudel kohtadel Inglismaal, nii näiteks „Sewage“ farmidel, kus

naaberlinnade mustus kasutatakse rohelaante väetamiseks. Maa on määratud üleskündmisele alles 5 kuni 6 aasta pärast, ja selle aja kestes saab ta järjekindlalt tasandatud ja waltitud, rohupinna kindlustamiseks. Kuna selleks on waja suur loomakaswatus, siis tarwitatakse majanduses rohkesti kapitali ja tööd.

Kõrgeima kultuuri astme moodustab w a b a majandus, kusjuures maapinna intensiivne läbitöötamine ja rohke väetamine võimaldavad wilja walikut, arwestades sobiwa konjunktuuriga. Seega saawutatakse suurim rahaline tulu, eriti, kui peale terawiljade kaswatatakse igasuguseid kaubandussaadusi. See jüsteein saawutab kõrgeima intensiivsuse, seejärele, mida rohkem tarwitatakse masinaid ja kapitali ning kunstlikke wäetisaineid. Nii wõiks näiteks nimetada suhkrupeedi kaswatusst Saksenis wõi Anhaltis. Ometi ei wõida walida igat wilja oma äranägemise järele, nii näiteks ei wõi suhkrupeete kaswatada pikemat aega ühel põllul, kuna siginewad peedi kahjurid, kes häwitawad lõikuse. Kuid wõidakse siiski kõrwale kalduda korrapärasest wilja wahetusest, näiteks kaswatada rukiist mitu aastat järginööda, kui hinna seisukorra järele osutub see soowitawaks. Wäga suure wabaduse saawutab endale n. n. wäikekäitis ehk labida kultuur. See on tarwitusel peamiselt Jaapanis ja Hiinas, kus kõik jäänused kasutatakse maa väetamiseks. Nii si külw toimub selliselt, et pool põldu paigutatakse madalamale, kastmise kergendamiseks, kuna teine pool kuhjutakse kõrgemale kaunawiljade jaoks. Teisel aastal wahetatakse põllud, nii et terve maapind leiab põhjalikku läbitöötamist ja väetamist. Seega saawutatakse wilja kaswatuses suurimaid tulemusi.

Intensiivsemale kultuurile ülemines, annab maapind suuremat saaki. Kuid põllusaaki ei wõi suurendada lõpmatuseni, waid ainult teatud piirini. Kui näiteks tugewamini wäetada nisupõldu, wõib saaki suurendada 30—60% wõrra, jama lugu on kartulitega, suhkrupeedidega jne. Wiimastel 50 aastatel on wiljasaaki suuresti tõstetud, ja seda on saawutatud suurema wäetamisega. Ka mitte üksinda wäetamisega, waid suuremate kapitali- ja töömahutustega, s. t. suuremate kuludega. Seejuures tuleb ilmsiks, et kaswaw osa bruttotuludest läheb kulude katteks. Seda nähtust ei wõi kohelda nagu looduse seadust, waid sellele tuleb waadata nagu reeglipärasusele, mis alati küll ei ilmne esimese arengu ajal, waid alles majanduse intensiivsemaks muutmise puhul. Näiteks wõib esmafordne lämmastiku tarwitusele wõtmise nisusaaki sedawõrd tõsta, et tulud suurenewad, kui maapinnal olid omadused, mis eeldasid suuremat saaki lämmastiku tarwitusele wõtmisega. Kui seda nüüd jatkatakse ja juure lisatakse lämmastikku weel üks tšentner hektariile, siis wõidakse küll weel tõsta bruttotulud, kuid nettotulu on juba

wäiksem. Sama on lugu, kui lihandatakse teine, kolmas, wõi isegi neljas tšentner wäetisainet. Lõpuks ei kataks tulud kulusidki enam. Sellest nähtub, et on olemas piir, mille ülesammumisel enam ei taju end kulus. Sedasama tuleb märkida maapinna läbitöötamise juhtes. Kolmas läbikiind enne küllwi wõib osutada otstarbekohaseks, kuna neljas läbikiind juba wõib mõjuda halvasti. On teada, et kartulite saaki wõib suurendada, kui need külitakse üksteisest teatud kaugusel, warustatakse rohke sõnnikuga ja igat taimet korrapäraselt mullatakse ja wabastatakse umbrohuist. Kuid siingi jõutakse warsti teatud piirini, kus suurim hoolsus ja töö end enam ei taju ja ei suurene saak. Iga tšentner terawilja wõi muud, mis soowitakse saawutada üle keskmise, nõuab suuremaid kulusid, ning osutub igal juhul küsitawaks, kas suuremad kulud ka kaetakse saagist. Tavaliselt wõidakse üle minna intensiivsemale põlluharimisele ainult wiljahindade tõusu, tööpalkade wähenemise ja kapitaliprotsendi alanemise puhul, mille tõttu kulud langewad wõi tõuseb rahaline tulutus. See maapind taju kõrgendatud kulusid paremini kui kerge maapind. Peale selle wõidakse üle minna intensiivsemale majandusele püsivate hindade juures teaduse edusammude, tehniliste täienduste, parandatud tööorganisatsiooni tõttu. Seda on tõendanud mõõdunud sajandi tulemused. Tuleks ainult mainida parandatud wäetamist, eriti kunstilise wäetisainetega, tähele pannes, millised ained sisaldavad taimetoitwaid olluseid, milliseid aineid wajawad üksikud taimed ja millist mõju awaldawad toitmisainete hulgad. Samuti on märgataw loomade parem toitlus füsioloogiliste tähelepanekute põhjal; on uuritud, mida wajab loom paremaks raswafogumiseks, rohkemaks piimaandmiseks jne., ja kui palju sisaldawad üksikud loomatoidud proteiini — ja tõrklisaineid. Weel on teaduslike uurimuste põhjal kindlaks tehtud üksikute ainete kaswutingimused, taimede koosseis ja nende nõuded maapinna vastu, mille najal on wõimalik ette wõtta wiljakülwide otstarbekohane wäeheldus. Wiimase sajandi keskes on saawutatud põllumajanduse toodangu suurenemist, wõrreldes põllusaaduste hindadega. Üldiselt on tõendamist leidnud õpetus, et maapinda investeeringud kõrgemad kulud ära söowad järjest kaswawa osa puhtast tulust.

Maaomanduse jaotus.

Maaomanduse jaotus etendab tähtsat osa rahwaste majanduslikus ja poliitilises elus. Siin ei ole niiwõrd tähtis maahulga kuuluvus ühele isikule wõi isikute koondisele, waid tähtis on üksikute põllumajanduslike kaitiste suurus. On ju wõimalik suurmaaomandus wäikekätisena, samuti nagu väikemaaomandus suurkätisena,

kuna väljarentimisega maaomandus ja käitis võimad üksteisest suuresti eralduda.

Maaomanduse jaotus on, nagu öeldud, majanduslikus kui ka sotsiaalses suhtes ülisuure tähtsusega, millist asjaolu on juba kaua jälgitud. Niiga suur maaomandus, mis koondatud ükspäevasele vähestesse kätesse, on väga kahjulik, kuna seega kõrvaldatakse palju inimesi osavõtmist maaomandusest. Maaomanikel avaneb võimalus liig kõrgete hinnatõusudega takistada maa omandamist teistele. Ent maaomandus on eriti tähtis tegur isamaaarmastuse äratamiseks. Millegagi ei saavutata seda rohkem, kui just maaomandusega, millega ühendatakse ükspäevase heakäitlik üldise heakäitlikuga. Enda pärast olev maa võimaldab majanduslikku tagatist ja teeb inimese rippumatuks. Seepärast on selline seisukord, nagu valitsemise meie juures enne maailmasõda, mil maa kuulus vähestele mõisnikele armule, täiesti ebaloomulik ja kahjulik. Ei saa aga ka otseselt öelda, milline just peab olema see õige maaomandus. See oleneb rahva ja maa iseäraldustest, millised igal maal omavad suure erinevuse.

Vanal ajal oli paljudes maades, milliseid loeti kultuurikandjateks, välja kujunenud n.n. „latifundiate“ omandus. See oli kujunenud eriti vanas Rooma riigis, kus mitte ainult ükspäevased riigimehed provintsis ei omanud määratud maaalad, vaid kus ka talupojad ise meeleldi maha müüsid oma maa ükspäevasele suurnõukule, asudes ise Rooma linna, kus nad võisid kasutada oma kodanikuõigust ja kus neid valitsuse poolt tasuta ülal peeti. Valitsuse katsed saavutada tasakaalu, vanadele sõduritele maad jagades, ei annud kuigi rahuldavaid tagajärgi. Ka meie juures leidis aset nähe, et sõdurid hulkadena maha müüsid oma maaomanduse õigused!

Samasugune oli olukord keskajal Hispaanias, Itaalias, Prantsusmaal ja Saksamaal. Suurem osa üldisest maapinnast sattus kiriku ja kõrgema aadli kätesse, kes nõus ei olnud tagasi andma kord saavutatud varandust. Sgafuguste seadustega loodi tõkkeabinõusid, milledega takistati maa ükspäevamist.

Suured latifundiad tekkisid viimaste sajandite keskelt Inglismaal. Umbes 18. sajandil algas kaubanduse ja tööstuse õitseage, mis töötas anda suuri tulusid. Seetõttu talupojad olid kergesti valmis realiseerima oma maaomanduse, asudes suurte hulkadena elama linnadesse. Kuna Inglismaal poliitiline võim alati on olnud saavutatav ainult maaomanduse abil, siis püüdis aristokraatia kõigi abinõudega saada rohkem maad oma kätesse ja seda kaitsta jäilitada oma perekonnale. Sellele lihtsusele, et maaomanduse vahetusel lasusid kõrged maksud, millega raskendati maa

omandamine waesematele. Mainitud asjaolude tõttu sattus aegamööda maa üfsikute perekondade kätte, kes selle omandamiseks suutsid koguda tarmilikud wahendid. Sellise olukorra tulemusiks osutus ebasoodus wahetord maa wäärtuse ja tulude wahel. Kuna maa omandamine oli rikaste inimeste eesõiguseks, wõisid need loobuda oma asutuskapitali protsentidest. Üfsikud rikkad lordid omasid väga suuri maaalajid. Nii omas Duke of Richmond Shotimaal weel minewa sajandi seitsmekümnendatel aastatel maaalad, mis küünisid 97.000 hektarini.

Lääne-Euroopa mannermaal oli seisuford jootu teistjugune. Lati-fundiate tekkimiseks ei leidunud enam soodsat pinda wiimaste sajandite festel. Pigemini kujunes areng wastupidises suunas, mida wõib öelda eriti wiimase aja kohta.

Üldise rahwamajandusliku arenguga kujunes laiaulatuslikuks teguriks krediitmajandus, wõimaldades waranduste kasutamist ka teiste abinõudega kui maa ostmisega, mida waremalt oldi sunnitud tegema ülejääkidega, kuna teisiti kasutada neid ei olnud wõimalik. Sellele lijan-dus weel asjaolu, et uuemal ajal kapitali investeerimine kaubanduses ja tööstuses osutus tulutoowamaks, kui investeerimine põllumajanduses. Wiimase suhtes wäheneb ka kindlustus, jelles mõttes, et kes isiklikult ei juhi põllupidamist, waid selle jätab teenijate hooleks, waewalt ammu-tab tähelepanewaid tulusid oma maast.

Urenew kultuur, hõlpsam liiklus on üldiselt rahwustiku teinud liikuwamaks. Praeguse aja inimesed on kergemini walmis reisima wõo-rastesse maadesse, mille tõttu maaomandus ei paku enam nii suurt huwi. Kuna maaomandus ei anna mingeid poliitilisi eesõigusi, ei pane suured kapitalistid sellele enam kuigi suurt rõhku. Suurmaaomandust peetakse koguni ebafindlaks kapitalimahutuseks, kuna teatud juhustel õhwar-dab wõõrandamine, nagu see aset on leidnud paljudes riiges wiima-sel ajal.

Põllumajanduslikud suurkäitised ei ole kunagi täitnud nende peale pandud lootusi. Wanas Rooma riigis tekkisid hiigla latifundiad, milledele töötasid orjade hulgad. Seetõttu wähenes wabade talupoegade arv, ja põllumajanduslik toodang muutus liiga ühekiilgiseks. Sellest ajast on päilinud Pliniuse lause: „Latifundia perdidere Italiam“ (latifundiad hukkawad Staalial). Põllumajanduslikke suurkäitiseid leiame praegugi weel Põhja- ja Lõuna-Ameerikas, Hispaanias, Ungaris ja eriti wiimasel ajal, nõndanimetatud kolhooside näol, Wenemaal.

Sellised suured põllumajanduslikud üksused mõjuwad häwitawalt iseseiswale talupojaseisusele. Maaelanike kahanemine on kahjulik riigile. Põllumajanduses masinad ei oma sellise tähenduse, nagu tööstuses, samuti

on piiratud kapitalimahutus ja tööjaotus. Seepärast ei anna suurkäitis põllumajanduses neid tulemusi, mida ta annab tööstuses.

Maaomanduse liigne killustamine võib samuti osutada kahjulikuks. Põllumajandusliku iseloomuga maades on võimalik, et maa killunemise tõttu jääb kasutamata hulk tööjõudu, kuna maad ei jätku kõigile. Suur on hädasoht, kui ikalduste puhul inimesed satuvad hätta, kuna saagist ei jätke perekonna ülalpidamiseks. Teistfuguseks võib asi kujuneda, kui väikeste kõrval on olemas ka suurkäitised, kus inimesed hädakorral võivad leida teenistust ja leiba. Kääbuskäitiste pahaks osutub ka asjaolu, et hulga teede ja piiride tõttu läheb kaduma palju maad. Sõrlikult majandus ei toimu kavalindalt. Puudub kapital masinate soetamiseks, inimjõu mehaanilise jõuga asendamiseks.

Skoopis teine on olukord tööstusmaades, kus tööliised oma väikesteid maatükke harivad kõrvaltööna. Isegi päris väikesed maatükikesed võivad inimestele anda tulusid ja teatud meelelahutust. Suurima hoolega haritakse neid maatükke, saamutades tihti erakorraliisi tulusid. Sinna liigandub võimalus peale ametiaega töötada värskes õhus, mis terwendamat mõju avaldab hingeliselt kui ka kehaliselt.

Mida rohkem tööstused asuvad maale, seda kergem on teostada, et tööliised omandaksid tüki maad, millega nad parandaksid oma olukorda, muutudes teatud määral rippumatuteks toiduainete hindadest. Tähtis on veel asjaolu, et saades ise maaomanikuks, inimene muutub ka arusaajamaks eraomanduse tähtsuse suhtes.

Põllumajanduslik krediit.

Põllumajanduse krediidiga puudutame õrna küsimust rahvamajanduses. Mõistmata krediidiandmine ja võtmine on meie põllumajanduses välja kutsunud maaomanduse ümberkorralduse, s. t. suur osa talundeid on ülelänud teistesse kättesse. Seda just jõukamates riigi osades, kus talundid on juured ja võrdlemisi hästi tasuvad; talupidajad, kes krediiti vähe ehk sugugi pole tarvitanud, on paremas seisukorras, kuna neil ei ole karta oksjonihäämrit.

Muidugi ei või öelda, et talupidajail tuleb üldse hoiduda krediidi tarvitamise eest. Meie aja krediidimajanduse juures on see siiski möödapääsmatu ja isegi juure tähtsusega, kuid peaaegu seisab krediidi tarvitamise oskuses.

Sõrlikkudes oludes tuleb talupidajal kõige esmalt krediiti kasutada talukoha ülevõtmisel ehk omandamisel. Sühused on haruldased, kus talundi ostusumma tasutakse kohe puhtas rahas, vaid teostatakse sissemaks teatud summa suuruses, kuna ülejäänud osa jääb võlgu. Selle

wõla kindlustuseks on omandatud talu, millele sissefantakse hüpoteek ehk obligatsioon. Obligatsiooni wõtab enda kätte müüja.

Mainitud krediidi wadjadus ilmneb weel asjaolust, et talupidaja talu omandamisel ei wõi kõik sularaha käest anda, kuna ta wadjab summe käitiskapitaliks. Niijugusel juhusel on krediidi tarwitamine täiesti õigustatud, muidugi eeldades, et ta ei osutu eraforraliselt kõrgeks.

Selline krediit täidab oma otstarwet ainult siis, kui ta on pikaajaline ja mitte ülesõeldawat teatud aja jooksul. Wastasel juhusel satuks talupidaja äärmiselt täbarasje seisukorda, kuna krediidi ülesütlemise puhul ta wõiks kergesti kaotada oma terve waranduse, eriti, kui krediidi tagasinõudmine toimub rahanappuse — wõi majandusliku kriisi ajajärgul, mil rahahankimise wõimalused on raskestatud.

Põllumajandusliku krediiti tarwitatakse maaparanduste, ehituste läbiwiimiseks, inventari ja masinate soetamiseks jne. Sellistel juhusel on laenuandja sunnitud peale protsentide nõudma weel teatud amortisatsioon, kuna laenuga soetatud inventar ja masinad kulutamise tõttu ei paku püsivat kindlustust. Ka siin on waja, et laen osutuks pikaajaliseks, kuna ootamata laenu tagasinõudmise korral laenu wõtja satub paratamatult raskustesse. Pikaajalisena ei ole selline laen sugugi kardetaw talupidajale, kuna laenu abil talundi sissetulekud wõiwad juuresti tõusta, milledest on wõimalik maksta protsente ja amortisatsiooni summe.

Põllumehete tegewusest on tingitud asjaolu, et tema juures wahelduwad ajad, mil raha küllalt, aegadega, mil hädapärast tuleb kasutada krediiti. Harilikult on põllumehel kõige rohkem raha põllusaagi realiseerimise ajal. Ent siis on raha ka wäga kerge käest libisema, kuna selleks ajaks kogunewad kõfku igasugused kohustused. Teistel aegadel on aga põllumehel ka waja sularaha. Tõõlised nõuawad palka, tuleb muretseda ihte ja teist tööriista jne. Põllumees wadjab käitiskapitali, eriti weel siis, kui jookswad sissetulekud kas ikalduse wõi muude kahjude tõttu ei ole laekunud ja puudujääk tuleb katta tulewa aastase lõikuse arwel. Nagu igas juuresmas ettewõttes, wõiwad juhtuda kahjud ka põllumajanduslikes käitistes. Siin tuleb põllupidajal kasutada krediiti, aga see krediit on põhimõttelikult teist laadi, kui ülalpool waadeldud krediidi juhused. Krediidi nõue on samasugune nagu kaupmehel ja töösturilgi, ainult selle wahega, et põllupidaja krediit peaks ikkagi olema pikemaajalise. Põllumees tarwitab laenu ikkagi wähemalt pooleks aastaks, wõi isegi kauemaks tähtajaks, kuna kaupmehel on harilikult palju lühemad tähtajad. Põllumajanduses on tegemist lühiajaliste laenudega, millest tuleb tasuda majandusaasta tuludest.

Ülalpool nimetatakse krediidi vorme, millised on tarvitusel põllumajanduses. Kuna need krediidivormid on üksteisest vägagi lahkumised, siis on ka vajalik lahkumise väsitlus. Esimeste kahe krediidiliigi käsitlemisel on vaja hüpoteekakrediit, kuna pikema jooksvaaja tõttu ei piisa isiklikust kindlustusest, ja selle täienduseks on vaja asjalik kindlustus ehk pant. Sellist kindlustust võib põllupidaja anda obligatsiooni ehk hüpoteegi näol, mida ta fisise kannab omale kohale. Hüpoteekarse pantimise puhul ei tarvitse põllupidaja käest anda panditud eseme, vaid see jääb tema waldamisele majanduslikuks kasutamiseks. Kolmanda ehk lühiajalise krediidiliigi jaoks on hüpoteekarne sisefanne liig tulikas ja kulukas, seepärast tuleks siin arwesse waid isiklik krediit. On tingimata tarwilik krediitide liigitamine seejärel, milleks neid tarvitatakse, samuti nende kindlustus, kui soowitakse ära hoida talundite ülekoormatust. Minult jessiselt on talupidajal võimalus edasi pidada oma talu, waatamata wiimase koormatusele.

Pikaajalise ehk hüpoteekakrediidi juures ilmneb teatud wastolu laenuwõtja ja laenuandja wahel. Loomulikult tuleb põllumehel nõuda võimalikult pikaajalist tähtaega, krediidi ülesütlemise piiramist ja võimalikult madalat protsendimäära. Critti paranduskrediitide tasumiseks peaks põllumehel awanema võimalus toimida iga-aastast jaokaupa maksmist. Seega oleks krediit mitte ülesõeldaw, mis annaks talupidajale rahulikuma meeleolu. Sel kombel tasutakse wõlg maatoha tuludest, kuna terwet summat korraga poleks võimalik maksta, ja wõla katteks tuleks kas teha uus wõlg, wõi realiseerida finniswara.

Kuid kirjeldatud asjaolu on sageli wastuwõtmatu wõlausaldajale, kuna wiimase huwid selle all kannatawad. Jaokaupa maksmine on küll soodne wõlgnikule, kuid laenuandjale see pole tihti wastuwõetaw, kuna killuneb kapitalisumma, ja wäikesed kapitaliosad pole ka kohased mahutamiseks. Laenuandja peab ka oma nõudmise üle käsutada wõima, ühtlasi nõutades võimalikult kõrgeid protsente.

Põllumajandusliku krediidi wahetalitajateks ja reguleerijateks on põllumajanduslikud rahaafutused.

Metšaasjandus.

Metšad omawad rahwamajanduses üliisuure tähtsuse. See tähtsus oleneb maa geograafilisest asendist ja teenistuswõimalustest, näiteks Soome ja Inglismaa! Metšaasjanduse ülesandeks kultuurriigis osutub luua wahetuswäärtusi ja olemasolewad metšatooted teha wahetuswäärtisteks. Metšaasjanduse peaprodukt on puu. Kuid puu kasutamine ei

ole mitte alati metsaasjanduse ainukeseks eesmärgiks. Suure tähtsuse võib omada jahipidamine jne. Peale selle metsaasjandus omab ka palju kaudseid hüvesid, mis võivad osutada kasulikuks ühe maa kultuurile ja heafääksäigule.

Metsaasjanduse ökonoomiline mõju on kindlaks määratav sissetulekutena, mida saavutatakse rahvamajandusliku varade jaotuse kujul. Kuid hüved, mida annab metsaasjandus terwislikes mõttes maale ja rahvale, ei ole mõõdetavad, kuigi need hüved tulevad kõikide kasuks.

Metsad omavad suure rahvamajandusliku tähtsuse kaitsemetjana, näiteks mägedes, kus metsad takistavad lume kukumist ja mullakihhi mahaloputamist mäeweergudelt. Metsad on väga tähtsad mere ääres, kaitstes wiljapõlde liiva eest ja kindlustades maapinda. Põhja-Ameerikas pannaakse suurt rõhku mahapõlenuid metsade uuesti üleskasvatamisele, kuna metsadega saavutatakse parem kaitse tormide ja orkaanide vastu. Erilise tähtsuse omavad metsad, kuna nad mäeweergudel takistavad vihmavee kiiret mahavoolu ja seega järsku jõgede ja ojade paisumist. Sehepuu metsad imbuvad endasse palju vett, see jõuab aeglasemalt maapinnani, kus kiiret edasiwoolu takistab puu ümbruses kasvav sammal. Okaspuu metsas jõuab maapinnani $\frac{3}{5}$ — $\frac{3}{4}$, lehtpuu metsas $\frac{1}{5}$ aastaseft vihmavee hulgaft. Nii on tähele pandud paljudes kohtades Hispaanias, Itaalias, Prantsusmaal jne., et metsade hävinemise järele jõgedes weepind suuresti langes, või, ümberpöörduft, tekkisid weeuputused. Seega muutusid jõed kõlbmatuteks laewaõiduks ja muuks kasutamiseks.

Metsal on väga suur mõju kliimale, kuna ta suwel temperatuuri alandab, talwel aga tõstab, üldiselt parandades õhku. Arvamine, nagu suurendaksid metsad õhu niiskust ja soodustaksid sademeid, on tänapäew kõrwale heidetud.

Metsaasjanduses on võimalik rõõvmajanduse hädaoht. Üksikud omanikud katsuvad laastata metsa wiimse võimaluseni, et aga saavutada jilmapiikseid tulusid. Siin oleks waja järelwalwet ja tuleks riigil hoolitseda selle eest, et tulewajed põlwed ei kannataks metsade rõõvmajanduse tulemuste all.

1927. a. statistiliste andmete järele on Euroopas metsa 290—300 milj. ha, ehk 30% terwest maa-pindalast. Suurimat metsade arwu näitavad Rootsi, ja Soome, kuna wähiima metsade arwu omavad Portugal, Suur-Britannia, Taani ja Hollandi. Need arwud pole nuidugi täiesti täpsed, kuna mõõtmistehnika ei ole weel arenenud wajaliku täiuseni.

Metsamajandusele tuleb waadata kui põllumajanduse täiendusele. Siin on tegemist ekstenziivse käitiseaga, kuna harilikult ei kasutata nii-

palju kapitali ja tööd kui põllumajanduses. Loodus jäetakse rohkem iseenda hooleks. Kuna metsamajanduse teostamine on ühetasajem ja lihtsam, teega kergem ka järelevalve, on riigid ja kogukonnad tihti endile joetanud suured metsatagavarad.

Metsakaubandus.

Kuna maailmamajandus näitab järjest tihedamat omavahelist läbi-põimimist, omab ka metsakaubandus järjest selgemalt ilmnema rahvusvahelise iseloomu. Euroopa riigid ei oma metsamajanduslikku iseseisvust, vaid ütsitud riigid on tihedas rippuvuses üksteisest. Sellises omavahelises rippuvuses on ka ütsitud maailmaosad, olles sunnitud omavahel vahetama metsasaadusi. Erilise tähtsuse omab puude kvaliteet. Maailma puu tarvidus on umbes üheksa kümnendikku pehme ja kerge puu järele, nagu seda annab olaskpuudena põhjamaaine kliima. Troopilistes ja subtropilistes maades kasvavad lehtpuud on liig rasked ja kõvad. Seepärast ei võid neid tarvitada suuremal määral. Troopiliste maade puurohkus näib küll looduse helde pillamisena, kuid maailmamajandusel on sellest võrdlemisi vähe taru. Nimult kui inimlik areng on jõudnud niikaugele, et tarvitamatu asendatakse tarvitatawaga, võib troopika metsadele hakata waatama kui tõsijele majanduslikule wäärtutele.

Kuid põhjamaade olaskpuu toodang saab ka rülewitus olema tagawaraks, mis warustab kõiki kultuurrahwaid tarwilikkude puutagawaradega. Seetõttu on maailma metsamajanduse raskuspunkt Põhja- ja Kesk-Euroopas, Põhja-Aafias ja Põhja-Ameerikas. Senini, kui Siberi metsatagavarad ei ole kättesaadawad, saawad olema maailma metsawarustajaks Põhja-Euroopa ja Põhja Ameerika.

Maailma metsakaubandus on arenema hakanud alates 19. sajandi keskpaigast. 1880. aastast peale kuni maailmasõjani on metsakaubandus oma wäärtuse suhtes kaswanud kolmekordseks. Rootsi metsasaadusi tarvitab terve maailm, Austraalia eukalüptust ja Jaapani tamme tarvitatakse laialt Euroopas.

Suurimad metsamaterjalide fiskewomaad on Inglismaa ja Saksamaa, nende tarvitus on mõõduandwa tähtsusega Euroopa metsaturule.

Viimase ajal on olaskmetsade tähtsus weelgi tõusnud, kuna määratut kaswu näitab nõudmine paberipuu järele. Sümpelisel kaswanud maailma paberitarwitus on isegi efile toonud küsimuse, kas maailma metsatagavarad üldse jõuawad rahuldada nõudmist paberipuu järele. Sest senini on ainsateks rasionaalseteks paberipuuudeks osutunud teatud olaskpuude liigid.

Mäetööstus.

Mäetööstuseks nimetatakse seda haru ürgtoodanguist, mille abil saavutatakse tarvitamiskõlbulisi mineraalaineid. Mäetööstus erineb seega põlluharimisest, metsamajandusest, jahipidamisest, talapiiügist ja karjakasvatusest, kuna need saavutavad ka taimelisi aineid. Mäekaevanduse saadusteks tuleb lugeda ka mineraalaineid vedelal või õhusarnasel kujul, nagu seda on soolad, õlid ja maagaasid. Harilikult ei loeta kivimurduid mäekaevanduse mõiste alla käivateks, isegi ka siis mitte, kui töötatakse eriti kunstipäraselt, isegi maa all. Bahet tehakse toodetud mineraalide ijeloomu järele.

Mineraalide väljakaevamisega on alati käsi-käes käinud nende ümbertöötamine. See ümbertöötamine on vähemalt algeline, nagu pesimine, jahvatamine, ärtide kõrvetamine ja söekaevandustes söe ümbertöötamine köfiks.

Mäekaevandus on tehnilises ja jtsiaalses suhtes lähedane tööstusele. Sellest ongi tekkinud nimetus „montaantööstus“ ehk „mäetööstus“. Mäekaevanduses toodetud ained on ülisuure tähtsusega kõigile tööstustele, viimaste produktide edasitöötamiseks, mäetööstus on ise raskemaid tööstusi, kontsentreerides oma ettevõtetesse määratumaid kapitali, samuti nuri tööliste hulkasid. Seepärast on mäetööstus saanud juhtivaks haruks üldises tööstuslikus arengus.

Sellel tähendusel ta omab eriti oma aja kapitalistliku arengu algusest saadik.

Mäekaevandustes on põllutööga ja tööstusega võrreldes palju vähem inimesi tegemad, kuid mäetööstuse saaduste väärtus on proportsionaalselt tööliste arvule suurem. Mäetööstus omab erilise rahvamajandusliku tähenduse seega, et ta annab tööstusele suurema osa temale tarvisminemaid tooraineid, peale selle söe näol eürise järgu tarbaine igapäenaselks tarvitamiseks, ilma et viimane vajaks ümbertöötamist. Nii on mäetööstus ofustavaks teguriks terwes rahvamajanduses, ja seda rohkem, mida raskemini transporteeritav on tema toodang. Viimase asjaolu tõttu on tööstuslikud ettevõtted sunnitud asuma võimalikult mäekaevanduste läheduses.

Inglise ja Saksa tööstuste areng on jõudnud oma praegusele õitsvale järjele mäekaevanduste arengu tõttu. Erilise tähtsuse omavad söe ja rauakaevandused.

Mäetööstuse isäraaluseks on võrreldes näiteks põlluharimisega, asjoolat et tema tugeneb piiratud tagavaradel, millised endid ei täienda.

waid aegade jooksul järjest kahanewad. Põlluharimise toodang seewastu ei kahane, waid ratsionaalsete tööwiisidega wõib seda järjest weelgi suurendada. Tuleb ka arwestada sellega, et mäetööstuse rahwamajanduslikuks iseäralduseks on asjaolu, et mäekaewanduse alustamisel walitseb selgusetus saawutatawa toodangu suuruse üle. See selgusetus on iga- tahes palju suurem, kui põllu- ja metsamajanduslike ettewõtete algul. See omab erilise tähtsuse, kuna mäekaewanduses on waja suuri kapitale tööde alustamiseks, millised ettenägemata põhjustel wõiwad täiesti kaduma minna. Sellest järgneb, et mäetööstusele tuleb waadata fiiski teifiti ja riigivalitsusel tuleb seda tööstusharu teifiti kohelda, wõrreldes muude tööstusharudega.

Ajalooline mäetööstuse areng algas hettega, mil inimene jõudis niikaugele, et ennaft warustada töö- ja sõjariistadega. See oli kultuuri algus, millele iseendaft järgnes mineraalide tarwitamine ja ümber- töötamine.

Mineraalide tarwitamise ajajärke on liigitatud ajalooliselt. Tun- neme kivi-, pronks- ja rauaega, kuigi nende ajajärgude wahel ei saa tõmmata terawat piirjoont. Kivist valmistatud töö- ja sõjariistad osu- tufid tähtsateks wahetusartikliteks, lewinedes ülemealiselt. Sama lugu oli pärast metallidega. Esimeses ajaloo järgus olid tähtsaimateks metal- lideks kuld ja wass. Tuntud on kaewandused Egiptuses, kus wasse saa- wutati Sinai poolsaarel, kuldada Nuubia mägedes. Neis mäetööstustes töötati juba kallis intensiwselt, kuigi tarwitati väga suurel määral inimtööjõudu. Sõbedat hakati tooma Hispaaniaft, selle lewitajaks olid sõniiklased, kellede kätes oli kaubandus wanal ajal. Wasse kaewandujt leidus Küpruse saarel, kulla poolest oli rikas Traakia, kuna tina oli külluses Britannias, kus wanemaist aegadest peale seda metalli tööta- takse wälja Cornwalli kaewandustes. Tina oli eriti nõuetaw metall, kuna seda waja oli pronksiwalmistamiseks. Sõbeda kaewanduste awastamise tõttu Attikas oli greeklastel wõimalik laewastiku ehitamine sõdade jaoks pärsklaste wastu.

Suurima tähtsuse omas raua tarwitusele wõtmine, tuues täielise ümberkorralduse poliitilises ja rahwamajanduslikes elus. Raua saawu- tamine oli aga ka kõige rassem, kuna osati julatada ainult waheseid ärtse ja terase wäljatöötamine tekitas väga suuri rasksusi. Seepärast oli raud ka wõrdlemisi kallimaid metalle. Üldse oli puudulike keemiliste teadmiste tõttu wanaaja mäetööstus väga primitiivne, kuna wanad roomlased olid saawutanud juba väga suuri edusamme. Rooma riigi prowintfides olid mäetööstuses tegewad orjad. Karistus, wõi tööle

mõistmine „in metalla“ oli järgneva surmanuhtlusele ja kuni rahwaste rändamiseni määrati kristlased karistuseks tööle mäekaewandustesse.

Tänapäewa mäetööstuses näib tähtsaimat osa etendawat kiviüüsi. Wähemalt olid kiviüüselademed weel kõige hilisemas minewikus otsustawa tähtsusega maailmamajanduses. Inglise tööstuse areng oli tingitud jõest, Ameerika edu on samuti olenenud tema suurtest üüselademetest. Näib aga, et kiviüüsele on tõusnud wägew konkurent nahwta ja elektrienergia nõol, mis wähen dab esimese tähtsust. Millise suuna wõtab see areng, on käesolewal ajal raske ennustada.

Käsitööstus.

Juba 2000 aastat enne Kristust leidus Egiptuses käsitööstuslikult wäljaõpetatud orjade kõrwal wabaid ning iseseiswaid käsitööstureid. Kuna näit. kanguri ametiga tegelesid orjad, kuulufid wabasfe seisusse habemeajajad, mõõga- ja kullasepad, kiviuraujad, müüri sepad, furnu- tehade- balsameerijad jne.

Kreekas, Homeruse ajal, leidufid talupojaseisuse kõrwal muusikute, tantfijate ja weiderdajate seisused, kuid käsitöösturid moodustafid täiesti eraldatud seisuse. Umbes sama mainib ka ajalugu juutide kohta. Wanimateks käsitöösturiteks tuleb lugeda metallalal tegutsejaid seppafid ja metalliwälajaid.

Periklese ajal etendas Kreekas waba käsitööstuse seisus üpris tähtsat osa. Kuid käsitöösturite tegewusele ei waadanud sõjamehed ja teised kõrgemasfe seisusesfe kuuluwad isikud kuigi suure lugupidamisega.

Korinthufes töötasid käsitöösturid ifegi ekspordiks, omandades sageli suure jõukuse.

Wabadena töötajatena on fiin kingsepad, rätsepad, habemeajajad, salwiketjad, worstitegijad, kõiepunujad, nahatöösturid, millest selgub, milline mitmekesisus juba siis walitses käsitööstuse alal. Ning käsitööstus ei tegutsenud mitte ainult wäikesel mõõdul, tegutsesid ka suuremad ettewõtted suure töölifite arwuga, kes enamasti kuulufid orjaseisusse. Sellised tööstused, näiteks relwatööstused, töötasid peamiselt ekspordi jaoks. Nii kuulus Kleonile suur nahaparkimise tööstus, Demosthenes omas mõõgawabriku 32 töölifega ja noawabriku 20 töölifega, Dhsias ja Polemachus omasid kilbitööstuse 120 töölifega.

Keskajal, enne rahwaste rändamist, leidus Euroopas maewalt käsitööstust meie mõiste järele, nimelt sellist, kus käsitööstuse tooteid walmistatakse müügilks. Oma tarwete rahuldamiseks walmistafid inimesed muidugi esemeid ka kõige arenematumas ajajärgus. Niisuguse esemete

walmistamisega tegelesid inimesed igatahes juba enne, kui asuti põlluharimisega. Kõige madalamal arenemisastmel toimus juba omavalmistatud esemete wastastikune vahetus, kujunedes isegi kauplemiseni. Kuna põlluharimine wajas tööriistu ja muid esemeid, siis kuulub käsitöö algus warematesse ajajärfudesse.

Riistiusu lewimisega, mis moodustas waimlise kultuuri kandja, arenes kõifjal ka majanduslik kultuur. Selle kultuuri lewitajateks olid mungad, kes tulles Staaliast, õpetasid rahwastele palju uusi asutusi, kuidas warustada inimeste tööjõudu tehniliste abinõudega. Kloostrites, mida asutasid mungad, tekkisid töökojad, kus walmistati igasuguseid esemeid. Alguses töötasid mungad ise, siis hakkasid nad käsitööd õpetama ka ümbruskondsetele elanikele, keda pandi ametisse töölistena. Kloostritest lewisid tööoskused würstide ja walitsejate asukohtadesse, mõisatesse, kus teoorjasid-töölisi sunniti walmistama seda, mida tarwitasid peremehed oma perekondadega ja personaaliga. Peremees wõttis oma kanda peale elanike toitmise ka riietuse, eluorterite ja kõige muu warustuse mureksmise, mida wajas mõisa elanikkond oma igapäewases elus ja sõjapidamises. Mida peenemateks kujunesid harjumused, seda mitmekesisemateks muutusid tööd, mida walmistama pidid teoorjad.

Nii siis, käsitööliseks mõisates olid teoorjad, kes tarwiduse ja ametnitu juhatusse järele walmistasid töösaadusi. Ajajooksul tekkisid 2 rühma, esimesse kuulusid töölistes, kes toimisid üldiseid töid, kuna teise rühma kuulusid käsitöölised. Käsitöölised eraldusid teistest, elasid eraldatud korterites, saades toiduwarustust peremehelt, kuid harides ka maad, mis ühes korteriga peremehe poolt anti. Kuna esimene rühm kõik oma tööjõu peremehele oli sunnitud pühendama, pidid käsitöölised peremehele ainult teatud arwu esemeid walmistama. Nii näiteks, oli kindlaksmääratud arv mõõksasid, mida mõõgategija peremehele pidi walmistama, teatud arv sadulaid sadulseppadelt jne.

Käsitöölisele jäeti aga wabadus peale peremehele määratud esemete walmistada esemeid eritaju eest ka teistele, töötades seega oma kasuks. Seda eesõigust kasutati ning juba orjuse ajal töötasid käsitöölised wabale käibimisele, omandades sageli tähelepandawa jõukuse.

Kuid käsitööstuse waba areng algab õieti linnade tekkimisega umbes 10. sajandil. Neis linnades olid käsitöölised juba täiesti wabad ja kuna käsitöö õigus heaks rahateenimise wahendiks, siis walisid väga paljud jelle oma kutsealaks.

Et wõimalikult rohkesti koguda häid käsitöölisi linnadesse ja ühtlasi tõsta linnaelanike arwu, andsid linnad teatud eesõigusi neile käsitöö-

liste, kes asusid linnadesse elama. Muu seas saavutasid isikliku vabaduse juba ühe aasta pärast orjad-käsitöölised, kes mõistest asusid elama linna. See osutus peamiseks tõmbejõuks, mis ahvatles põgenema käsitöölisi mõistest linnadesse ning selle tagajärjel oli tihti veriseid võitlusi linnade ja ümberkaudsete mõisnike-rüütlite vahel. Järgmiseks tulemuseks oli ka, et maahärrad sunnitud olid parandama orjade seisuforda, et seega vähendada soovi põgeneda linnadesse.

Noil aegadel algas üldse uus ajajärk rahvamajanduses, nimelt rahamajandus, mis käsitöö arenemisel etendab põhjapanemat osa. Pärishärraste kasuvar tarvitus, luksus, mida hakati harrastama rüütlite asukohtadel, ei leppinud enam omamaa toodetega, vaid saadusi ja tarbeid hakati sissevedama kaugetest, kogu ni meretagustest maadest.

Kuid välisemete ja tarbete omandamiseks oli vaja raha ning selle saavutamiseks loobusid rüütliid oma nõudmistest töösemete juhtes, olles valmis selle asemel võtma raha. Kuna teisest küljest ka käsitööd hakati tegema raha eest, jõudsid käsitöölised varsti õitsvale järjele, mis omakorda võimaldas lahtiostmist orjaseisusest neil käsitöölistel, kes elasid väljaspool linnasid. Aga ka seal, kus ei õnnestunud täieline vabanemine orjakammitasest, saavutas käsitöö järjelt suurema rippumatuse ja tähtsuse üldises rahvamajanduses. Nagu veel 19. sajandi esimesel poolel Venemaal linnades elavad rikkad kaupmehed, käsitöösturid, isegi suurtöösturid osutasid pärisorjadeks, nii elasid keskajal teistes riikides, linnades inimesed, kes kuulusid rüütlite võimu alla. Nad olid siis kohustatud maksma maks oma peremeestele, kuid aja jookkul tihti õnnestus neil end lahtioista päriselt.

Tsunftid.

Mainitud kujukl arenes keskaja teisel poolel Vääne-Euroopas üldine, vaba ja iseseisew käsitöö-seisus, milline seisus osutus tähtsaks teguriks majanduslikus ja poliitilises elus. Peasjalikuks abivahendiks jellel arenemisel olid nõnda nimetatud tsunftid. Meie juures olid tsunftid säilinud kuni viimase ajani. Seisuste kaotamise seadusega on ka tsunftid igawikku waiunud.

Kui waadelda tsunftide ajalugu, siis näeme, et juba mõistates orjusesse kuuluvad käsitöölised koondati tööwiljakuse tõstmiseks rühmadesse, mis kergendas ka töö järele walwamist. Nende rühmade etteotsa asusid peremeeste poolt määratud opmanid, kelledele allusid käsitöölised. Opmanid wastutasid tehtawa töö eest; nende kohuseks oli noorte wäljaõpetamine ja seadmine oma kohtadele. Niiviisi tekkisid organiseeritud käsitöö-

liste koondised juba orjaajal. Kuid nende tähtsus ei osutunud kuigi suureks.

Kuid paralleelselt ja nendest rippumata arenesid välja w a b a d e f ä s i t ö ö s t u r i t e koondised linnades, mida tuntakse t s u n f t i d e nime all. Need koondised kandsid aga ka muid nimesid, näiteks gilde ei ole õieti midagi muud, kui t s u n f t .

Tsunftide tekkimine Lääne-Euroopas algas 11. ja 12. sajandil. Saksamaal näiteks on säilinud t s u n f t i -kirjad, mis antud kanguritele 1099. aastal, kaluritele Wormsis 1106. a., kingsseppadele Würzburgis ja Magdeburgis 1128. ja 1158. a. Teistes riikides, nagu Prantsus- ja Inglismaal tekkisid t s u n f t i d isegi ühe sajandi võrra hiljem. T s u n f t i d omandasid Euroopas üldse suure tähtsuse, eriti Saksamaal, kus nad olid tihedamalt organiseeritud ning kõige kauemini olid säilitanud oma tähtsuse. T s u n f t i d e mõju majanduslikule ja poliitilisele elule on olnud väga suur, nende mõju ja traditsioon annavad end tunda isegi veel tähesolemal ajal.

Tsunftide arengu üle ei walitse senini veel täieline selgus ning arvamised lähewad suuresti lahku. Peapõhjus nende tekkimiseks on ikkagi püüd e n d o r g a n i s e e r i d a , mida praegugi näeme igalpool, siis riikide ja walitjaste nõrkus, mille tõttu tuli mõelda liitumisega saawutatawale o m a a h i l e . Peale selle põhjustasid käsitöösturite liitumist kutse-, seltskondlikud- ja heategevuse huwid. Kuinõrd tähtsaks peeti liitumist, näitab asjaolu, et juba keskajal ei liitunud mitte ainult üksikud tööstusharud, waid ühinguid moodustasid ig a s u g u s t e s s e k u t s e t e s s e kuuluwad käsitöölised. Seejuures tuleb mainida, et wõimud juba keskajal püüdsid takistada käsitöösturite organiseerimist ja liitumist, ni näiteks Wiinis 1278. a. keelati kõige karmimalt kõik käsitöösturite ühingud ja koondised.

Tsunftide tegevuse eesmärgid olid algusest peale erinewad. Seltskondlike eesmärkide taotlemise kõrwal osutus peatähtsuseks w a s t a s - t i k k u n e a b i a n d m i n e hädade korral, mis tabasid t s u n f t i d e liikmeid. Kuid ikka rohkem astus esile m a j a n d u s l i k e eesmärkide taotlemine. Nii moodustasid pärastpoole t s u n f t i d teatud kontrollorgaane, mis walwasid selle järele, misjuguiseid tooraineid wõidi ümbertöötada; tööwiiside järele, ning lõpuks t s u n f t i d määrasid kindlaks isegi hinnad, mida t s u n f t i liikmed tohtisid nõuda oma saaduste eest. Siit nähtub, et t s u n f t i d e koos- ja ühistöö oli peensusteni läbimõeldud saawutati organi- j a t s i o o n , mille abil leidsid teostamist sellesse organijatsiooni kuuluwate liikmete nõudmised.

Mis puutub tsunftide kujundamisesse, siis nõudis tsunfti liikmeks astumine teatud eeldusi. Nii nõudis 1272. a. Berliini pagarite tsunft, et iga sisseastuja liige oleks juba leiba küpsetanud ühe pagari-meistri ahjus. Peale selle mõeti ka liigetelt sisseastumismaksu. Mgusest tehti tsunfti astumiseks wõrdlemise wähe tahtsusi, nõuti ainult, et sisseastuja oleks „ausalt“ sündinud, s. t. sündinud seaduslikus abielus elawatest wanematest.

Juba kõige warematal aegadel tehti teraw wah: m e i s t r i t e, s e l l i d e ja õ p i l a s t e wahel. Need kolm klassi eraldusid üksteisest suuresti ning 14. sajandil kujunewad wälja tseremooniad, mis toimusid üleminekul ühest klassist teise. Need tseremooniad moodustasid tähtsa osa tsunftide määrustest.

Tsunftide õitseageg oli 14., 15. ja 16. sajandil. Käsitööstus oli wäljaarenenud suuresti ning omas jõukust ja rikkust. Sellest annawad tunnistust igasugused keelud, mis olid sihitud käsitöösturite laskuse wastu. Need keelud pidid tahtsutama seda, et käsitöösturid oma jõukust awalikkusele näitaksid, nagu see oli aadliseisuse eesõigus. Sellega pole aga öeldud, et kõik käsitöösturid olid jõukad. Rikkamad neist elasid peaaegsajalikult suuremates linnades. Tsunftid moodustasid ka wäeüksusi, pataljone ning aja jookul tungis nende mõju isegi linnawalitjutesse.

Tsunftide tegewus omas eestkätt majandusliku tähtsuse. Kõige pealt arenes wälja kindel õppeageg. Meistrid wõtsid õpilasi neljanädalalise proowiaja järele oma juure õppima. Õpilase wastuwõtt toimus pidulikult aktusega. Meister ei wastanud õpilase eest mitte ainult õpilase omakstele, waid ka tsunftile selle eest, et ta õpilase korralikult peab ja wäljaõpetab. Õppeageg kestis 3—6 aastat, seejärel, kuidas oli amet. Õppeaja lõppul korraldati katse tsunfti esindajate ees nii õpilasele kui ka meistriks, kas mõlemad on täitnud oma kohuse. Leiti igakülgse katsetamise järele, et õpilane on wäljakoolitatud, tunnustati ta pidulikult s e l l i k s. Noor sell oli kohustatud 2—4 a. kestes rändama wõimalikult wõõrastesse maadesse, et tutwuneda wälismao tööwiisidega ning kommetega. Rändamise ajal leidis sell igalpool toetust, peawarju, annutati isegi raha edasirändamiseks, kui tööd seal kohal ei leidunud. Sell ei lohtunud iseseiswalt töötada, waid alati oli ta kohustatud töötama m e i s t r i juhatusel all.

Tahtis sell meistrina iseseiswalt hakata töötama, siis pidi ta esiteks tõendama, et ta oma rändamise ajal meistrite juures oli korrapäraselt töötanud ning teiseks pidi ta walmistama n. n. „meisterteose“. Leiti see

olewat rahuldaw, järgnes meistriks nimetamine jällegi piduliku tseremooniaga.

Selliste määrustega jaawutati, et käsitööoskus juuresti arenes. Kuna tsunftid tähtsat osa etendasid ka linnade walitsustes, siis loomulikult nende liikmed seisid juures lugupidamises rahwa juures.

Majandusliikude ülesannete kõrwal taotlesid tsunftid sotsiaalseid püüdeid. Wanadest dokumentidest selgub, et tsunftid oma ameti au püüdsid hoida kõrgel, wastutades oma liikmete-meistrite, sellide ja õpilaste kõlblise ja ausa ülalpidamise eest. Kes tsunfti au oli rikkunud, langes karistuse alla, rasketel juhustel heideti ta tsunftist isegi wälja.

Tsunftide lipufirjaks oli abiandmine üksteisele. Ühe liikme haiguse korral tegid teised ära tema töö, tulekahjude korral pandi toime korjandusi ning surma puhul kanti liikmete matmisukulud.

Kuid aegamööda tulid ilmsiks ka kõiksugu pahed. Tsunftid sattusid wastollu wõimudega ning majanduselus ilmnesisid soowimatud nähted. Seetõttu tsunftid kaotasid aegamööda oma tähtsuse, kuni lõpuks riigiwõimude poolt tsunftid kui niisugused kaotati ära.

Tänapäewa käsitööstus.

Tänapäew on majanduslik tegevus muutunud põhjalikult. Wõimjad leiutused on ümberkorraldanud terve rahwamajanduse, ühes sellega ka tööstuslikud wormid. Sinna lihandub krediidimajandus, milline wõimaldas suurte tööstuste tekkimist ülemaailmlises ulatuses. Inglismaal sündis see ümberkorraldus 18. sajandi keskkel, kuna areng oli hilisem teistes Lääne-Euroopa maades, nagu Prantsusmaal, Saksamaal jne.

Nagu öeldud, olid leiutised põhjapanewa tähtsusega rahwamajandusele. Tekstiiltööstuse arenguga, mehaaniliste kudumismasinatega ilmumiseega, kaotas käsitööstur-kuduja paratamatult oma töö. 1768. a. ehitati Nottinghamis esimene tekstiilmabrik, 1772. a. ehitati wabrik Cromptonis, milline kasutas weejõudu. 1780. a. oli Inglismaal juba 20 selliseid wabrikuid, 1790. a. juba 150.

Nurumafina leiutamiseega sündis määratu pööre. Nurumafin wõis käima panna 50.000 wärtnat ja asendada sama palju töölisi.

18. sajandi lõpul tekkis Inglismaal suur keraamiline tööstus. Samal ajal kerkis metalltööstus, eriti masinaehituse wabrikud. Paljud käsitööharud asendati masinatega, kusjuures masinate abil wähemate tööjõududega wõidi töötada odavamini ja kiiremini, produtseriides seejuures rohkem esemeid.

Masinate mõju võidi suurendada tunduvalt, näiteks aurujõu ka-
futamisega. Aurujõu abil on võimalik toimida kilogrammi kiivisõega
ühe tööliste päematöö.

Tehniliste saavutuste kõrval etendas suurt osa krediitmajanduse
areng. See areng võimaldas suurte kapitalide kogumist ühiskutesje
ettewõtetesje. Minult krediitmajanduse tõttu on võimalik maailma-
majandus tema praegusel kujul.

Maailmamajanduse areng oli võimalik liiklusabinõude täienduse
abil. Siiklus omas tarviliku kiiruse, odavuse ja täpsuse, mis võimal-
das suurte ja raskete ülesannete täitmist, omades seega ühiskitsiku, kui ka
iildsuse arengu suhtes kõrgeima tähenduse.

Siikluse hõlbustuseks asuti ehitama kaanale, kunstteid ja peaasja-
likult, raudteid. 1913. a. oli Euroopas 346.235 km. raudteid, terwes
maailmas 1.104.217 km., 1922. a. 1.192.961 km.

Mida paremad ja kiiremad on liiklusabinõud, seda odavamaks
muutuvad transportkulud. Tähtsat osa liikluses etendas laewandus.
Laewanduse tähtsust tõstis eriti suurel määral üleminek auru- ja teras-
laewadele, mis võimaldas järjest suuremate laewade ehitamist. Seega
jai võimalikuks rahvusvaheline koostöö ja tööjaotus.

Alguses tegutses käsitööstus kohalike tarvete jaoks. Teatud ela-
nike arvule oli vaja kindel arv käsitöölisi, rohkemale arvule ei olnud
ruumi.

Pärast läks kaduma sise tarvitaja ja käsitööstuse vahel, kuna lii-
klusabinõude arenguga sulajid ühte piirid. Siikluse hõlbustamise mõjul
odavnesid paljud toorained, nagu näit. metallid, sool, kiud jne. Ette-
wõtetesje mahutatud kapitalid muutusid enneaimamata wiljakaks, ja
wõimuks rahwamajanduses, millist waremalt ei tuntud.

Tänapäewa tööstust tuleb jagada kolme ossa: käsitööstusje tema
endisel kujul, wabrikutööstusje ja kodukäsitööstusje.

Nagu juba võib järeldada nimetusest, toimub käsitööstus kätega
ja tööriistadega, wabrikutööstuses tarwitatakse masinaid ja mootor-
jõudu. Wabrikutööstuse eelduseks on laiaulatusline tööjaotus, mida
käsitööstuses pole võimalik teostada tarwilisel määral. Wabrikutte-
wõtte tööjaotus on wäljakujunenud selliseks, et käsitöö eraldub wainli-
sest tööst, kuna tehnilised, kaubanduslikud ja wainliised funktsioonid ja
ülesanded täidetakse erijõudude poolt, kes omavad wastawad wõimed ja
eelhariduse. Moodne tööjaotus, nõudes kõikidel aladel spetsialiseeritud
teadmisi, ei võimalda töötajate üleminekut ühest tööharust teisele, hoo-
pis tsifiti on käsitöös, milline iseloomustub õpilase ja selli arengus
meisteriks ja iseseiswaks ettewõtjaks.

Wabrikutööstuse all mõistetakse tavaliselt ettevõtet, mis töötab f u r e l. miisil, juure kapitaliga ja juure tööliste armuga. Käsitööstus töötab väikesel määral ja käib seetõttu väikekäitise mõiste alla, olgugi, et käsitöö ettevõttes võib vahest töötada kümneid tööliisi ja selle.

Käsitööstuse filmipaistev muudatus ilmneb selles, et viimasel ajal käsitööstur peab olema ühtlasi ka kaupmees. Tema hoolets jääb turu otsimine valmistatud saadustele, ta peab ise müüdma oma kaupu.

Mis puutub kodukäsitöösse, siis on tegemist tööstusharuga, mida on harrastatud juba waremail aegadel. Ettevõtja annab välja töö, mis valmistatakse tööliste kodus. See töömõrm ei leita olevat soovitav, kuna inimesed tihti töötavad ebahügieenilistes oludes, ka töötatakse üle-määraselt kaua. Maal tehakse kodukäsitöid kõrvalteenistuse saamise otstarbel; maha aega kasutatakse igasuguste esemete valmistamiseks.

Viimasel ajal on väljakujunenud rahvusvaheline tööjaotus. Suur osa tarvilikke esemeid ei valmistata koha peal, vaid kaugetes maades. Samuti on kohapeal valmistatud kaubad mitte ainult määratud oma enda tarvituseks, vaid ka ekspordiks teistesse maadesse. Seega kujuneb maade rippumus üksteisest, mis sõdade ja muude majanduslikku elu pidurdavate sündmuste puhul võib osutada saatuslikuks. Sellest tuleb järeldada, et rahvusvahelisele tööjaotusele ei tule maadata, nagu igal tingimusel kasulikule asjaolule.

Wana, hea käsitöö on tema harrastajaid ikka toitnud ausasti ja rahuldavalt. Saksa wanasõna ütleb, et „käsitööl on kuldne aluspõhi“. Suurkäitised oma hulga masinatega võivad ebamääraselt ülespuhuda warade valmistamisest. Soodsate hindade juures tehaksegi seda, ning kaupu viiakse turule piiramata armul. Kerkib esile warade üleproduktioon, mille tulemuseks on majanduslikud kriisid. Kriisid avaldavad kahjulikku mõju eriti töölistele. Soodsa konjunkturi ajal valgub palju inimesi maalt linnadesse, kuna surutise saabumisel inimesed jäävad tööta ja nälga. Wallandatud wabrikutööline waevalt leiab teist jobivat kohta, ja satub lühikesel ajaga ühes oma perekonnaga tõsistes raskestesse. Sellised ajutised tööpuuduse ajajärgud on tekitanud tööliste seas rahulolematust poliitilise ja majandusliku olukorraga. Sellest on omakorda tekkinud wafstolu waeste ja rikaste wahel, millesse kuulub n. n. „sotsiaalne küsimus“.

Käsitööstuse õitseagadel ei omanud sellise terawa kuuju „sotsiaalne küsimus“; seda tuleb lugeda suurtööstuslike käitiste produktiks. Mõnelt poolt väljendatakse arwamine, et tagasihinev käsitööle mõjuks terwendawalt sotsiaalsetele oludele.

Töölise küsimus.

Majandusteaduslikus mõttes on töötaja iga inimene, kes käega või peaga toimetab mingisugust tegevust majanduslike või jeltsfondlike tarvete rahuldamiseks. Sotsiaalpoliitilises mõttes piirdub mõiste „tööline“ inimeste rühmitusega, mida viimase 30 aasta jooksul mõistetakse „töövõtjate“ nimetuse all. Siin on tegemist vahetorraga inimeste vahel, kes seisavad töövahetorras „tööandjaga“, viimastel vastu võtavad „töö“, see tähendab töövõimalusi, või tööülesandeid, kuna nende vastu antakse oma tööjõud ja töötoiming. „Tööliseks“ tuleb lugeda majandusklassi kuuluvaid inimesi, kes oma kasvatuse ja elukutse, oma tehniku ja vaimlike traditsiooni tõttu ning sunnitud vaesusest, peavad järjekindlalt andma vastutatu eest oma füüsilise ja kutseilise tööjõu teiste kasutamiseks.

Töölise hulgad on majanduses alati etendanud väga suurt osa võrreldes rahva kihtidega, kes töötavad nende omapäralt oleva tootmistekapitaliga. Organiseeritud masina on tööliskond tähtis tegur tänapäeva majanduses. Töölisorganisatsioonid suudavad isegi määrata majandusliku juuna, ilma, et see alati oleks kooskõlas majanduslike seadustega; sellest tekkivad kahjud kannab siis juba terve ühiskond.

Suurtööstuse arenguga on põhjalikult muutunud töölise olukord. Üksikute väheste ettevõtjate ja ettevõtjate gruppide vastas on töölise hulgad, kes seisavad teisel hariduslikul tasemel, ja kellede väljawaated, ühiskond ise jaada ettevõtjateks, selle taseme tõttu on väga väikesed.

Ettevõtjaks võib olla ainult inimene, kes omab vastava eelhariduse ja vastavad võimed, aga sellest ei piisa, ta peab omama ka juuremaid kapitalisumme, milliseid lihtjal töölisel õnnestub omandada vaid haruldastel juhusel. Käsitööstuses peab igaüks läbitegema õpilase- ja selliajajärgu, olles alles siis nihkunud kõrgemale, meistri ja ettevõtja astmele. Iga õpilane võib loota, ühiskond tõusta meistriks. Meistrid on võrjunud samasugusest seisusest, nagu abilisedki; nad töötavad omajaguks. Seepärast pole vähemasti põhjust klassivaheteks, sellele vaatamata, et võivad tekkida arusaamatused palga juhtes. Sellised arusaamatused leidid aset juba keikajal tsunftide ajajärgul. Sõõpis teine on olukord meie aja suurtööstuste ajajärgul, kus töölismas on vastolus ettevõtjatega, kuna puudub täiesti aeglane üleminef.

Seda põhjustab suurel määral juba varemalt mainitud tööjao- tus, mis on väljakujunenud suurtööstuses. Suurkättise majandus- lik üliwõim tugenebki sellele, et ta iga ülesande täitmiseks rakendab

tööle sobivaimad jõud ja igale jõule leiab töö, mida see suudab wältida. Wabrikutes töötawad isikud teewad täiesti isefuguseid töid, pääsemine kõrgemale kohale on raskesti asjaolu tõttu, et nõutakse täiesti erine- waid võimeid ja teadmisi.

Tööstuslike tööliste saatusel on tüübiline omadus, et töowõimalust ei leidu korrapäraselt, waid need on enamwähem juhuslikku laadi, isegi tööliste nooremates aastates. Eluea teisel poolel, tööliste füüsilise jõu kahanemisega see kindlusetus suureneb weelgi. Ei ole weel täpselt selgita- tud, kuiwõrd suur on kohtade wahetus igasugustes töolisgruppides, kui- wõrd see wahetus toimub wabatahtlikult wõi sunnitult. Osaliselt on toi- metatud juurdlust, kuid nende tulemused ei ole annud rahuldawaid tule- musi. Wiimasel ajal on Ameerika töölisstatistika hakanud rohkem huwi pühendama sellele küsimusele. Tuleb märkida, et linnatöölise elu-olu- kord on sootuks teine, kui see on maatöölise juures. Kuna aga linna- töölise proletariaat alataja täiendub maatöölise juurewoolu tõttu, siis ei jäta see ka mõju avaldamata linna tööliselemendile, kaotades sotsiaalbioloogilised piirjooned linna- ja maatöölise wahel. Teisest küljest avaldab ka teatud laostawat mõju wõõraste tööliselementide saatmine maale, nagu on näidanud tulemused Prantsus- ja Sakamaal, kuhu on saadetud wene ja poola töölisi.

Töowahekorrast sõltuw huwide lahkumine leiab terawnemist moodsa ettevõtte kapitalistliku iseloomu tõttu. Kapital nõuab omale suurt tasuwust, mida saawutada püütakse võimaliku intensiivsusega ja järje- kindlusega käitises. Wabrikuhooned kuluwad ikka, waatamata sellele, kas neis töötatakse wõi mitte. Ka masinad wananewad, ükskõik, kas nad töötawad wõi seisawad. Iga tööprotsessi kiirustamine wähen- dab kapitali läbikäigu aega. Seetõttu kapitalist peab nõudma intensiivsemat ja pikemat tööaega, ärakasutades tööliste tööjõudu wiimse võimaluseni. Kuid sellele seisab wastas tööliste huwi, kuna tööjõud on ta ainuke wa- randus, mida kaituda tuleb kofuhoidlikult. Tööline peab nõudma pike- maid wahelaegu, vähemat tööintensiivsust ja muid soodustusi, mis wõi- maldawad tööjõu säilitamist. Mainitud mastolude pärast walitseb töö- andjate ja töowõtjate wahel teatud pinewus, mille tõttu on tuge- nenud tööliste liitumine; ühes sellega on töölisklassil arusaadamaks kujunenud liitumise eesmärgid.

Siiflusabinõude areng on võimaldarud wabrikute ja tööstuste asutamist seal, kus mitte pole tähtis walmistatud kaupade müügiwõima- lused, waid seal, kus kõige soodsamad on tingimused tööliste juhtes. On wäljakujunenud nõndanimetatud tööstusrajoonid, kus tööliste perekonnad elutsewad juba mitmendat põlwe, kus lapsed õpivad ja

jatkavad oma isade töötoiminguid. Sellistes tööstusrajoonides on tööliised juba spetsialiseerunud ja tunnivad nõuetavaid töid. On tuntud tõsiasi, et põllumajanduslikes keskkohdades on raske ja väga kulukas ellukutsuda tööstusettevõtteid. Kuigi tööpalgad on äärmiselt odavad, on tööjõud siiski niivõrd vilumata, et toodang selle tõttu üle-, määraselt kallineb.

Tööstusettevõtteid asutatakse meeleldi kohtadel, kus käepärast on odavad põletisained, kiviõelademed, weejõud jne. Ümbertöötamisele määratud toorainete suhtes ei ole tööstuse asukoht erilise tähtsusega. Muidugi on parem, kui saeveski asub kuskil metsas, aga mitte lagendikul, kuhu raske juure vedada tarvilikke palkke. Masinaehituse vabrikud seevastu töötavad igalpool; nende kaugus rauakaevandustest ei oma tähtsust tänapäeva liiklustehnika juures.

Selliste tööstusrajoonide tekkimine kontsentreerib teatud kohtadesse määratumaid töölismasse. Nendel töölistel on ühesugused mured ja huvid. Surutiste ajal leidub tuhandeid kaaskannatajaid, kes liidetult võivad moodustada tähelepanudava jõu. Sellistest tööstusrajoonidest, nagu on kujunenud näiteks Inglismaal, Saksamaal, Belgias jne., on oma alguse võtnud töölisliikumine. Ühine eesmärkide taotlemine on äratanud ja kõvendanud töölisklassi klassitunde, ühisel jõul on suudetud äratada väga palju.

Tähtsamad töölisküsimused, mis puutuvad paljude kõrgusesse ja tööliste vahelõuadesse tööandjatega, on lahendamist leidnud töölisorganisatsioonide eneste poolt tööstuspoliitiliste meetodite abil. Kõigis kultuurriigis on tuntud nõndanimetatud kollektiivsed tariifilepingud, milliseid vaadelda tuleb tööandjate ja töömõtjate ühediguluse hümbuolina. Töölisliikumisele on suureks abiks olnud suurte jofialistide waimutöö, nende agitatsiooni oskus ja fanaatiline tahe, maksma panna tööliste walitust.

Maailmasõda on eriti tugevasti ülespiitsutanud terve maailma proletaarliigi töölismasse. Selle tagajärjel on poliitiline wõimuid haaranud terve maailma töölisliikumised. See wõimuliikumine on peaaegu igalpool jõudnud ennaft maksma panna. Seadusandlus on kindlustanud tööliste õigused, sageli arwestamata majanduslike seaduste wastupidiste nõuetega.

Tööliskaitse.

Waimlijed ja füüsilised tööpingutusjed, millede abil saamutatakse töötulemusjed warade walmistamise alal, alluwad igapäewasele ja perioodilisele ärakurnamisele. Nende säilitamiseks on waja täiendusi ja kaitset. Sada aastat tagasi walitjes weel terwes maailmas orjapidamine, mil masjide tööjõu piiramata kasutamine oli antud mõnede wäheste isikute kätte. See kõik on pidanud kaduma arenewa kultuuri nõuete eest. Tänapäewa nõuete kohaselt on tööteguri edendamise ja säilitamise tähtsusest arusaadud täiel määral, millest ongi wäljakujunenud tööliskaitse mõiste.

Tööliskaitse eesmärgiks on töölisisiku foodsa arengu kindlustamine. Ta kindlustab esiteks füüsiliste ja waimliste jõudude arenemiswõimalused nagu jeda on näit. töökeeld enne teatud wanadust, teatud koolihariduse nõudmine, kindlaksmääratud tööaeg j. n. e. Teiseks see kaitse annab majandusliku kindlustuse alammäära, nagu on keeld palgamaksimiseks natuuras (truck-süsteem); töölisel kindlustatakse teatud minimaalpalg ja koalitsiooniõigus. Kolmandaks luuakse tööliswalitjuse organid, kes walwawad tööliskaitse seaduste täitmise järele, ja kes võimaldawad majanduslikku, waimlist ja sotsiaalset tõusu töölisklassile (töowõimaluste hankimise bürood, tööstuslik järewalwe, kätiswanemate instituut.).

Ujalooliselt olid usulised tarwed — pühapäewa pühitsemine — ja majanduslikud surwed — truck-süsteem ja liig madalad palgad — mis sundisid tarwitusele wõtma tööliskaitset. 16. sajandist peale algab wäeslaste töö kasutamine wabrikuettewõtetes — manufaktuurides. 18. sajandil ja 19. sajandi algul olid töölislaste töötingimused muutunud wõimatuks, kuna lapsi peeti hulgawiisi ebahügieenilistes ruumes ja peksuga sunniti neid ülemääralisele tööle. Selle tulemusel olid taudid ja ülemäärane suremus. Kuna tegemist oli tööstusliku revolutsiooni wäärnähetega, mis liiga jõgawalt eitasisid humanisust ja inimese wäärtsust, pidi sellele järgnema protest, mis omakorda aitas kujundada kaitset füüsilisele ja waimlisele isikule, erilisel moodustades laste ja naiste kaitset.

Peale maailmasõda on töölisliikumine arenenud hoogjalt. Raheksatunniline tööpäew on läbiwiidud peaaegu kõigis kultuurriiges. Kätiswanemate seadus on maksjew Sakjamaal; ka meie juures on selline seadus maksma pandud 1. oktoobril 1931. a. Nagu tööandjad on liitunud wõimjatesse organisatsioonidesse, nii on ka töölised — töowõtjad kõige tihedamalt koondunud.

Moodsjale majandusele wajutab oma pitjati nende kahe wägewate rühmituste mõitlus ülewõimu pärast.

Tööliskaitse arengu põhjoneed ilmnewad seda selgemini, mida üldisemat iseloomu kannawad ettekirjutused, mida ühefugufemad on ettekirjutused kõige palgatöö suhtes, ja mida rohkemates maades on ühefugufed tööstuslikud olud. Kui teatud maades leidus wõrdlemisi kitsaid kaitse-määrusi tekstiil- ja mäetööstuse suhtes, siis on nüüd peaaegu kõigis maades tööliskaitse muudetud üldiseks. Käimas on ettevalmistused rahwuswahelise tööliskaitse maksmapanefuks. Tähtsaks teguriks on ka töölaliste kindlustus, mida samuti püüab pakkuda tööliskaitse. Siin on tegemist jotsiaal-kindlustusega, mida käsitada tuleb eri peatükis.

Kui waadelda tööliskaitse ülesandeid sisuliselt, siis tuleb kõigepealt arwesse kaitse tööliste elu, terwise ja kõlbluse suhtes. Hügieeniliste töowõimaluste muretsnemiseks on kohustatud wabrikud, millede tööruumid peawad töölistele võimaldama õhku, walgust ja puhtust. Ühegi organiseeritud tööliste jageli ei oska esitada wastawaid nõudmisi, wõi läbi-suruda omi nõudmisi.

Arusaamine kahjulikest ja ebahügieenilistest töötingimustest ei ole weel niimõrd lewinud, ka ollakse jelles suhtes wähenõudlikud ja tihti ei teatagi, mis terwisele on kahjulik ja mis mitte. Samuti pole inimestel kerge loobuda oma harjumustest, olgugi, et küllalt hoiatusi on tulnud kuuldawale. Seepärast tihti tuleb läbiwõia kaitse isegi wastu töölaliste tahtmiist. Tööruumid peawad olema küllaldaselt awarad, tingimata tarwiline on hea wentilatsioon, eriti seal, kus tegemist on kahjulike ja mürgiste ainetega, mis rikuvad õhku. Nii on keemiatööstused, wärmimise töökojad j. n. e. terwisele eriti kahjulikud oma wääwli ja flooraaurudega, millistest kergesti wõiwad haigestuda hingamisorganid. Mitte wähem kahjulik pole õhk willakraasimise tööstustes, metalliwabrikutes ja kiwiraumise töökojades. Neis ettevõtetes töötajad inimesed wõiwad kergesti langeda tiisikuse ohwriks, seepärast on waja töötingimuste parandamine.

Tööliskaitse seadustega on võimalik nõuda hügieeniliste olude parandamist, eriti suuremates wabrikutes. Tulemused on osutunud wäga headeks, kuna on õnnestanud piirata kutsahaigestumise juhtumeid. Salwemad on töötingimused kodutööstuses, kuna jageli puuduwad kontrolli võimalused.

Wäga tähtsat osa etendab ka tööaeg. Seda peaks lühendatama seejärel, mida kahjulikum terwisele on tööliste tegevus. Tööaja pikkust

tuleb kindlaks määrata seadusega. Samuti tuleb kindlaks määrata lõuna-
maheajad, puhkepäevad ja üldse puhkus.

Tähtsaks ülesandeks osutub kaitsje õnnetuste vastu kaitistes. Mida
rohkem tarvitatakse masinaid, seda suurem on hädaoht, et tööline, kas
väsimuse või lohatuse tõttu unustab tarviliku ettevaatuse, saades wigas-
tusi töö juures. Mainitud juhuste ärahoidmiseks on jällegi vaja seadus-
andlike määrusi, mis sunnivad tarvitajale võtma igasuguseid ettevaa-
tuse abinõusid võimalike õnnetuste vastu. Nii on igas suuremas wab-
rikus seintele finnitatud määrused ja juhatused, millede teadmisel nõutakse
töolistelt. Välismaa wabrikutes leidub ka sageli pildistusi ja plakateid,
mis töolistel ikka jälle peavad meeletuletama võimalikku hädaohtu,
hoiatades ja manitsedes ettevaatust.

Terwishoidlikus mõttes on töolistele jisseseatud puhtad söögiruu-
mid, pesemisruumid, mis erilise tähtsuse omavad tööstustes, kus töolis-
tel tuleb töötada mürkainetega, ja kus temperatuur tööruumides on väga
kõrge. Sellistes tööstustes tuleb töolistelt nõuda, et nad tõesti tar-
vitaksid olemasolevaid seadeldisi. Sunduse puudusel tihti töölisel löö-
wad käega, ega hooli suurt määrusest, mida nad omegi täitma peaksid
omaenda huvides.

Tööliskaitsele on ülesandeid kõlbluse alahoidmiseks. See on tähtis
tööstustes, kus töötab isikuid mõlemast soost ülekuumendatud ruumes.

Erilist kaitset vajavad lapsed, alaealised ja naised. Mida vähem
füüsiliselt arenenud on alaealine, seda vähem omab ta ka vastupidavust.
Ühekülgne ja kaua kestev töö, mida täiskasvanud isik võib wältida ilma
kahjuta, teeb kiduraks ja haigeks lapse keha. Laste tööaega tuleb aga
ka piirata seetõttu, et aega peab jatkuma tema waimliseks edasiarenda-
miseks. Seepärast on kõigis tsiviliseeritud riiges maksma pandud mää-
ruseid, mis reguleerivad alaealiste tööd ja tööaega.

Naiste töö suhtes on samuti maksivad määrused ja teatud kitsen-
dused. See on loomulik, kuna naise organism ei oma mehele võrdset
vastupidavust ja jõudu. Naistel võib kergesti tekkida kahjusid
ja wigastusi, mille all peab kannatama järeltulew noorjugu. Soovitaw
oleks, kui abielunaised üldse loobuksid töötamisest wabrikutes. Sunni-
wiisil pole võimalik jaawutada seda keeldu. Harilikult meeste teenistu-
sest ei jatku perekonna ülalpidamiseks, seepärast on waja kõrwalteenis-
tusena ka naiste töö. Seadusandlikel teel waevalt wõidakse ärakeelata
abielunaiaste töötamist wabrikutes. Kuid meeste tööajal kõrgendamise-
ga jääwad naised juba iseendast meelsamini koju. Siin on loota paranemist
üldiste töö- ja palgaolude paranemisega.

Naiste kaitse on tingimata tarvilik peale jünnitamist, kuna siis raske töö võib hävitavalt mõjuda nii emale kui ka lapsele. Peale jünnitust tuleb naistel mõneks ajaks loobuda tööst. Tavaliselt ollakse aga selles juhtes väga muretud ja pannakse sõrdlemise wahel rohku terwehoidlikele nõuetele. Siin peab seadus tegema tõffeid; jeda ei nõua mitte ainult inimlikkus, waid enesjäilitamise wajakus.

Sel pool puudutajime juba kahesjatumnilist tööpäewa. Wastawad seadused, mis piirawad tööaega kahesja tunnini, on praegu makswad peaaegu kõigis kultuurriiges. Põhimõtteliselt ollakse sellega nõus igal pool; tööliskond ise on suurima energiaga tööaja piiramise läbijurunud. Kahesjatumnilise tööpäewa saawutus on tõesti suur. Teoreetiliselt peaks tööaja piiramisega tööd jatkuma rohkemale tööliste armule.

Sellele wäitele näiwad wastuwaidlemat käesolewa kriisi ajajärgu kogemused. On selgunud, et töö ja tööaja piiramine mitte ainult ei anna tööd juuremale hulgaile töölistele, waid isegi näib jüwendawat tööpuidust! Muudugi wõiwad jün põhjused olla ka mujal, siiski tuleb edaspidi sellele küsimusele pühendada erilist tähelepanu.

Wastuwaidlemata tõjiasjaks jääb aga asjaolu, et praeguse aja wabrikutööaega on waja piirata. See nõue muutub tungiwamaks seejärele, mida rohkem tööliskohis arenewad waimlised tarwed, jamuti soow, töötada wärskes õhus oma wõi renditud maalapikejel. Kuna on soowitaw, et töölised elaksid linnast wäljas wärskes õhus ja lahedamates korterites, peaks neile aega jatkuma tarwilisteks sõitudeks. Tööaja piiramine wõimaldab töölisel puhkust ja tööjõu jäilitamist kõrgema wanaduseni. Käitumine moodsaie masinatega nõuab tööliselt rohkem närwijõudu kui ennewanasti. On tähelepanud, et wäsimus tööaja pikkusega kasvab mitte aritmeetilises waid geometrilises progressioonis. Edasi on tähelepanud, et mõõdukas tööaja piiramine ei tõsta tootmisfulusid, kuna tööline liig pika tööaja juures aeglasemalt töötab ja oma jõudu kottuhoiab. Sühema tööaja juures töötatakse kiiremini, eriti weel siis, kui palgamaksimine on wastaw oludele.

Peale maailmasõja lõppu on organiseeritud tööliskond saawutanud väga palju. Laostaw maailmakriis näib aga ümberliikawat mõningaid tõekspidamisi. Mis kasu on tööliskonnal saawutatud hüvedest, kui p o l e t ö ö d? Maailm on jattunud ummikusse, et sellest wälja pääseda, tuleb edaspidi sõlmida weel palju kompromisje.

Kahetsatunnilise tööpäewa ajalugu.

16. sajandil ilmusid Thomas Moruse „Utopiad“, milledes käsitati kuuetunnilist tööpäewa ja töösundust. Kolmsada aastat hiljem, 1817 aastal avaldas jotsfialist Robert Owen oma teosse „Crisis“, milles kahetsatunnilist tööpäewa nimetatakse ratsionaalseimaks tööpäewa lahenduseks. Tol ajal kirjutas seadus 9—13-aastaste laste tööaaja suhtes ette tööaega, mis ei tohtinud kesta üle üheksa tunni päewas wõi 48 tundi nädalas. Seda seadust taheti laiendada ka täiskaswanutele; Owen propageeris seda järgmiselt: kahetsa tundi tööd on hügieenilise ja waimlise arengu mõttes norm, mida ei tohi ületada. Uued keemilised ja tehnilised leiutused ei nõua pikemat tööaega kõikide warustamiseks waradega. Sellelgi pole õigust, kasuahnusest teisi töötada lasta kauemini. Kõigil on huwi, et rahwamasjad oleksid terwed, arenenud, jõukad ja rahul oma saatusega. Owenit toetas wabrikant Fielden; ta katsus selgeks teha ettevõtjatele, et kahetsatunniline tööpäew on parim abinõu hinnalanguste vastu kriisiaegadel.

1. mail 1834 a. oli määratud Oldhami kudujate kahetsatunnitööpäewa streif, mis aga ebaõnnestas. Samuti nurjus Londoni rätsepate streif, millest wõttis osa 20.000 inimest. Kindlasti kahetsatunnilise tööpäewa nõudmise juure jäid mäetöölised. Mäetööstuse kõrwal kuuluwad esimestesse kahetsatunnilise tööpäewa kandjate hulka ehitustöölised. Juba 1846 a. nõudsid tööaja lühendamist Liverpooli müürisepääd. 1856 aastal moodustasid Melbourne'i kivistajad ühingu, proklameerides kahetsatunnilist tööpäewa nõudega: „Kahetsa tundi tööd, kahetsa tundi puhkusi, kahetsa tundi und.“

Ameerikas oli kahetsatunnilise tööpäewa liikumise algataja metallitöölised *G r a S t e w a r d*.

Möödunud sajand oli rikas suurtest streikidest ja demonstratsioonidest. Üksikutes tööstusharudes, nagu antratsiitkaewandustes, pandi maksma kahetsatunniline tööpäew 5. mail 1916 a. 27. now. 1917 a. ilmus wastaw seadus Soomes, ja 1. jaanuaril 1919 a. Keel-Euroopa riiges, Austrias ja Saksamaal.

Sellest peale algab üleminek kahetsatunnilisele tööpäewale ka teistes-Euroopa riiges. On tehtud weel rohkem. Lääne-Euroopa tööstused (näit. Prantsusmaal) on waba aja kasutamiseks asutanud spordiwälju, lugemissaale, aedu, tehnoloogilisi, põllumajanduslike, kaubanduslike kursusi, muusikaalseid- ja teatrietendusi, ettekandeid; on asutatud isegi eri-

ajalehti töölistele. Seda kõike on tehtud arusaamises, et mida paremini väljapuhunud on tööline, mida rõõmsamalt ta asub oma tegewusele, seda produktiivsem on ka tema töö.

Wäliskaubandus.

Tänapäewa majanduselus etendab ülitähtsat osa wäliskaubandus. Maad, mis juure osa tarwisminewatest toorainetest peawad sissewedama wäljastpoolt, on sunnitud müütama wastutasuks ka oma saadusi. Nii saadame meie oma karjasaadusi wälisurgudele, mille tõttu awaneb võimalus osta masinaid ja muid warasid, mida meie ise ei walnista, wõi milleda walmistamine oleks ebamääraselt kallisk meie oludes. Selliselt aitab wäliskaubandus reguleerida maade toodangu mahutamist eritingimustele wastawalt, wäliskaubandus kompenseerib teatud maade sisse- ja wäljameotarwed.

Kaupade liiklemist jälgib statistika. Sellele küsimusele on juba ammugi pühendatud suurt tähelepanu. Wäliskaubandusse puutuwad statistika arwud on rahwuswaheliselt wõrdlemise kergesti kontrollitawad, kuid siuliselt nad osutuwad sageli ebatäpseteks. Ebatäpsus oleneb sellest, et ametiasutused, kes neid arwusid hangiwad, pole organiseeritud ühtaoliselt, waid üksiteisest erinewalt. Kaupade ülesmärkimine on wõrdlemise täpne, kui tegemist on kõrgelt tollitawate kaupadega. Oletawasti tollile alluwatele sissewokaupadele pühendatakse suuremat tähelepanu kui wäljameokaupadele, mis harilikult wäljuwad ilma tollita. Seepärast tulebki kahelda, kas kahe riigi sisse- ja wäljameokaubanduse arwud on üksiteisega täiesti kooskõlas.

Suuremaid raskusi teeb ka wäärtuste kindlaksmääramine. Siin esitawad kaubasaatjad oma deklaratsiooni wõi jääb wäärtuse kindlaksmääramine ametiasutuse hoolde. Esimesel juhul tuleb deklareerida kauba wäärtus, mille ta omab kaubuniisel üle piiri, j. t. tegelikule hinnale tuleb lisandada saatekulud, finnituspreamiad ja muud kulud Sakamaal näit. toimiaakse järjekordsest: kaubawäärtuse deklaratsioonide puudumisel määratakse wäärtused kindlaks teatud aja, näiteks ühe aasta peale.

Andmeid wõidakse hankida kaubaraukudadelt kaupmeeste ühingu- telt, feldidelt, üksikutelt kaupmeestelt töösturitelt j. t. Siis astub rasku kaubandusstatistika nõukoogu kes koosneb tegelikelt majandustegelastest ja teadusmestest. See nõukoogu määrab wäärtuse kindlaks leiata poost esitatud ja omalt poolt hangitud andmete põhjal. Paratamatult ilmnewad kaubad sissewoko poolle kõrgema wäärtusega kuna hindadele lisanduwad

igajugused kulud, näiteks veo- ja ka jellepärast, et hinnad sisseveo-
maau on kõrgemad, kuna jellel põhjusel üldse teostubki kaubavedu.

Statistika nõuab andmeid kauba hulga, liigi ja kauba päritolunäe kohta. Kaubahulk määratakse kaaluga, kui mitte üksikutel juhtumitel pole ettekirjutatud teisfugune mõõtmisviis.

Sisseveokaupade väärtus, võrreldes väljaveokaupade väärtusega moodustab **kaubandusbilansi**. On väljavedu sisseveost suurem, siis on bilansi aktiivne, vastasel korral on tegemist passiivse kaubabilansiga. Muidugi on tähtis, et bilansid arvud vastaksid tõele, s. t. et kaubaliikumised oleksid statistiliselt ülesmäärgitud õieti. Vastasel korral kaubabilansi võib tegelikult olla passiivne, olgugi et arvud tõendavad aktiivsust. Kõhku tuleb panna tollivõimude tegemisele, kes hoolitsevad arvude kindlakstegemise ja õige ülesmäärgimise eest.

Kaubabilansi kõrval määrab suurima tähelepanu **maksubilansi**, millest esimene moodustab teatud osa. Maksubilansi seab vastamisi saadaval olevad ja maksetavad rahajummad. Maksubilansi tavaliselt ei vasta kaubabilansile, kuna tasu kaupade eest ei laeku kohe, ning rahajumme saadakse ka teistest allikatest, nagu transportide eest, kindlustuspreemiate, dividendide näol jne.

Tollid.

Tollideks nimetatakse maksud, mida võetakse kaupadelt üleminekul piirist. Võetakse sisseveo-, väljaveo- ja läbiweo (transiit) tolle. Tollid jagunevad finants- ja kaitsetollidesse. Esimeste abil hangib riik endale sissetulekuid. Finantsvolle tuleb kohelda kaudsetena maksudena kodanikele. Kaitsetolle pannakse maksma oma toodangu võistlusvõimeliselt muutmiseks, võrreldes välismaa toodanguga. Tollifõrgendusega väliskaupadele peavad wiimased kallinema ja sellega raskendatakse nende sissevedu. Välismaa kaupade kunstliku kallinemisega tollide abil avaldatakse survet tarvitajatele omamaa kauba ostmiseks ja tarvitamiseks. Sellega võimaldatakse sisetootja mabrikute edasitõetamist, kuna need vastasel korral väliskaupade võistluse tõttu peaksid fulgema uksed. Kaitsetollide abil võib turule pääseda toodang, mida valmistatakse suuremate kuludega ja ebafoodsamates tingimustes. Väljaveotolli eesmärgiks on takistada teatud kaupade valgumist üle piiri. Wahest kasutatakse väljaveotolle teatud toorainete väljaveo-keelust, millega kunstlikult tõstetakse kaupade pakkumine, mis omakorda sunnib produktente paremaks kaubavalmistamiseks. Finantsvolle kasutatakse, nagu öeldud, rahahankimise eesmärgiga. Nende abil riigikassa soetab endale sissetulekuid, ilma et

mõeldud oleks mingifugune kaitse omamaa toodangu suhtes. Seda ei võigi olla kaupade juures, mida omal maal üldse ei produtseerita, nagu näiteks kohvi, tee või muud koloniaalkaubad. Kaitsetollide ülesandeks ei ole anda juuri sissetulekuid, olgugi, et väga tihti tõesti suurenevad sissetulekud. Kaitsetollide rahalise edu järele võib otsustada, et nad oma otstarvet küllaldaselt ei täida, kuna neile vaatamata walgub kaupu sisetraale.

Transiittollidest on loobutud tänapäeval peaaegu igalpool. Pigem tehakse läbiweoliiklusele võimalikke toodustusi, kuna transpordist jne. saadus tulud võivad anda juuri sissetulekuid.

Lähtujeta on ka wäljaveotollid. Kuna iga maa katseb müüa kaupi ja saadusi nii palju, kui wähegi võimalik, pole ju teisest küljest otstarbekohane wäljaveotollidega raskendada nende wäljavedu. Wäljaveotollid olid maksuwsel Saksamaal rahawäärtuse languse ajajärgul. Et takistada saksa kaupade ülesostmist ja wäljavedu wäärtujeta rahaga, wõeti tarwitusele wäljaveotollid ja wäljaveolitsentide süsteem.

Lähtumat osa etendawad sisetollid, finantstollidena kui ka kaitseabinõuna soowimata kaubaimpordi ärahoiuks.

Tollimäärade üle annab tegeust tollitariif. Kuigi tollitariifid koostatakse sisetollimäärade äranägemise järele, võib teatud juhusel ka wälismaa awaldada mõjusid wastawate kofkulepete põhjal, mida sõlmitakse kaubalepingute näol. Kui tollitariif on maksimaalne pandud sisetollimäärade poolt arwestamata wälismaaga, siis on tegemist autonoomse tollitariifiga. Selle tariifi paremus ilmneb walitjuse võimaluses korraldada tariife oma äranägemise järele, wastawalt toodud olukordadele, mis võivad tekkida. Autonoomne tollitariif kindlustab riigi tegevuswabaduse. Eriti tähtis on autonoomne ja paenduw tollitariif põllumajandusele, kuna lõikuste tulemused on väga kõikumad.

Tollitariifis võivad peegelduda kofkulepped teiste riikidega. Nende kofkulepete tulemuseks on n. n. enamjoodustuse klausel, mille põhjal teatud riik saab automaatselt kõikide toodustuste osaliseks, mida antakse ükskõik millisele kolmandale riigile.

Tollitariifides leidub sageli määrusi lisatollide kohta, mida wõetakse teatud juhusel ja teatud kaubaliikidelt. Nii on wõetud lisatolle kaupadelt, mis valmistatud olid madalamäärtusliku waluuataga maades. Samuti on võimalikud tollialandused teatud juhusel.

Wõimalik on weel tollide tagasimaksmine kaupadelt, mis sisetollid olid maksustatud tolliga, kuid millised uuesti wäljaveetakse. Selliseid tagasimaksmisi teostatakse wäheste kaupadelt, milliseid sisetollide wõimustamisega. Tolli tagasimeks wäljaveo korral riigile kahjusid ei tehta.

Kaitsetollid.

Iga maa on huvitatud sellest, et tarved kaetakse võimalikult oma-
maa jaadustega. Selleks on vaja kasutada võimalikult intensiivselt
kõiki elemasolevaid tootmismahendeid.

Seega välditakse tööpuudust ja saavutatakse välisvaluuta kofu-
hoidu, rippumatust välismaadest ja kindlamat majanduslikku alust.

Iiigid, kes asutavad uusi tööstusi, milleks ei leidu tarvilikul mäa-
ral kapitali, vilumust, seadeldisi edukaks produtseerimiseks, peavad oma
tööstuse kaitseks tarvitusele võtma kaitsetolle. Seda vähemalt üle-
mineku ajaks, kuni uued tööstused on endile jalad alla saanud. Kaitse-
toll peab kõrvaldama välismaa mõjtluse nii kaua, kuni omamaa tööstus
ise on muutunud küllalt mõistlusvõimeliseks.

Kaitsetollide otstarbekohasuse üle on vaieldud väga palju, ilma et
selles küsimuses oleks jõutud ühisele seisukohale. Samuti, nagu leidub
veendunud wabakaubanduse pooldajaid, leidub ka waitjaid, kes propa-
geerivad rahvusliku produktiooni kaitset. Wabakaubanduse eesmärgiks
on majanduslikud põhimõtted; kaitsetolle mõjutavad poliitilised ja
sotsiaalsed kaalutlused. Majanduspoliitika taotleb rahwa ökonomilist
heaäikku, ning wabakaubandus ja kaitsetollid moodustavad wahendeid
selle eesmärgi saavutamiseks. Mõõduandvad on jiski rahwa üldhuwid,
mille järeldusel kaitsetoll wõi wabakaubandus ei moodusta põhimõttelise,
waid pigem otstarbekohasuse küsimuse.

Kaitsetolle ei peeta soovitavaks tööstuste suhtes, milledest pole
loota, et nad ükskord mõiksid täiesti iseseiswalt seista oma jalgel,
ja mis moodustavad kaitsetollide armust kunstlikult ülalpeetavaid ette-
wõtteid. Selliste ettevõtete kaitsmine tollidega pole rahwamajandus-
likult õigustatud, mille tõttu juhitaakse tööd ja kapitali walesse suuna,
seda raisates.

Kaitsetollide tarvituselemõtmine wõib olla mõõdapääsemata, kui
tööstusi ähwardab kofuwarisemine. Suurema arwu tööstuste laostu-
mine ei tähenda mitte ainult erakapitalide kaotust ja kaotust rahwa-
majandusele, waid suurima tähtsuse omab hulga tööliste töökaotus.
Inimesed, kes jeni olid tegewuses, kaotavad oma töö ja langewad, wõib
olla pikemaks ajaks, wiletusse. On mingisugune wabrik lõpetanud tege-
wuse ja seisma jäänud, wajatakse suuri kapitale, et uuesti alustada
tööd. Samasugused kahjud ähwardavad põllumajandust, kui põllu-
mehed kaitse puudusel, mis kindlustab turu kõikumiste vastu, laofile
jätavad oma majapidamised. Wariseb aga kofu majapidamine, lähleb

talund oksjonile, võivad kaotada ka mõlausealbijad osa oma nõudmis-
test. Nii võivad tekkida suured kaotused, kuna ühe ettevõtte kokkuväri-
femine tõmbab kaasa teisi, millega kaafas sammub palju viletsust. Üld-
fufe humides tohiks olla selliste kaotuste vältimine. Sellistest kaalut-
lustest võivadki olla tingitud soodustused ja kaitse, mida antakse põllu-
majandusele ja tööstusele.

Kaitsetollide abil võidakf takistada kapitali äravoolu. Kui kapitali-
tulud ei ole küllaldased, siis on karta, et ta mujale — välismaale —
valgub, kus teenimisvõimalused näivad olevat soodsamad. Kapitali
äravalgumine on suureks hädahüks kapitalimaestele maadele. Et sellest
hoiduda, on muuseas vaja tõsta varadevalmistuse tulud, milleks kohane
abinõu on kaitsetoll.

Kaitsetollid ei avalda soodsat mõju i g a l juhufel. Hästi mõjuda
nad võivad arenenud maades, kus rahvas on wirt ja intelligentne.
Teisel juhufel võivad kaitsetollid soodustada laiskust ja lohakust. Kaitse-
tollide abil faamutatud kõrgendatud kaubahinnad võivad loidust weelgi
füwendada, nagu kogemused on näidanud lõuna-idamaades.

Süppeline tollide määramine ja kaotamine toob majandusellu palju
segadust. Eriti sellel alal on vaja kindla- ja firgejooneline poliitika,
millega ära hoitakse wapustused rahwamajanduses.

Olemasolewaid kaitsetolle ei tohi kaotada järsku, kuna see võiks
asetada kardetawasse seisukorda palju ettevõtteid, mis töötasid tollide
alusel. Wajalik on üleminekuaeg, kuna wastasel korral võivad tekkida
kapitalikaotused ja tööpuidus.

Kõrged kaitsetollid võivad ebasoodsalt mõjuda seetõttu, et nad suur-
tele ettevõtetele annawad ülekaalu väikeste üle. Eriti ilmneb see kau-
banduses, kus suured ja rikkad ettevõtted võivad nõuetawaid summe
tollide tafumiseks wälja panna. Tööstuses võib oluford kujuneda far-
naseks, et suured wabrikandid kaitsetollide abil võivad faamutada wäga
suuri tulufid oma toodangu eest fife maal. Seetõttu on neil mõimalik
müüa odawamate hindadega oma faadufi wälismaale (dumping).

Tööstustollidest erinewad põhimõttelikult agraar- ehk põllumajan-
duslikud tollid. Nende tollide abil hoitakse kõrgel põllusaaduste hinnad,
millega, kui tollid kannawad piisawat ijeloomu, kunstlikult suurendatakse
maahinnad. Mida suuremaid tulufid annab maa, seda kõrgemalt seda
hinnatakse rahas. Kes sellise kõrge konjunktuuri ajal on omandanud
talundi, pidi loomulikult maksma wastawalt kõrgemat hinda. Põllu-
saaduste tollide kaotamise puhul kahanewad fissetulekud ja tulud; tule-
museks on talundi odawnemine ja sellega ühenduses suured warandus-
likud kaotused.

Raitjetoollide mõju on paljudel juhustel ebasoodus ja isegi kahjulik. Seepärast on abinõusid otjitud, et kõrvaldada seda kahjulikkust. Nii peab toodangu ajama kalliks toorainelt võetav toll, mis teeb võimatuks toodangu ekspordi. Et kõrvaldada seda kahjulikku mõju, võidakse valmistajaaduse ekspordi puhul t a g a s i m a k s t a toorainelt võetud tolli. Sel- lane tagasimaksmine on aga raske teostatav tehnilistel põhjustel, kuna kontroll on raskendatud.

Umber samasuguse tähenduse omab välja- ja sissevedu, mida toimetatakse kaupade „viimistlemiseks“. Näiteks veavad meie tekstiilvabrikud toorest puuvillariiet välismaadesse, kus neile muutrid peale trükitakse. Pärast viimistlemist saadetakse see riie meie juure tagasi. Viisugune kauba viimistlemine on meie kui ka välismaa huvides. Seepärast on makswad tollisoodustused, kuna muidu puuduks võimalus kirjeldatud toiminguks.

Ekspordi soodustamiseks on tarvitusel n. n. „w ä l j a w e o p r e e - m i a d“. Nii näiteks makstakse meie seakaswatajaile teatud summa iga eksporditoe pealt, mida tuuakse väljameoks. Väljameopreemiad on mõeldud väljameo suurendamiseks, nende tulemusel on sissemaa toodangu kasv ja hindade langus wälisurgudel. Riipea, kui wälismaal saab teatavaks tarnaste preemiate olemasolu, järgneb muidugi wastuaktsoon. Seepärast peetakse väljameopreemiaid poliitiliselt kui ka majandusliselt ebasoowitawaks.

Raubawahetuse hõlbustamiseks on asutatud w a b a s a d a m a i d ja wabaladusid, kus kaupad wõiwad tollimata seista pikemat aega. Raubaomanikel on võimalus kaupad wabasadamast uuesti üle piiri wadada, ilma et neid siis oleks waja tollida. Kaupade läbiwedu ehk transiit harilikult teostub tolliwabalt.

Kaubalepingud.

Kui iga riik soowiks maksma panna kitsendusi soowimata impordi suhtes, ja soodustada temale kasulike kaupade sissewedu, siis muutuks võimatuks suur osa wäliskaubandusest, mis aset wõiks leida wabakaubanduse juures.

Seepärast peab üks riik, kui ta tahab wäljawedada oma saadusi teise riiki, nõustama, et see teine riik ka oma saadusi esimesse wõib sissewedada. Wastastikku tuleb teha kontsessioone, kui ei soowita tollisõja puhkemiist. Tollisõjas katsetakse tõsta tolle üksteise wõidu. Praegusel rahwuswahelisel tööjaotuse ajajärgul on tollisõjad eriti kahjulikud, palju kahjulikumad, kui möödunud sajanditel. Endine arwamine, et ühe riigi tulu jaawutatakse teise riigi kaotusest, on tänapäewal kaotanud poolchoiu.

On aga aru saadud, et wiljakaks tegewuseks on waja wõimaldada tulu mõlematele pooltele. Dige kaubandusliku tehingu juures peawad tulu saama nii ostja kui ka müüja.

Seetõttu on wõitluse ajemele astunud kaubanduslik tehing, s. t. riigid on hakanud omawahel sõlmima kaubalepinguid ja tollilepinguid. Kaubalepingute sõlmimisel oleneb kõik poolte osawusest ja oskusest, endile wäljakaubelda foodustusi ja hüwesid. Seepärast ei tohi kaubalepinguid sõlmida teoreetikut ükfinda, waid abiks peawad neile olema tegelikud ja osawad majandusmehed. See on tähtis, kuna otjustada tuleb kõige üle, mida saadakse ja mida tuleb anda. Waheltalitajate osawusest oleneb kõik; neist oleneb, mida tulusamaid tingimusi õnnestub wäljakaubelda.

Igal riigil on kaubandusline ühendus mitme teise riigiga. Tollialandus wõib mõjuda erinewalt teistele riikidele. Wõidab see riik, kes on eksportiwõimelitem.

Kaubalepingutes tawaliselt leidub ena m j o o d u s t u s e klausel, s. t. lepinguosalised saawad automaatselt kõikide tolli- wõi teiste foodustuste osaliseks, mis antud wõi antakse mõnele kolmandale riigile. Enam foodustusest osasaamine on kasulik, kuid sageli wõib selle klausli olemasolu takistada lepinguid, mis mõningatel põhjustel wõiwad olla eriti soowitawad.

Kaubalepingutes leiab ka käsitamist wahelord omamaalaste ja wälismaalaste wahel. Peaasjalikult on mõeldud ajumiswõimalused lepingumaades. Meie juures on ametis wõrdlemisi rohkesti wälismaalasi. Kuna oma inimeste seas leidub palju töötuid, oleks ju õige ja loogiline, et wõõrastele ära keelataks töötamine, mille tõttu tegewust leiaksid omad inimesed. Siin wõiwad aga olla takistuseks wastawad kokkulepped kaubalepingutes.

Kaubalepingud sõlmitakse wastastikkuse (retsiprotfiteedi) põhimõttel. Wastastikkuste foodustuste ja lubaduste kaalutlemine on suurimaks raskuseks kaubalepingu sõlmimisel. Ei ole wõimalik kõikide õiguste absoluutne tasakaalustamine, kuna on olemas igasugused lahkuminewad huwid, oluforrad, tollijüsteemid, rahvuslikud seadused ja maksunäärused. Siin peab leppima „relatiivse retsiprotfiteediga“, kusjuures näit. ühe maa wiljatolle wõiks kompenseerida teise maa tööstustollidega. Waewalt on wõimalik saawutada, et mõlemad pooled saaksid rahuldatud täiesti ühetasajelt.

Post ja telegraaf.

Mati on inimelus väga tähtsat osa etendanud teadete edasiandmine. Nende saamine õigel ajal aitab vältida hädaohte, võimaldab vastuabinõude tarvituselevõtmist. Sõegi metsrahvad tarvitavad signaalijüsteeme sõnasaatmiseks sõpradele. Tsiviliseeritud riiges on teadete edasiandmine arenenud täiuseni. Posti kasutada on kaablid ja raadio. Mõne minuti jooksul võib ühendusse astuda kohtadega, mis asuvad kümnete tuhandete kilomeetrite kauguses.

Bõrdlemisi korralikke postiseadeldisi leidis juba vanas Rooma riigis. Pärastpoole asutati erilisi jaamu, kus hobuseid peeti vahetamiseks, mida wajafid kullerid ja käskjalad oma reisidel mööda prowintsi.

Restkajal olid kirjakandjateks rändamad mungad. Teadete ja kirjade edasitoimetamist võtsid endile ka lihunikud, kes oma ameti tõttu olid sunnitud ringi sõitma mööda maad. 14. ja 15. sajandil panid suuremad linnad ametisse wannutatud posteljone, kes pidafid ühendust linnade wahel.

Möödunud sajand on postiasjanduses teostanud täielise ümberkorralduse. Raudteede ja aurulaewade leiutamisest tingitud pööre on ka postiasjanduse põhjalikult ümber korraldanud. Uuental ajal on lennukid kujunenud tähtsaks postiveo abinõuks. Shupoost on teadete saatmise muutnud weelgi kiiremaks.

Postiasjanduse tähtsus kultuuri kui ka rahwamajanduse edendajana on üldiselt tunnustatud.

Siiikluse arengu eelduseks on ühesugused määrused laiemates piirkondades. Minult siis võib areng teostuda talistamatult. Seepärast üldiselt on seal, kus võimaldas seda maa riigioiguslik struktuur, riigi piirkond muudetud postipiirkonna üfjuseks. Suurbritannias allub 1710 a. peale Inglis-, Sivi-, Shotimaa ühes asumaadega postivalitfjuse keskjuhatusete Londonis. Ühtlasi seati fiske ühesuurune postimaks. Ameerika ühendriiges on postiasjandus tunnustatud riigiasjaks. 1874 a. sõlmiti Bernis üldine postiühing, millele allakirjutafid 22 riiki. (Terwe Euroopa ja osad Ameerikast, Afrikast ja Afiast.) Postiühingu põhimõtted on järgmised: 1) kõigi allakirjutatud riige maa-ala moodustab ühise postipiirkonna wastastikkuses kirjaliikluses. 2) Transiidi wabadus. 3) Maa- ja meretransiidimaksude ühtlustamine, alandades neid maksse wiimse võimaluseni. 4) Ühtlane portofõrgus (kõrwalekaldumised on fiski lubatud teatud juhustel).

5) Portojaotuse ärajäämine (iga walitus omandab saadud postimaksu summad; transiitmaksu arwestatakse teatud pikemate waheaegade järele).

1878 a. moodustati Pariisis Maailma Postiühing. „L'union postale uniberfelle“. Ühingu liikmeteks oli siis juba 32 riiki 750 miljoni elanikuga. Tänapäeval kuulub väga väikeste eranditega, terve maailm ülemaalisesse postiühingusse.

Posti ja telegraafi suhtes omab riik monopoli ehk ainuõiguse. Elanikud on sunnitud tarvitama riiklist posti. Selle fondi töttu on arakeelatud igasugused eraasutused ja ettevõtted, mis taotlewad postiasjandusse kuuluwaid toiminguid.

Suure tähenduse omas telegraafi- ja telefoniliikluse wõtmine postiasjanduse alla.

Telegraafiliikluselks nimetatakse m ä r g u a n d m i s t k a u g u s e s s e. Optiline telegraaf leiutati 1793 a. prantslase Claude Chappe poolt. Ta seisis selles, et kõrgete mastide külge kinnitati palgid, milledega anti edasi signaale. See „telegraaf“ oli küllalt puudulik, kuid andis nii häid tagajärgi prantsuse rewolutsiooni ja Napoleoni sõdade ajal, et warsti peaaegu terve Euroopa oli ülekülwatud telegraafimastidega.

Optiline telegraaf kaotas oma tähtsuse elektritelegraafi leiutamise hetkel. Kuid juurima tähenduse omab raadio-telegraaf. Tänapäewa elus on wõidetud aeg ja ruum.

Telefoni leiutajaks peetakse kuuljat Ameerika leidurit Edisoni. Igatahes on ta telefoni teinud tarwitamiskõlbuliseks möödunud sajandi seitsemekümnendatel aastatel. 1881 aastal hakati telefoni tarwitama Saksamaal.

Liiklus.

Maanteed. Mida kultuurilisem on maa, seda paremini on wäljaarenenud liikluswõimalused. Ameerika ühendriigid omawad parimaid maanteid, parimaid raudteid ja weeteid. Samasugune on oluford Rootsis, Hollandis. Kultuur ei suuda edeneda poristel, mudasje uppuwatel maanteedel. Kus oluford on selline, seal on ka rahwas mahaäänud, waene ja wilets. Seepärast tuleb walitjustel kõige pealt hoolitfeda liikluswõimaluste parandamise eest. Nendest sõltub rahwa areng ja jõufus.

On ju selge, et mida rohkem areneb warade wahetus ja mida rohkem kujuneb wälja tööjaotus, ühes sellega terve rahwamajandus, seda juurema tähtsuse omab wõimalus, anda odawalt ja hõlpsasti warad käest kätte, tootjaisst tarwitajaile.

Selleks on vaja liiqlusteede ja liiqlusabinõude parandamist. Rahvamajanduse ajalooa sammub seepärast kaajas liiqluse ajalugu. Mõlemad on iiksteisega niivõrd tihedas sõltuvuses, et ühest ei mõi ilma teiseta arugi saada.

Rahvamajanduse võimas areng oli ainult võimalik moodja liiqlustechnika arengu abil. Sga liiqluse parandus ja kergendus tähendab turgude laiendamist.

Tulemuseks on warade walmistamise suurenemine, mitmekesisem tarwiduste rahuldamise võimaldamine, parem nõudmise ja wakkumise tasakaalustamine ja seega suurem hindade stabiilsus.

Wida kitsam on turg, seda suurem on rippuvus walmistaja ja tarwitaja wahel, seda wäiksem on kaupade walik, ja seda suurem on wakkumise ja nõudmise mõju hindadele.

Maanteede ehituskunst oli kõrgelt wäljaarenenud wanade roomlaste riigis. Roomlaste poolt ehitatud teid wõib filmata praegugi weel paljudes kohtades Staalias ja ka Lääne Euroopas. Julius Caejari ajal wäljusid Rooma linnast kuus kunstteed. Üks neist, „Via Appia antiqua“ on säilinud tänini oma mitmetuhandeaastase ilmega.

Üheksateisikümmenda sajandi algul hakati ehitama n. n. jhosseid. Nende leiutajateks olid McAdams ja Telford, kes waremalt tarwitusel oIewa munakiwisillutuse asemel hakkasid tarwitama wäikseid kive. Shosse'e'd leidsid suurt poolehoidu, ning aegade jookkul wõeti mainitud sillutuswiisi järjest laiemale tarwitusele. Uuemal ajal on ülemindud teede asfaltteerimisele. Asfaltteed on ideaalsed, liiqlust foodustamad teed. Eriti hõlbus on neil autoliiklus. Sellest tulebki, et wiimasel ajal hakkab liiqluses domineerima jõuwanter.

Raudteed. Raudteede arenguga käis kaajas enneolemata majanduslik tõus. Liiklus muutus kiireks ja hõlpsamaks sedamõõda, kuidas suurenes raudteeliinide arv. Rahvamajandusliku tähtsusega on raudteeliikluse kiirus. See on eriti tähtis kiirelt rikkiminewate kaupade suhtes ning olufordades, mil tarwed nõuawad kiiret rahuldamist.

Murujõul edasirühkiw raudteeliiklus võimaldab täpsete sõiduaegade kindlaksmääramist, kindla sõiduplaani koostamist, millest sõltub kauba- ja reijiliikumise korralikkus. Kultuurriiges on rongide hiline mised harulduseks, neid wõiwad põhjustada peaaesjalikult loodusjõud, nagu näit. meie juures suured lumesajud jne.

Raudteede abil on võimalik transporteerida kaupu kaugetesse maa-desse; nende abil on võimalik massiartiklite wedu. Kindla ja täpse liiqluse tagajärjel on eeldusi kaubaweo odawamaks muutumiseks. Kõik see foodustab suurel määral maade omawahelist läbikäimist ja kaubawahetust.

Roobastel liikumaid sõidukeid tarvitati juba 16. sajandil Saksa-
maa mäetööstuses. Siis olid aga roopad veel puust; raudlattidega ka-
atud teefäänakutel, kus kulutamine oli suurem.

Esimene avalik raudtee, mis liikus hobuste jõul, pandi käima Sa-
muel Homfrey poolt 1794 a. Cardiff'i ja Merthyr—Tidfil'i vahel Lõuna-
Inglismaal.

Esimene pööras tähelepanu auru jõule Jaaq Newton, kes
1680 a. tegi katseid esimese auruwankriga. Kuigi neid katseid jätkati, ei
saadud ometi kaugemale, kuni lõpuks 1814 a. Georg Stephenson ehitas
esimese kõlbulise weduri. Esimene raudteeliin 41 kilomeetri pikkuses ehi-
tati 1825 a. Stocktoni ja Darlingtoni vahel. Sellest ajast peale on
raudteid alataja täiendatud ja parandatud, kuni tänaseni, mil moodjad
rongid sõidavad 100 ja rohkem kilomeetrit tunnis.

Tehnilises mõttes raudteed jaotatakse nende roopalaiuse järel; on
olemas n. n. normaal roopalised, 1,435 m. laiuses, laiaroopalised 1,6 m.
laiuses ja kitsaroopalised 1,067 m. laiused raudteed. Laiaroopalised on
raudteed Benemaal, Hispaanias ja ühikutele liinidel Argentiinas ja
Brasiilias.

Kuna wanasti raudteid ehitati ja eksplaateeriti eraisikute ja ühin-
gute poolt, on aegade jooksul suurem osa raudteid ülewõetud riigivalit-
juse poolt. Eraraudteid leidub veel piiratud arvul, ning olemasole-
watest võib arvata, et nad aja jooksul riigistatakse. See ei tähenda aga
weel, et raudteehituse kontsessioone ei anta eraettevõtjale. Ent mõne
aja pärast lähewad liinid siiski riigi waldamisele.

Rõigis riiges on olnud märgata raudteepoliitika
järgulist arengut. Raudteed on, nagu öeldud, oma alguse saanud Ing-
lismaal, ning seal, ja pärast Ameerika ühendriiges, on raudteid tekkunud
kõige rohkem. Raudteeasjanduse asutajad olid weendumusel, et waba
wõijtlus on samuti võimalik, nagu teistes liiklusharudes. Kuid eriti
wiimasel ajal on jõutud seisukohale, et raudteede walitsemine tohib
kuuluda ainult riigile.

Raudteeliikluse korraldamiseks antakse riigivalitjuse poolt wälja
erilised seadused ja määrused. Need määrused sisaldawad raudteede, ja-
muti reisijate ja kaubalaadijate õiguseid ja kohustusi, mida tuleb tähele-
panna liikluse korraldamise juures. Selle all on mõeldud reisijate- ja
kaubaweo määrused, tariifide põhimõtted, publiku õigused, wahelord
raudtee personaali kohta jne. Reisisiikluse määrustes leidub ettekirjutusi
sõiduplaanide, sõidupiletite, reisipakkide jne. suhtes. Siis määrusi
kaubaweo korraldamiseks, kaupade wastuwõtu, raudtee wastutuse, kahju-
tafude ja kaebuste üle.

Toodud määrused, mida ainult väga lühidalt võime mainida, on peajoonetes ühtlased kõigis raudteid omavates kultuurriigis. Määruste ja korralduste ühtlustamiseks peetakse korralisi ja erakorralisi kongresse, milledest osa võtavad raudteevalitjaste esindajad rahvusvahelises ulatuses.

Tariivid: Raudteeliikluse, s. t. reisirjade ja kaubaveosse puutuvate tingimuste ja hindade koostist nimetatakse raudteetariks.

Selles märgitud veohinnad on harilikult liigitatud veo kiiruse või transporteeritavate esemete hulga, väärtuse või teiste omaduste järele. Põhimõtted, millede järele määratakse tariifi tingimused, nimetatakse tariifi süsteemiks.

Transporteeritavate esemete liigituses leidub reisijate-, — pakside-, kauba- ja loomaveo tariife.

Üldiselt lihtsaimad on reisijateveo tariivid, mis määravad pileti hinnad teatud klasside järele. Neile lisanduvad pagaasi hinnad. Viimasel ajal on raudteed hakanud andma tariifialandusi, nagu piletihinna alandusi lastele, tagasisõidu hinnaalandusi ja pileti hinnaalandusi erirongide pealt, ekskursionidelt jne.

Sõiduhinnad arvestatakse välja teatud iirikute- ja pikkusühtsuste järele, mis maksavad on ühe iiriku ja teatud kauguse kohta. Sühematel liinidel tarvitatakse sageli n. n. üldtariifi, mis annab suuri hõlbustusi raudteele kui ka sõitjatele.

Pagaasi tariivid on maksavad pagaasi ja käsipakkide kohta, mida võidakse transporteerida teatud määrani tasuta. Mõnedes riigis võivad reisijad tasuta pagasi kaasa võtta teatud kaaluni, maksu alla kuulub siis ainult jeda kaalu ületav osa.

Olulise tähtsusega on loomaveo tariif. See tariif on liigitatud iirikute loomaliikide järele, mille juures näit. tehakse vahet hobuste, kariloomade, väikeloomade jne. vahel. Maksude arvestamine toimub kas loomade arvu, kaalu, või wagunite pindala järele.

Tähelepannes raudteetaririkute suurt tähtsust rahvamajanduselt, on enamjagu riigivalitsusi endile kindlustanud mõju — tariifivõimu — tariirikute kujundamise suhtes.

1922 a. oli maailma raudteede kogupikkus 1.192.961 kilomeetrit.

Veeteed. Veeteede all tuleb mõista mereteid ja sisemeteid. Mereteedel toimub merekaevade liiklus, mereteede mõiste alla kuuluvad aga ka merekaanalid nagu näit. Niili kaanal ja Panama kaanal. Mereteed on tähtsamaks kaubanduse ergutamise vahendiks, mille tõttu suureneb jõudjasti warade tootmine. Mida rohkem areneb rahvusvaheline tööjaotus, jeda tähtsamat osa etendab mereliiklus rahva- ja maailma-

majanduses. Seepärast peab iga maa endale soetama sadamaid, ning werised sõjad on tekinud meresadamate ja mereteede pärast. Maailmasõja puhkemises olid väga palju süüdi Wenemaa soovid Dardanellide omandamiseks, Tallinna sadama kaotust pole unustanud wenelased, ega unusta seda wististi kunagi. Wene-Saapani sõda puhkes Port-Arturi sadama pärast; nii mõiks ajaloolisi näiteid tuua lõpmatuseni.

Wäga juure rahwamajandusliku tähtsuse omavad ka sijeweteed, millisteks nimetatakse kõik sijemaal leiduwad seiswad ja woolawad weed, kus võimalik on liiklus. Nende hulka tuleb arvata jõed, järwed ja sijekaanalid.

Weeteedel toimuw transport on rahwamajanduslikult sellepärast eritähendusga tegur, et weeteed kasutamine ei tekita suuremaid kulusid, kuna loodus ise võimaldab tasuta weeteed kasutamist. Weeteed odawus ilmneb eriti massiartiklite weo juures. Näit. võib hobune roobastel enda järele tõmmata kaoksada tsentnerit, kaanalit mööda aga tuhat tsentnerit rohkem.

Weetranspordi warjuküljed ilmewad selles, et näit. põhjapoolsetes maades on laewasõit pikemat aega takistatud jääolude tõttu. Lõuna-poolsetes maades sageli takistab liiklemist madal weeseis. Kuid juuriin warjukülge on liiga aeglane liiklus, mille tõttu raudtee füiski juudab mõistelda weetranspordiga.

Raudtee juurem kiirus omab erilise tähtsuse pikamaalistel transportidel. Kaupad, mida kohe ei tarwitata, nagu kiviõed, ehitusmaterjalid jne. on kasulikum wedada praamidel, kuna tähtis pole nende kaupade päralejõudmise aeg.

Sijelaewandus täidab tähtsa rahwamajandusliku ülesande kaupade alahoidmisega. Tihti näeme seiswat pikemat aega praame laaditult; seega kasutatakse neid laoruumidena. Sellise ladushoidmise meetodi kasulikkus on selge: jääb ära palju kulusid, mis tekkida võiwad kaupade ümberlaadimisest.

Kindlustusajandus.

Snimelus võib juhtuda palju ootamatu, mida ei olnud võimalik ettenäha ega kujutella. Mingisugustel põhjustel võidakse kaotada waranduse; rikkad võiwad üleöö muutuda waesteks, ilma enda süüta. Waranduslikud kaotused mõjuwad eriti laostawalt majanduslikule tegemisele; et kõrvaldada seda hädahoitu, on waja wõtta tarwitusele abinõusid, mis wähendataksid kaotuste hädahoitu.

Walmainitud kindlustuse tõttu võib teatud juhusel igal majanduslikusul tekkida eraforraline kapitaliwajadus, mis oma kõrguse poolest

wõib pidurdada korrapäraselt majanduslikku arengut. Selline kapitali-
majadus wõib olla esilekutjutud mõne loodusjundmuse tõttu, näiteks
tulekahjuga, seda wõib aga põhjustada ka teised asjaolud, nagu näit. töö-
jõu kaotus wõi wähenemine, perekonna toitja ootamata surm, haigus
wõi mõni teine ettenägemata sündmus. Sellele kindlustusele inimeste
elu- ja warandusoludes tugenebki **k i n d l u s t u s a s j a n d u s**.

Kindlustuse tunnuseks on suure arwu juhuste ühendamine, et wõi-
maldada kompenseerida teatud õnnetuste ja kaotuste juhuseid, mis ta-
waliselt puudutawad ainult üksikuid.

Näiteks wõib ühineda teatud arv majaomanikke, et tulekahju pu-
hul, mis häwitab üksikute maju, ühiselt wõtta endale tekkinud kahju
kandmise. Teatud arv kodanikke wõib asutada matusekassa, kuhu igakuks
maksab liikmemaksu; üksikute liigete surma puhul leidub kassas raha
matusekuludeks.

Kindlustuse elementideks on tõenäolisus, et tarmidus tekib, tõsiasi,
et paljudel tekib vajadus, kuid pole teada, keda nimelt vajadus tabab.

Kindlustusasjanduse tähtsamaks tunnuseks on **j u h u s l i k k u s**.
Kindlustusewõtja harilikult ei arwesta kas wõi tulekahjuga, waid kui see
aset leiab, siis on tegemist ootamata juhusega. Teijiti aga juhtub asjale
kindlustaja. Wiimane ei wõi kindlustusjuhtumile waadata nagu ju-
huslikule nähtele. Ülalmainitud wastolu selgitab kindlustusasjanduse
iseäralikkuse. Üksik majaomanik ei wõi sugugi arwestada, millal
tema majas tekib tulekahju wõi kas üldse kunagi puhkeb tuli. Süütab
ta ise oma maja, wõi on tulekahju tekkinud hooletusest, siis on maksuuse
kaotanud kindlustusleping, ja kindlustaja wabaneb kahjutasu maksmise
kohustusest. Aga kindlustuseltjõid peawad oma kogemuste põhjal wälja-
arwestama, kui suur arv kindlustatud hooneid läbistatku põleb maha
aastas, palju umbes teeb wälja kahjutasu summa, ning millist protsendi-
määra aastapreemia wäärtusest tuleb arwestada, et alati oleks kahju-
tasu summa käepäraselt.

Samasugune on olukord elukindlustusega; kui keegi kindlustab
oma elu, on tal täiesti teadmata, millal ta sureb; ta wõib surra ühe
aasta pärast, wõib aga ka weel elada wiiskümmend wõi rohkem aastaid.
Siin on kindlustuseltjõidel abiks **t õ e n ä o l i s u s e a r w e s t u s**, mis
aitab kõrvaldada juhuslikkust. Wäga suure täpsusega wõib ette arwes-
tada, misjagune arv kindlustatud isikuid sureb teatud arwu aastate
järele, nii et kindlustussumme tuleb wäljamaksta.

Kindlustusasjanduse eelduseks on arenenud tööjaotus ja kapitali-
tekkimine. Teiseks tohiwad aset leida ikka ainult üksikud juhused. (Kui

kõik või suurem osa kindlustatud maju mahapõleks, ei oleks võimalik neid kindlustada).

Kindlustus kõige vastu ei ole mõeldav. Siin on olemas teatud piirid. Kuid uuemal ajal laieneb kindlustus fiiski ifka suurematele aladele. Nii on ijeloomulik kindlustus wastutuskojostuse vastu, kus kahjutaju makstakse kindlustatu lohakusejt tekkinud kahjude eest, kuna ometi waremail aegadel maksis põhimõte, et kindlustatu lohakusejt wõit ettewaatamatusejt tekkinud kahjud jääwad tajumata igal juhusel.

Kindlustusasjandus on ainult kasutataw, kui võimalik on juhustliffuse elemendi kõrwaldamine ja kui selle asemele astub tõenäoliffuse arwestus. Sgasugused kindlustuskatsed, mis ei tugene sellele põhimõttele, ei tõota anda rahuloldawaid tagajärgi. Mga tõenäoliffuse arwestus on mõeldaw ainult seal, kus on olemas wajalikud kogemused. Seepärast ongi üffifikud kindlustusharud wõrdlemisi wähe wäljakujunenud, kuna pole küllaldaselt kogemust, millede najal oleffid wõimalikud arwestused.

Kindlustuse abil wõib jaada eraforralist jissetulekut kindlustusewõtja, kui jaabunud on juhtum, mille vastu on wõetud kindlustus. Seda jissetulekukindlustust jaawutatatakse korrapäraste maksude abil, mis tulewad kõigi nende jissetulekuteest, kes on liitunud kindlustuseühinguks. Kindlustuseks wõib seepärast nimetada üffifikifiku jissetulekut, mis jaawutatatakse ühistegeliffelt organiffeeritud üldjuse abil.

Üffifikute kindlustatute maksud nimetatakse *preemiateks*. Preemia fuurus oleneb summast, mille vastu on kindlustatud, samuti kindlustusjuhuse tõenäoliffusejt.

Kindlustuse ülesandeks on, nagu öeldud, takistuste ärarahoidmine normaalfes majanduslikus käigus, milliffed leiakfid aset erafordistel juhtumitel. Milliste hädaohtude vastu kaitseb kindlustus ja millife tähenduse see kaitse omab üffikmajandusele ja rahwamajandusele, jelgub üffifikute kindlustusharude waatlemiffel. Kindlustus kõrwaldab majanduseluft kindlusjete elemendi. See mõjub efiteks rahustawalt kindlustuse wõtjale, kuid riski kõrwaldamine mõjub ka toodustawalt ettewõtete asutamiffele ja laiendamiffele. Kindlustus mõjutab hindade reguleerimiff, ta toodustab ja teeb odawamaks krediidi, kuna ta kaitseb krediidiwõtja maksuwõimet (elufindlustus), wõi krediidi alusena panditud objekti (hoonete kindlustus tule vastu, kaupade kindlustus transpordi hädaohtude vastu jne.).

Raljude kindlustusharude juures jõutakse eesmärgile ühife kofkuhoiuga teatud juhuse kindlustuseks. Ühife kofkuhoiuga on ka tegemiff harilikku elufindlustuse juures, samuti haiguse-, tule-, rahe-, laewakindlustuse juhtes. Sgalpool ühinewad tuhanded iffikuid, et igal aastal fissje

maks ja väikseid summe kindlustusajeldite kasjadesse. Kes tahab ennast ise kindlustada, iga aasta kõrvale pannes vastava summa, peab sellega arvestama, et juhtum võib saabuda enne vajaliku summa kogumist. Seega, et kindlustuse juures kogutakse paljude tuhandete hoiusummad, on tarvilikud summad algusest peale olemas. Kindlustuse aluspõhjaks on paljude isikute kokkuvõid ja kõikide vastutus ühe eest, samuti nagu ühiku maksud üldise kasuks.

Kindlustusasjandus seisab moodjas maailmamajanduses ühel astmel krediidimajandusega. Nii kindlustusasjanduseta ei oleks mõeldav moodne varade liiklus ja varade vahetus. Ühesuguse tähtsusega on esemete-varadekindlustus ja elukindlustus. Nagu tulekindlustus annab majaomanikule, kaupmehele,abrikandile vajaliku tagatise, nii annab elukindlustus teadmise perekonnaisale, et tema surma puhul omaksed ei satu wiletsusse ja hätta. Seepärast omab kindlustusasjandus ülijuure tähenduse iga ühiku inimese juures.

Kindlustusasjanduse rahwamajanduslik tähtsus ilmneb produktiivsete ettevõtete edendamises. Krediit on rajatud kindlustusele. Rahwamajanduses on tegemist suurte summadega, mis on investeeritud ettevõtetesse. Ettevõtteid, ühes nendega investeeritud summe võivad ähwardada tuli, plahvatused ja palju muid hädakohte, milliseid kahjusid aitab wältida kindlustus. Mida suuremad on summad, mis rahwamajanduses võivad hääbuda, seda tähtsam on kaitsta nende rahwamajanduslikku mõju. Kindlustusasjandus muidugi ei wõi kaitsta kahjude eest rahwamajandust selles mõttes, et teha olematuks tulekahjusid wõi teisi sarnaseid õnnetusi. Kindlustus võib aga pehmenendada selliste juhtumite mõju. See sünnib riski jaotuse abil, näit. seega, et majaomanik saab tarviliku summa ärapõlenud maja uuesti ülesehitamiseks. Häwineb tules wabrik, mis oli kindlustamata, võib leiwata jääda palju töölisi, kuna kindlustatud wabriku ülesehitamist võib alata warsti. Seepärast omabki kindlustusasjandus ülijuure rahwamajandusliku tähtsuse. Kultuurilised saawutusjed muudawad rahwamajanduse järjest keerulisemaks. Rahwamajanduslikud wäärtused kasvawad alataja. Kultuurmaades kasutatakse kindlustust peaaegu kõikidel aladel. Kindlustusasjanduse lewimine ongi kultuuri mõõdupunkt.

Kindlustuseharusid on väga palju. Rõige igapäewasem on kindlustus tule vastu. Tulekahjud on juurimaks hädakohts inimeste warandusele, tuli häwitab igal aastal wäärtusi paljude miljonite eest.

Tulekindlustus on kahjukindlustus. Tema eesmärgiks on kahju tasumine, mis sünnib tule läbi.

Tavaliselt tajutakse ka kahjud, mida põhjustavad plahvatused ja välf.

Kindlustusasjanduse ajalugu on võrdlemisi puudulik ja pole selget pilti, kuidas ta arenes ühikutes maades. Keskaegses gildes on juba märgata kindlustuse tundemärke, mis ilmnesid vastastikkuses toetuses tulekahjude puhul. Tekkisid nõndanmetatud tulekahjugildid. 1591. a. sõlmisid Hamburgis 100 õllepruuli „tulelepingu“, millega üksteisele kindlustati maja ülesehitamist tulekahju puhul. Lõuna-Saksamaal tunti keskajal „tulekahjumaksude“ kõrval ka „tulekahju loteriigid“. Siiskutele, kellede majad ja varandus oli hävinenud tules, anti välja „tulekahjukirjad“, millede kõigile soovitati kahjukannatanutele anda toetust ja abi. „Tulekahjukerjused“ rändasid mööda maad, muutudes viimaks nuhtluseks elanikele.

Vanemaiks tulekindlustuse ettevõtjate maaks tuleb lugeda Inglismaad. Kindlustuseltis nagu „Sun insurance office“, mis asutatud esimese selletaolise asutusena 1710. aastal, töötab veel praegugi.

18. sajandi teisel poolel leidub mitmetes maades rida kindlustuseltise vastastikkusel alusel. 19. sajandi algul tekkivad Prantsusmaal esimesed kindlustusaktiaajeltisid.

Välismaades on kindlustusasjanduse puutuvad küsimused välja töötatud peensusteni. Kui kindlustuse summa vastab täiesti kindlustatud eseme väärtusele, on tegemist „täiskindlustusega“. Kindlustus ei tohi anda rikastumist. Seepärast pole kindlustaja kohustatud maksma summat, mis ületab kindlustatud eseme väärtuse, olgugi, et kindlustussumma oli kõrgem. Wigastatud esemete eest tuleb tajumisele wähe wäärtuse ja tarwitatawate esemete jäänuste wahel.

Kindlustuswäärtuseks tuleb pidada majapidamiseesemete ja masinate juhtes jeda summat, mis wajalik on jama suguste esemete ostmiseks, arwesse wõttes hinna wahet tarwitatud ja uue eseme wahel. Soonetes juhtes tuleb kindlustuswäärtuseks pidada kohaliku ehituswäärtust, arwesse wõttes hoone seisuforda ja kulutust. Närgneb madalam wäärtus teotõttu, et hoone juba enne kindlustusjuhtumist (tulekahju) oli alawäärtuslik, siis tuleb kindlustuswäärtuseks lugeda madalamat wäärtust.

Põhimõttelikult võib kindlustuswäärtuse määrata kindlaks (takseerida) teatud summale, kuid wallaswara juhtes harilikult takseeritud wäärtus ei ole ühesugune kindlustuswäärtusega.

Transpordikindlustus. See kindlustuse haru tajub kahjud, millised wõiwad tekkida liiklusabinõudel ja warade transporeerimisel merel, sijewetel, maal ja õhus. Transpordikindlustus jaguneb merekindlustuse, sijewete transpordikindlustuse ja õhutranspordi-

kindlustuse harudesse. Kindlustatud transportvahendid võivad olla: aurulaewad jne., samuti nagu kindlustatakse igasuguseid kaupu ja warasid nendel transportvahenditel. Ka ehteasjad ja riided (kasukad), kuuluvad transportkindlustuse alla. Kunagi aga ei kuulu transportkindlustuse alla inimelu, mis kindlustatakse näiteks reisi hädaohtude vastu. Edasi on oluline, et selle kindlustusliigi juures ei kindlustata teatud üffiku juhuise vastu, waid määramata ja igasuguste juhuise vastu, nimelt kõi- fide juhuise vastu, mis võivad tabada transporti.

M e r e k i n d l u s t u s. Merekindlustust tuleb pidada wanimaks kindlustuse haruks üldse. Mereföit oma lugemata hädaohtudega on alati sundinud inimesi leiutama abinõusid kaotuste wältimiseks. Mere- föidus on kindlustus ka kõige esmalt omandanud kindla kuju.

Suurte hädaohtude tõttu, mis waritjesid merekaubandust, samuti suurte kapitalide mõjul, mis seisid mängus, oli eeldusi ühistegelisele põhimõttele tuginewale, mereföidust huwitatud isikute ühingu tekkimiseks. Sellaseid ühinguid leidis juba Greekas, millega oli teostamist leidnud wastastikkuse põhimõte. Kindlustust äriotstarwel siis küll weel ei tuntud, kuigi sinnapoole wihjawad, n. n. „merelaenud“. Kindlustuse areng oma puhtas wormis kuulub keskagea.

Nagu kanooniline (kiriku) õigus pidas üldse ägedat wõitlust raha- majanduse tekkimise vastu, nii püüdis ta ka ärakeelata ülalmainitud merelaenud, nimetades seda liiakasuwõtmiseks. See pidi muidugi takis- tama kindlustusasjanduse arengut, ei wõinud seda aga pidurdada kestwalt. Kuna alguses kindlustati merelaene transporteeri- tawa kaubaga, hakati warsti pandiks tarwitama ka laewu, seega pannes aluse **k a s k o k i n d l u s t u s e** le. Sel ajal üffikul juhustel leidub ka juba edasikindlustamist. Moodne äriiline kindlustus tekkis esmakordselt 14. sajandi keskul. Esimesed kindlustuslepingud on pärit ühe Geenua notari arhiivist.

Kuna 14. sajandil kindlustuslepingud olid raskepärased notariaal- sed dokumendid, mindi peagi üle eradokumentide — poliiside tarwita- misele, millele kaasa aitasid maafkerid. Poliis (polizza) sisaldas väga põhjalikult kõiki määruisi. Temale tugines seadusandlus, mis 15. ja 16. sajandil oli hispaanlaste ja itaallaste kätes.

Tähtsaim merekindlustuse ettevõtte on inglise „Lloyds Underwri- ters“. Lloydide agente leidub termes maailmas, nad teadustawad Lon- doni keskusele iga juhtumit merel. Nende teadaannete põhjal peetakse regjtreid, üks laewade kohta, üks kaptenite üle, ja eriline register kõigi mereõnnetuste üle.

Merekindlustus kindlustab kahjude vastu laewa ja laadungi. Suvi kindlustuse vastu võib olla paljudel. Kindlustamise juures tuleb äramärkida kindlustatud huvid, milleks on väljatöötatud teatud vormelid. Neis on ülesloetud terve rida juhuseid, millede vastu on maksen kindlustus.

Kindlustussummat ei makseta välja kahjude puhul, mis võivad tekkida, kui laew väljub merele mitte olles merefölbuline, kui laew on liiga täislaaditud, või kui puuduvad vajalikud dokumendid jne. Ka sõjakahjude puhul on kindlustus maksusjeta, või teostatakse seda ainult eriliselts kõrge preemia vastu.

Merel tekkivad kahjud võivad olla täielikud või osalised. Kahjude kindlaksmääramisel tegutseswad erilised eksperdid. Selliste ekspertide hulka kuuluswad *dispatchöörid*, seaduslikult volitatud isikud, kes väljaarvestawad ja kindlaksmääravad kahjud kõikide asjaomaste juhtes. Dispatchööride otsused on mõõduandwad mõlematele pooltele.

Uuemal ajal on laialt tarwitujele wõetud *autokasko kindlustus*, kuna juhtub väga sageli õnnetusi autoliikluses. Kindlustada võib ühikute wigastuste kuni täieliku häwituse vastu.

Ka lennukite ja õhutransportide kindlustus on muutunud tähtsaks kindlustuse alaks. Lennuasjanduse arenguga toimub järjest rohkem transpordet õhuteel, eriti väärtuslikumade ainete wooks. Neid transpordet on samuti võimalik kindlustada üldiste määruste kohaselt.

Raheskindlustus. Nagu teada, võib tugew rahesadu häwitada wiljapõllu mõne minuti jooksul. Selle hädaohu vastu pole abinõud, ja põllumees seisab kaitseta määratsewa looduse wägivalga all. Kuid siiski leidub võimalusi, rahesajust tekkivate kahjude wältimiseks. See võimalus on wiljapõllu kindlustamine rahesaju kahjude vastu. Kuid rahesajudest tekkiwaid kahjusid on wõimata ettearvestada, raske on ettearvestamine isegi statistilistel andmetel. Tulekahjusid võib esile kutsuda sihilikult, sageli õnnestub nende põhjuste warjamine, samasugune on luga merekahjude puhul, wiimaseid kahjusid pealegi pole tihti võimalik hinnata õigel ajal. Suurweest tekkivad kahjud on seal, kus nad mitte perioodiliselt ei kordu, maa geograafiliste omaduste tõttu niiwõrd harwad, et ei ärata tarwet kindlustuse järele. Samalaadilised on kahjud maawärinatest, tormidest ja wulkaanide erupstioonidest.

Nagu tähendatud, ei ole võimalik sihilik rahesaju esilekutsumine, mille tõttu on wõimata igasugune pettus. Rahesaju võimalusi on olemas terwes kultiveeritud maapinna piirkonnas. Kuigi rahesajud wõiksid wähest olla väga laialdased ja wiljapõlde laastawad, ometi ei ole waranduslikud kaotused järeled, et teatud arw kindlustuslehtse ei

juulgeks endile võtta kindlustuse riski. Rahesadusid ei või ettearvestada ja puudub tõenäolisuse arvestus selles kindlustusharus täiesti. Lastate kestel puuduvad rahesajud teatud piirkondades. Seepärast põllupidajad väga tihti ei pea tarvilikuks kindlustamist. Seda raskemini võib aga põllumeest järsku tabada rahesadu, hävitades viljad. Seepärast on rahekindlustus jiski muutunud tähelepandavaks kindlustuse haruks, eriti maades, kus kindlustusasjandus üldse on välja arenenud suurema täiuseni.

Koduloomade kindlustus. Selle abil kindlustatakse koduloomi, hobuseid, veiseid jne., kahjude vastu, mis võivad tekkida taudidest, ühsifihaiugustest ja õnnetutest juhtumitest. Kindlustus tasub kahjud, mis tekivad kindlustatud kodulooma lõppemisest, või ka siis, kui sunnitud ollakse looma surmama. Kindlustada võib looma ka väärtuse kahanemise vastu, see tähendab kahjude vastu, mis tekivad haiuguste või õnnetute juhtumite tagajärjel. Selline kindlustus mõetakse eriti hobuste juhtes. Suguloomi kindlustatakse juhtumite vastu, millised neid võivad teha mitteõlbulisteks. Traawleid kindlustatakse kahjude vastu, mis võivad tekkida traawimõistlustel või treeningu ajal jne. Loomade kindlustus on üldise kindlustusasjanduse tähtis haru, ja välismaades väga arenenud.

Arenenud majanduses ei leidu palju esemeid ega tegewusi, mida poleks võimalik kindlustada. Nii leidub waewalt kindlustamata äride waateafnaid. Majades on kindlustatud kahjud, mis tekivad weewärgi wigastustest. Kindlustada võib igasuguste loodusjõudude poolt tekitatud kahjude vastu, rohutirtjude, igasuguste wiljakaswu ähwardawate putukate vastu jne.

Waranduse kindlustuse hulka kuulub: krediidi kindlustus, millega kindlustatakse igasuguseid nõudmisi väärtusetuks muutumise vastu. hüpoteegi kindlustused, kindlustus üürikaotuste vastu (näit. kui tulekahju puhul üüriiline kolib ära korterist, ja seetõttu majaperemehel jääb saamata üüri raha), kindlustus sissemurdumiste, warguste ja warandus-esemete või raha omandamise vastu.

Elukindlustus. See kindlustusasjanduse haru on kahtlemata üks tähtsamaid moodjas kultuureelus. Elukindlustus on teatud kokkuhoiuseüsteem, mille abil õnnestub ärahoida palju häda ja wiletsust.

Kuigi arstiteadus oskab leida tunnuseid, mille abil võib teatud määral otustada inimeste konstitutsiooni ja nende arwatava eluea üle, on need tunnused aga jiski niimõrd puudulikud, et ei võimalda kaugelgi ennustada inimese surma või ellujäämist. Nii on sagedad juhtumid, kus arstide poolt lootusetuks tunnistatud haiged elawad veel

aastaid, ijegi aastakümneid, kuna pealtnäha terwed ja elujõulised inimesed ootamatult warisewad hauda.

Nii siis walitseb täielik teadmatus inimelu kestwuse suhtes. Kuid majanduslikelt on tähtis inimelu kestvus. Töötaw inimene harilikult peab ülespidamist muretsema mitte ainult endale, waid ka oma perekonnale. Sageli on ta ka mingisuguse majandusettewõtte kandjaks. Kustub tema tööhõud surma läbi, wõib tema perekond sattuda wiletusse, wõib sattuda raskustesse ettewõte. See hädasoht on jeda suurem, mida waremini saabub surm. Teisest küljest peab kawa elaw inimene sellega arwestama, et kui ta, mitte omades küllaldast warandust, wanaduse wõi mõne teise põhjuse tõttu ei jõua enam töötada, siis tal elu ülespidamiseks ei leidu tarwilikke wahendeid. Mainitud wõimaluste ärahoidmiseks tuleb hoolitseda selle eest, et töö sissetulekute lõppemisel asemele astuks mingisugune teine sissetulek. See nõue ongi elukindlustuse eesmärk ja põhjus.

On olemas weel üks teine abinõu selle sihi saawutamiseks, nimelt kofkuhoid. Kas see aga wiib eesmärgile, on teadmata ja aralolenew sellest, kas inimene wõib küllalt kawa töötada ja warandust koguda. Elukindlustus aitab wabaneda sellest rippuwusest. See sünnib nii, et üksikute kogujate asemele astub paljude kofkuhoid, kes koosnewad inimestest, keda ähwardab samasugune eluea teadmatus hädasoht. Nii saawutatakse, et inimese surma puhul, kogutud preemiamaksumade abil on wõimalik kindlustussumma wäljamaksmine. Wajalik summa saadakse järele, et jeda wõetakse kõikide kindlustatud isikute poolt kofkuhoitud summadest. Mainitud wõimalus muutub aga küsitawaks, kui liihikese aja jooksul järgneb üksteise järgi väga palju kindlustusjuhtumeid. Hädasoht on jeda suurem, mida kitsam on kindlustatud isikute ring. Elukindlustuse eelduseks on küllalt suur osawõtjate arv, ning jeltfi tegewus on jeda edukam ja kindlam, mida suurem on kindlustatud isikute arv.

Mis puutub elukindlustuse ajalooesse, siis tunti selletaolise toimingut juba wanaaegses Egiptuses. Wanas Roomas leidis keisrite ajajärgul matusekassajad (collegia tenuiorum), milledest makseti summe surmajuhutumite puhul.

Rehkajal hoolitsejad gilded ja tsunftid oma liigete surma puhul nende perekondade eest.

Elukindlustus tugineb tõenäolisuse arwestusele surewuse tahwliste põhjal. Need näitawad, millal, ja mis järjekorras sureb teatud arv inimesi teatud aja jooksul. Nad seega näitawad ka üksikute wanadusklasside keskmiist eluiga, see tähendab, aasta arwu, mida kindlustusse

astuvad inimesed läbistiftu võivad elada, arvestades nende käesoleva vanadusega. Sellest nähtub, kui kaua nad suudavad läbistiftu maksta preemiaid, ja mitme aasta pärast tuleb oodata kapitali väljamaksmist. Üldised surmatahvlid ei paku aga kindlustuseltjidele täpset arvestusmaterjali, kuna kõiki isikuid ei võeta kindlustamiseks, kindlustatud isikud kuuluvad jõukamate kihtide hulka, ja arstlike läbivaatuse põhjal kindlustuse võtjad ei tohi ewida tähtsamaid termislilke wigu. Surmatahvlid erinevad teatud maades ja muutuvad üldiste olude tõttu.

Elukindlustusse võivad ülesvõetud saada ainult täiesti terved isikud. Seepärast on kindlustuseltji edu tihedas sõltuuses korralikult arstlikest ülevaatusest, mis toimub kindlustuse eel. Võetakse kindlustusse haiglaseid ja fiduraid isikuid, siis tõusevad juuresti eltji kulud, ja eltji enese kindlus mõib muutuda kiihitamaks.

Sotsiaalkindlustus.

Riiklana, kui elavad inimesed maailmas, on alati olnud waeleid ja rikkaid, rõhutuid ja rõhujaid. Sageli on orjad mäsju tõstnud oma rõhujate wastu; kui mäsjud õnnestusid, hakkasid endised rõhutud ise — rõhuma teiji.

Wanadel aegadel, algelistes elutingimustes, kus inimene enda säilitamiseks wajas kõige pealt toorest jõudu, olid wastawalt toored ka kornbed ja eluawaldused. Aga kasvawa kultuuriga, eriti ristiusu mõjutusel, on ifka rohkem mõjule pääsemud humaniuse, inimlikkuse mõte, mis tatsub pehmenkada rõhutute, mitte ainult inimeste, waid ka inimeste teenistuses seiswate loomade saatust. Inimlikkus pole aga kaugeletki weel arenemud nii kaugele, et kõik saatuse poolt joodustatud inimesed loobuksid wabatahtlikult kas wõi osaltki oma hüwedeist waeete ja mahajäetud kaaskodanike heaks; waid wiimased peawad raskelt wõitlema, et parandada oma elujärke, soetades endile wähegi wastuwõetawaid elutingimusi.

Arenewa kultuuriga, suurte tehniliste leiutiste tagajärjel, mis wäga hõlbustasid ja muutfid kergemaks inimeste elutingimused, on ka juuresti kaswanud maailma rahwaste arm. Sa kaswanud on kõige pealt waejemad tööliste kihid, ehk nõnda nimetatud proletariaat, moodustades laialdasi inimmasse, kes elavad juhuslikest töowõimalustest. Neid töölistmasse asuti, enne kui nad olid endid suutnud organiseerida, töandjate poolt rõhuma täie jõuga. 70—80 aastat tagasi elasid wabrikutöölised haletsemiswäärsetes tingimustes. Kuna töötijate armee oli lõpmata juur, tuli leppida näljapalkadega ülemääraselt pika tööaja juures.

8—9 aastast peale hakkasid lapsed töötama wabrikutes, muutudes rauka-
deks enne täisealiseks saamist. Säärased olud tõmbasid endile tähele-
panu, ja järjest kasvaw rida inimarmastajaid isikuid hakkas pooldama
sotsialistlikke põhimõtteid ning maailmaorra parandamis-
katseid.

Kirjeldataud olude sunnil oli arusaadaw tööliklassi kasvaw rahul-
olematus ja vihawaen nende eksploateerijate vastu. Ning tööliste
rahulolematuse ja vihawaenu peapõhjuseks on alati olnud asjaolu, et
nad on jäätud igasuguste juhuste hooleks, millised neid wõivad wia
wiletusse. See hädaoht kerkib esile haigestumisel wõi tööjõu kaotamisel,
tööpuuduse ajal, ja ka juhuste, kui perekonna toitja surma puhul jääb
hätta perekond.

Reftajal, orjaajal, omas maahärra — mõisnik — õiguse kõikide
teorjade tööjõu kaotamiseks. Selle õiguse kõrwal lasus tal aga ka
kohustus, hoolitseda temale alluwate inimeste ülespidamise eest, samuti
pidi ta hoolitsema oma töowõimetute ja hätta sattunud alamate eest.
Samasugune olukord walitses ka wanaaegsete tsunftide liigete wahel,
kus teised pidid hoolitsema liifme perekonna eest selle surma, wõi tööjõu
kaotamise puhul. Tsunftides oli väga tugevasti arenenud üksikute awi-
tamise põhimõte, ja igakülgselt oli hoolitsetud tsunfti liigete wõimaliku
heaolu eest, kuigi alati ei ole õnnestanud saawutada seda eesmärki.

Kuigi tsunftide liifmed olid sageli wõrdlemisi wäesed, oli siiski maks-
wusel organisatsioon, kelle poole wõis pöörata hädakorral.

Pärisorjuse ja tsunftide kaotamisega olid töölikud wabanenud iga-
sugusest hoolikandest, keegi ei olnud enam kohustatud kaitsma nende huwe.
Walga wäljamaaksmise järele ei olnud tööandjal enam kohustusi töölike
vastu, wiimane pidi juba ise waatama, kuidas ülesehitada oma edas-
pidist elujärge, ja koguda tagawarasisid mustade päewade jaoks. Omaabile
on mõeldud juba wõrdlemisi warakult abiandmise kasjade kujul. Kuid
need ei annud rahuldawaid tulemusi, mille tõttu tuli lõpetada tegewus.
Kasjad ei olnud ka üldised, waid määratud piiratud töölishulgale, jättes
rahuldamata laiade kihtide nõuded. Tööpalkade madaluse juures leidub
wähe töölisi, kes suudaksid kofkuhoida küllalt. Teisei küljest leidub siiski
wõrdlemisi wähe isikuid, kes mõtlewad tulewikule. Harilikult tarwitatakse
ära teenitud raha; kui jissetulekud head, elatakse nende kohaselt ning
teisel juhusel pingutatakse rihma.

Wabrikute lewimisega kaswas tööliste arm, kes sunnitud oli
tarvitama wõõrast abi. Suurt rahulolematust tekitab ka juhused, kui
tööline jai wigastada töö juures, aga sellegipärast ei peremees ega
keegi teine ta eest ei hoolitsenud. Siika tõsijemalt hakati kaaluma abi-

nõusid, mis kindlustaksid töölisi õnnetutel juhtumitel, kui ajutiselt või jäädavalt läheb kaduma tööjõud. Üksikult ei võinud töölised midagi ärateha oma saatusse parandamiseks. Tuli asuda endi organiseerimisele. Mida laialdasemaks kasvas organisatsioon, seda ennem olid lootust leida abinõusid tööliskonna saatusse kergendamiseks.

Töölisorganisatsioonid moodustavad võimsaid jõude, millega peavad arvestama tööandjad. Organisatsioon võib mõjutada tasumäärasid, kaubeldes töölisele välja kõrgemaid palku. Lahedamad palgatingimised võimaldavad abikasjade asutamist töölisele, nagu need on ellu kutsunud Ameerika Ühendriigis ja Inglismaal. Ent kogemused on näidanud, et sellistest abikasjadest oli kasu peamiselt paremal järjel olevatel tööliskihitidel, kuna õppimata töölised olid asetatud halvemasse seisukorda.

Töölisorganisatsioonid võisid ka mõjuda sellele, et pealepanna tööandjatele vastutuse kõikide juhu eest, mis võivad tabada töölisi töö juures, vähendades tema tööjõudu, ka siis, kui ettevõtja pole selles süüdi. Rahvamajanduslikult oli see aga liiga koormav üksikutele ettevõtetele; ebaühtlase ja liigse koormatuse tõttu võis kannatada üksikute ettevõtete võistlusvõime. Sobivaks abinõuks on osutunud üldine *fundkindlustus*, mis seaduslikul alusel äramäärab tööandjate ja töövõtjate kohustused. Seadusliku fundkindlustust on hakatud kasutama Saksamaal juba möödunud sajandi kaheksakümnenendatel aastatel.

Saksamaal moodustab sotsiaalkindlustus ühe osa töödigujust: töölepinguõiguse ja tööpõhiseaduse kõrval etendab tähtsat osa *tööhoolekannes*, mis hõlmab eriti tööhankimist, hoolekannet töötute eest ja sotsiaalkindlustust. Viimane on siis osa „tööhoolekandest“, selles raamis on ta järjest rohkem arenenud iseseisvaks piirkonnaks avalikus õiguses ja omaette teaduse haruks.

Sotsiaalkindlustus saab oma alguse, nagu märkime juba üleval, vanemast ajast, tsunftide ja muude ühingute omaabi asutustest. Teiseks juureks on eramajanduslikult-kaupmehelike juhtnööride järele käsitatud elukindlustus, mida samuti tuleb lugeda omaabi seadeldiseks: korrapäraselt korduvate maksudega (preemiatega) kindlustusseltsile, kindlustatakse teatud summa väljamaks surma, teatud vanaduse või mõne teise juhtumi puhul. Mõlemil korral on tegemist „kindlustustega“, kuhu maksid rohkem saatuselt soodustatud isikud, ja millest said rohkem isikud, keda tabanud kindlustuse juhtum.

Sotsiaalkindlustuses astub aga juure veel üks võim — riik, kes kindlustuse muutis *funduslikuks*, kuigi tõeliselt aluspõhjaks tuleb lugeda omaabi püüded.

Sotsiaalkindlustusega on teostamist leidnud teatud osa sotsialistlike püüdeid. Töölise õigus hoolekandele olewat antud riigilt; sotsialistlik riigiidee, mille järele riik ei ole mitte ainult kohustatud kaitsma oma kodanikke, vaid on ka kohustatud hoolitsema nende ülespidamise eest, on tööliskindlustusseadustes leidnud osalist teostamist.

Sisuliselt ei ole see aga riik, kes teostab hoolekande, vaid asjaosalised tööandjad ja töövõtjad on ise need, kes ühistegelistel põhimõtetel koguvad tarvilikud summad. Saksa sotsiaalkindlustus on rajatud asjaosaliste tööandjate ja töövõtjate omaabile, millega peaaegselt toimub kindlustuse finantseerimine. Riigi poolt määratud fondus kindlustuseks ei ole veel riiklik hoolekanne, vaid fondus enese eest hoolitsemiseks, selleks et riiklik hoolekanne — hoolekanne waeste eest — ei tarwitses astuda tegewusse. Töövõtjale on ta fondus, mis osa palgast jätab endale, juhuseks, et tarwiduse puhul toimtada wäljamaksimisi. Tööandjale on ta fondus, osa töölise eluülespidamise kulude tasumiseks. Töötasust peab jatkuma mitte ainult töölise ülespidamiseks töö kestmise ajal, vaid ka laste kasvatamiseks ja hoolitsemiseks haigete, raukade, töowõimetute, leskede ja waeslaste eest.

Ka keskaegsed organisatsioonid tunnistasid fundust, ilma, et seega hoolekanne omandas riikliku iseloomu.

Sotsiaalkindlustus peaks muutuma tööandjate ja töövõtjate endi eluliseks huwide keskpunktiks, mis kujuneks nende endi loowa tahtmise järele. Minult selliselt wõib kõrvaldada õigustamata ettetiffwad erihuwid, mis sotsiaalkindlustuse tahawad muuta poliitiliseks instrumendiks. Peale selle on funduslikul kindlustusel veel rohkesti warjufülgi, mida aja jooksul tuleb kõrvaldada.

Kindlustuse summade kasutamist mitmeid wiise. Üheks oleks järgmine: kõiki wajalikke summe annab laenu näol riigiasutus, näiteks postiwalisus; lõpul arwestatakse need summad maksukohustatuile, kes tagant järele tagasi maksawad wäljajaotatud summad. Seadusega postiwalisus on wolitatud sissenõudma kindlustuse kandjalt teatud fondi, mis umbkaudu wõrdub kindlustusteks wajalikule summale.

Teiseks leiab kasutamist n. n. preemiate käsitus. Siin määratakse tõenäolise arwestuse najal kindlaks summa, mida asjaosalistel tuleb maksta, et wajalikud wahendid oleksid alati käepärast. Preemiate süsteem on osutunud sobiwamaks, olgugi, et summade wäljapanek tundub teatud raskestena. Wastawad kindlustuskassad koguwad aja jooksul suuremaid summe, mida on wõimalik kasutada tarwiduse korral. Kuna kindlustus õnnetute juhuste wastu ei ole veel kuigi wana kindlustuse haru, on raske täpselt wäljaarwestada pikemaajaliste preemiate läbistiffune kõrgus.

Sotsiaalkindlustuse eesmärk on, nagu ütleb nimetus, sotsiaalne. Tööstusliku arengu tagajärjel tööliste seisuford oli muutunud sääraseks, et eraõigus enam ei suutnud rahuldavalt reguleerida tööandjate ja töövõtjate vahet. Oli tekkinud ebaharilik vahe õigusliku ja majandusliku korra vahel. Tööandjate ja töövõtjate vaheline jide oli aja jooksul läinud kaduma. Tööline, kes lahkus maalt, et asuda tööle wabrikus, jäi abitusse seisuforda, kui tema ainus warandus — tööjoud — wähenes haiguse, õnnetute juhtumite wõi wanaduse tõttu. Sel juhusel oli ta ärarippuwa tööandja armust ja omawoliist, wõi pidi awalik heategevus teda wõtma oma hoole alla. Selle ebahariliku seisuforra wastu hakati üha sagedamini protesteerima, kuni seaduslikul teel loodi tööliste kaitse, mis teatud määral teda kindlustab elu hädasohtude ja wanaduse tööjõuetuse tagajärgede wastu. Tööandja poolt sotsiaalkindlustuse heaks maksetawad summad moodustawad osa tööliste palgast. On õigluse nõue, et tööajal teenitud palgad ewiksid ka reserveerwa haiguse ja wanaduse päewiks.

Sotsiaalkindlustuse õiguslikeks põhiideeks on töö kaitse; kes ei tööta, ei ole ka õigustatud osa saama kindlustusest. Sotsiaalkindlustus on ühistegelisel alustel riigi abiga ja seadusandlikel teel teostatud töötawate kihtide kaitse. Ta tähendab määratud edusammu inimlikus arengus, mis aga wajab weelgi wiimistlemist. Sest ta awastab ühtlasi ka võimalusi petistele hankida õigustamatuid kasusid, jõudustades wähest ka simulante ja logesejaid.

Nagu erakindlustuseski, on ka sotsiaalkindlustuses läbilõõnud waade, et kahjutasu tuleb maksta rahas. See põhimõte aga ei wasta sotsiaalkindlustuse nõuetele, siin ei ole peateguriks tasumaksmine waid abiandmine. Seepärast sotsiaalkindlustuse abi ei tohi rikastada saajat, waid abi on mõeldud mingisuguse hädaseisuforra kõrwaldamiseks. Hädaseisuford wõib ilmnedu kehalise jõu kahanemise, tööjõuetuse piiramise wõi kaotuse kujul. Rahalisele tasule tuleb eelistada tasu natuuras, mida määratakse subjektiivsete tarwiduste kohaselt. Gestkätt tuleks rahaline tasu asendada hooletandega korteri ja toitnise juhtes. Säärane käsitluswiis raskendab küll asjaajamist, kuid muudab kindlustuse alles tõeliseks sotsiaalkindlustuseks.

Waadeldes välismaades tarwitusel olewaid sotsiaalkindlustuse harusid, siis näeme, et haiguskindlustuses rahaline ja ainealine abi sammuwad kõrwuti. Mõneline abi oleks tasuta arstiline rawi, rohud, wannid, rawimise võimaldamine sanatooriumites ja isegi kurortides, tasuta teenimine haigemaja personali poolt jne.

Ka kindlustuses õnnetute juhtumite vastu on tarvitusel tasumaksimine ülalmainitud kujul. Rahjufannatanule võimaldatakse tarviduse korral uue ameti ärastamine, võimaldatakse abi uue töökoha leidmiseks jne.

Kindlustuses wanaduse — invaliiditeedi vastu ja teenijate kindlustuses pooldatakse tasumist rahas, kuigi peale selle võimaldatakse ainelisi toodustusi.

Mis puutub tasumaksimise suurusesse, siis peavad tasusummad olema järeasjed, et mitte nõrgendada tahtmist, hakata uuesti tööle. Seepärast tasu ei tohi olla proportsionaalne õigele teenisitusele, vaid arvestada tuleb mingisugune minimaalne summa, mis võimaldab äraelamist.

Saiguskindlustuses võidakse võtta teenistuse summa suurus, kuigi tavaliselt arvestatakse teatud keskmise summaga.

Teatud tähtsuse omavad lisatasud laste arvu järele, mida taotlaks jatsiaalkindlustuse harudes. Lisatasusid antakse lapse 15 või 18 eluaastani. Lisatasusid ilma wanaduspiirita makstakse laste eest, kes waimliselt või füüsiliselt on töowõimetud.

Kindlustus töökaotuse vastu.

Nõikwad konjunktuurid, perioodiliselt wahelduwad majanduslikud kriisid wõiwad laostawalt mõjuda töötingimustele. Tuhandeid töölisi wõib jääda ilma teenistujeta, tuhanded wõiwad sattuda kõige suuremasse wiletusje. Kindlustusega püütakse pehmenkada wiletust, mis kaajas käib töökoha kaotusega. Ta on wastuwahendiks tööliste pahameelele ja rahulolematusele tööpuuduse ajal.

Suurim raskus jelles kindlustuse harus on wõimatus, ules seada kõlbulikku toenäolisuse arwestust, kuna konjunktuurid, millised põhjustawad tööpuudust, on täiesti juhuslikud ja ettenägematud. Ilma sellise arwestujeta on aga wõimata üldje igasugune joliidsele alusele tuginede kindlustus.

Tööpuuduse põhjused on nii välispidised (majanduslikud konjunktuurid) kui ka isiklikud (kindlustatu töowõime, usinus ja töötahje). Kindlustuse tasu tuleb maksta ainult tööpuudusel, milles ise ei olde süüdi. Siin on otjustamine raskendatud üksikutel juhtumitel, kuna ettewõtja harilikult wallandab wähem jobiwad töölised, paremaid aga ei wallanda üldje. Wiimased seepärast peaaegu kunagi ei tarwitje karta oma töökoha kaotamist, kuna halwemad töölised sageli on töötajad. Neid wõetakse tööliseks ainult siis, kui walitseb eraforraline nõudmine tööjoudude järele.

Parimad töölised tihti üldse ei soowigi osawõtta kindlustusest, kuna töökaotuse võimalused ei näi neid väga ähwardawat. Nii tuleb mainitud kindlustuse haru käsitada ka teatud ettemaatusega, et mitte foodustada teatud tööliselemendi mittetublidust.

Seepärast ei tohi abiandmise summad ületada miinimumi, mida wajatakse eluülespidamiseks. Nbi tuleb anda ainult juhustel, kui tööline on kaotanud oma töökoha mitte oma süü läbi. Teistel juhtumitel ja streigi puhul abiandmine muidugi ei toimu.

Kindlustusega tööpuuduse vastu peab kaafas käima töövõimaluste muretsemine, millega katsutakse töölisi paigutada uutele kohtadele samasugusel või teisel ametalal. Minult jelliste katsete nurjumisel ja töötu töösoowi küllaldajel ilmnemisel võib järgneda abiandmine.

Kindlustus peab olema funduslik, mitte ainult töölistele enestele, waid ka ettevõtjatele. Selliselt saawutatakse, et töötute ülalpidamine ei lasu mitte ainult töölistel enestel ja teistel rahwahihtidel, waid kulddest wõtawad osa ka wabrikandid, kes heade konjunktuuride aegul woiwad teenida suuri summe.

Esimejena pani maksma töötute fundkindlustuse Inglismaa, seadusega 16. detf. 1911. ja 9. aug. 1920. a. Kindlustusele allusid eestkätt kõik üle 16 a. wanad töölised ehituse-, masinaehituse-, laewa- ja waguni-ehituse aladel, samuti nagu malmiwalamistes ja saeweskites. Praegu on kindlustatud kõik üle 16 a. wanad töölised, millest erandi moodustawad töölised põllu- ja metsatöös, aiandustes ja majateenijad ning weel mõned teised grupid. Kindlustuse kandjaks on riiklik töömuretsemisorganisatsioon, kus töötawad erilised kindlustusametnikud. On asutatud riiklik töötute fond.

Peale selle tegutsewad wabad organisatsioonid, kes jagawad abi oma liigetele. Sisjentakjudest kannawad tööandjad ja töömõtjad mõlemad kaks wiiendikku, kuna ühe wiiendiku kannab riik. Töökoha kaotuse puhul maksetakse abiraha alates teisest nädalast kuni wiieteistkümnenda nädalani aastas, kui töötu wiimase wiie aasta jooksul iga aasta on kaotanud vähemalt kakskümmendkuus nädalat, ei ole töö kaotanud streigi või oma enda süü läbi, ega ei leia wastawat tööd tööbüroo kaudu. Kui töötul on võimalik saada tööd, aga puuduwad wajalikud teadmised, siis võimaldab kindlustus talle osawõttu wastawast kursusest. Itaalias on fundkindlustus maksma pandud 1. jaanuaril 1920. a. Samasugused seadused on maksuwusel Austrias, Schweitsis ja mujal. Paljudes riigies on kindlustus rajatud wabatahtlikule alusele.

Korteriküsimus.

Korteriküsimus kuulub moodsa rahwamajanduse tähtsamate probleemide hulka, kuna rahwa terwis, töödime ja sigimus on suurimal määral ärarippum korterioludest. Kuna tööliskorterite probleem ei ole wanem, kui moodsa aja töölisküsimus ise, on üldine korteriküsimus iseendaft juba väga wana.

Juba wanal ajal pühendati tähelepanu korterioludele, wanas Roomas walitfes samuti korterikriise, eriti aegadel, kui tuhandeid talupoegi woolas maalt linna, et seal maitsta kergemat põlwe. Muidugi ei oma lõunamaades korterikriis kunagi sellise terawa kaju nagu põhjamaades; jõe kliima wõimaldab äraelamist wähest isegi lahtise taewa all. Kuid seda walusamini annab end tunda puudulik peawari põhjamaade pakases kliimas, kus inimene suurema osa oma elust peab weetma finnistes ruumes.

Uuemal ajal, tööstuse kiire arenguga käis kaasas sagedane elukohtade muutmine, mis omakord esile kutsus wajaduse uute majade ja korterite ehitamiseks. Suurlinnades muutub eriti terawaks korteriküsimus tööliste juhtes.

See areng algas esmalt Inglismaal, siis Belgias ja Prantsusmaal. Kujufaid kirjeldusi leidub prantsuse mäetööliste korteriolude kohta Zola' romaanis „Germinal“. Korteriolud muutusid seda wiltsenemaks, mida intensiivsemalt kaswas töölisproletariaadi hulk. Kitkastes, pimedais ruumes kuhjusid tihedalt inimesed, puudus kanalisatsioon ja warustamine kõlbuliku joogiveega; polnud siis ime, kui taudid, nagu kolera ja tüüfus nõudsid määratumaid ohvreid.

Kui waadelda halwade korteriolude mõju rahwa arengule, siis on nende tulemused küllalt wapustawad. „Korter peab olema mitte ainult peawari halwa ilma mõjude wastu, ta peab olema ka mugaw kodu, kus töö järele leidub rahu, puhkust ja meelelahutust, kus haiguse puhul leidub head rawi, kus walitseb armastus ja wastastikkune hoolitsemine ja kus on walmistatud tõeline edenemispaiw kõigile kodustele woorustele.“

Sõlbades niisketes korterites, millised on puuduliku kütmise, wentialtsiooni ja walgustusega, puuduliku weewarustusega, puudulike wäljakäigukohtadega jne., kannatab kõigepealt terwis. Liigse elanikearwuga korterites õhk on äratarwitatud ja halb, puhkusele ei panda tarwilist rõhku. Taudid lewivad juft wäikestes korterites, nendes on suremus, eriti tiisikusest, ja lastesuremus iseäranis suur. Muidugi pole süüdi ai-

nult korter; kaasa wõiwad mõjuda ka teised asjaolud, nagu puudulik toitlus, liigne töö, üldse kõik elutingimused. Kuid need olenewad suuresti korterist, ühtlasi sundides elama puudulikes korterites.

Suure inimhulga kuhjumine kitsastes eluruumes soodustab nakkushaiguste lewikut. Statistika tõendab, et ühetoalistes korterites on suremus mitu korda suurem, kui näiteks 4-toalistes korterites.

Kõlblikes mõttes on väga kahjulikud puudulikud korterid ja liiga tihe elanikkarw. On ruumid puudulikud, leidub alati põhjust omawaheliseks tülitsemiseks. Kohtadel aga, kus alati walitsewad tülid ja riid, kaob lõpuks igasugune arusaamine rahulikust elust. Noorsoost, kes wõrsub jäärastes oludes, pole loota soowi korralikuks ja auwäärt kooselamiseks. Tuleb tööline wäsinult koju, leides ei mingit mugawust, mingit perekonnarahu, siis siirdub ta kõrtsi. Nii on joomine kõige oma kahjulike mõjudega terwile ja perekonnaelule sageli waid halbade korteriolude tulemus. On korteri kitsuse tagajärjel wäikseis ruumes istkuid mõlemist soost, läheb warsti täiesti kaduma häbi- ja sündustunne. Lapsed näewad ja kuulewad kõik, tagajärgedest pole waja kõnelda. Kirjeldatud oludes ei wõi areneda head omadused, tahe puhtuseks, kokkukoiuks, õigluseks ja korralikuks.

Kodumaatunne ei arene halbades ja ebamugawates korterites; kui ei leidu kusagil kodust mugawust, kaob wiimaks huwi, ning käriwewad naaberlikud ja seltskondlikud sidemed. Perekonnaelu häwineb, ja ühes sellega õilsaim inimlikest tunnetest — armastus. Üldisusel on suurim huwi kirjeldatud olukorra ärarahoidmiseks, kuna see wõib häwitada seltskonda, kultuuri ja kõlblust. —

Arwesse wõttes kõiki ülalkirjeldatud asjaolusid, on korteriolude korraldamisele juba warakult seadusandlused hakanud pöörama tähelepanu. Esimesena hakkas seadusandlisel teel korraldama korteriolusid — liberaalne Inglismaa. Esimärgiks oli ebaügieeniliste korterite kõrvaldamine, „slums“ ide lammutamine, ja teiseks, uute terwishoidlike korterite ehitamise soodustamine. 1875. a. loodi „Public Health Act'iga“ järewalwe korterite järele ja korterite hooleksanne.

Inglismaa eeskujule on järgnenud teised kultuurriigid. Tänapäewal peetakse korteriküsimust niiwõrd tähtsaks, et riige eelarwetes leidub suuri summe selle korraldamiseks.

Uualik hoolekame.

Maailmas leidub määratunul arwul looduslikke warandusi, mida wõib kasutada inimeste heaoluks. Leidub külluses wiljarikkaid maakohti, leidub meresid ja jõgesid, mis kuberiwad kaladest. Ometi on juurem osa inimesi waesed, wahest isegi nii waesed, et ei leidu leiwapalustest nälja kustutamiseks. Kui juurelda waesuse põhjuseid, siis tuleb esijoones filmas pidada inimeste omadusi, mis ilmnewad laiskuses ja ükskõiksuses, lõbutsemistungis ja lõputis abiellumises, ilma, et oleks muretsetud wajalikke wahendeid perekonna ülalpidamiseks.

Inimestes peitub tung laisklemiseks, mida tihti wõidab ainult nälg. Paljud inimesed töötawad koguajutunde tõttu, kuna wõrdlemisi wahesed töötawad töö enese pärast, röönuu pärast töö jaawutuste üle.

Mida madalam on inimeste kultuuriaste, seda rohkeni töötatakse ainult hädajunnil, ja ka ainult nii palju, kui waja läheb napimaks eluülespidamiseks. Seda juurem on ka nende arw, kes sattuda wõiwad waesusesse ja wiletusse. Selliste inimeste juures teenistuse juurenemine joodustaks waid laiskust. Kaswawa haridusega, elunõuete juurenemisega, ja waate lewitamisega, et laiskuse wõitmine on elukohustus, wõib wõidelda selle waesuse põhjuse wastu. Kui maast madalast inimest õpetatakse nägema töös oma eluülesannet, ja kui lugupeetakse ainult sellistest inimestest, kes oma tegewusega on kasulikud üldajule, siis wõib loota, et juuresti waheneb ka waesus.

Samuti madala kultuuri tunnuseks on tuim muretus, millega waadatakse wastu tulewikule. Algelised rahwad elawad peost juhu, on hea lõikus, kala- wõi jahisaak, siis priiustatakse ja prassitakse, mõtlemata kofkuhoiule tulewiku heaks. Sarnajelt tihti talitatakse ka tööpalkadega: rahajaaamise päewal ja weel mõni nädal hiljem elatakse priiskawalt, kuna kuu lõpul käiakse ringi pika näoga ja isegi tühja kõhuga. Kofkuhoiust ja waranatuksese kogumiseft wanade- ja nuustapäewade jaoks pole juttugi, waid tehakse isegi igalpool rohkesti wõlgasid. Kui siis perekonnatoitja haigestub wõi juureb, on perekond hädas ja wiletuses, ning sunnitud kasutama riiklist hoolekannet, isegi wastu wõtma arwuandeid.

Kuigi inimesed tihti on ise süüdi oma waesuses, ei wõi üldistada ülalmainitud nähtusi. Waesus tabab ka inimesi, kes selles sugugi pole süüdi, ning kes on teinud kõik, et kindlustada oma tulewikku. Sõjad, revolutsioonid ja majanduslikud katastroofid häwitawad warandusi, wõi kui nad neid ei häwita, siis igatahes wõimaldawad teatud kihtidele rikastuda teiste kihtide arwel.

Kuna igasugustel põhjustel tekib palju waeseid, kes ei suuda aidata iseendid, siis osutub tähtsaks riiklikuks ja rahvamajanduslikuks ülesandeks, teostada hoolekannet ja abiandmist puudustkannatajale. See ülesanne kuulub raskeimate hulka, kuna on vaja selgusele jõuda waefustamise põhjuste üle. Niikaua, kui sealjuures ühe küljelt otfitakse hoolealuse süüd tema waefustamises, ei wõi jõuda ühetasase hoolekandeni, kuna alati mõeldakse karistusele, ja abiandmist korraldatakse hoolealuse süü kohase põhimõtte järele. Hoolekanne ei ole täieline, kui ta teotseb subjektiivsete kaalutluste kohaselt. Ei ole ka õige, arwestada ainult majanduslikke põhjuseid, uskudes, et majanduslik rewolutsioon suudaks korwaldada waefust. Rewolutsioonid, nagu öeldud, wõimaldavad wahelt küll mõnede sihtide rikastamist, kuid alati muudawad waesteks teisi sihte.

Hoolekanne waeste eest sijuliselt peab olema hoolekanne see suguste majanduslikult saamatute inimeste eest, kes iseendid aidata ei oska wõi ei suuda. Seepärast hoolekanne ei kuulu majanduspoliitiliste abinõude hulka, millised eeldawad majanduslikult teguwõimsaid inimesi. Hoolekande ülesandeks ongi abiandmine isikutele, kes majanduslikus protsessis ei leia kasutamist oma puudulike omaduste tõttu. Seejuures ei tohi abiandmist wõtta mitte ainult ainelise toetusena, waid hoolekanne peab kaswatama inimese kõlblikuks majandustegewusele. Kaswatuseks wajakse täpseid teadmisi hoolealuse seisukorra, tema waefuse põhjuste hindamiseks.

Lähemal waatlusel jagunewad hoolealused kolme ossa. Üks osa omab küllalt majanduslikku tegewuswõimet, et majanduslikult seista omal jalul, ei leidnud aga seni omale tegewusvälja wõi ei jõudnud jeda püsiwalt hoida enda käes. Siin ei oleks kohane aeline toetus, waid abiandmist peab kujundama selliselt, et waene wõimalikult kiirelt ja kestwalt muutuks jälle iseseiswaks. Tegewusse peab astuma kaswatus. Seal, kus kaswatus ei töota anda tulemust, wõi kus ta ei anna tagajärgi, on tegemist järgmise kahe grupiga: ühed on selleks wõimetud, et üldse midagi majanduslikult korda saata, nagu need on wanad ja haiglased. Wiimaseid wõib ainult veel toetada aineliselt. Paljud omawad aga veel mõningaid, wahelt isegi üsna suuri, majanduslikke wõimeid, mida nad ise ei oska kasutada wabas elus. Siin ainult abi anda ei oleks õige, waid nende jõudusid tuleb ärakasutada, jeda eestlätt üldise kasuks, millega efiteks wähendatakse hoolekande kulud ja teijeks jälitatakse inimestes tunne nende isikliku wäärtuse suhtes.

Seldust selgub, milliste raskustega tuleb wõidelda hoolekandel, kui ta õiglaselt soowib talitada oma hoolealuste suhtes. Nagu juba mai-

nifime, tekitab väga suuri raskusi abiandmise viis. Nii tuleb hoolekandele otjustada, kas abiandmist teostada, jättes hoolekandele oma koduse, või paigutades teda töö- või haigemajja jne.

Kultuurriiges on seadusega keelatud kerjamine ja sihitult ümberhulkumine. Wangistusega karistatakse isikuid, kes ise kerjavad või lapsi kerjamiseks väljasaadavad, samuti wangistatakse ümberhulkujaid. Särkest rohkem jõutakse meendumusele, et hoolekandele haigete ja alaväärtslike elementide üle tuleb teostada jelleks eriti määratud asutustes.

Kultuurilises ühiskonnas leidub palju selliseid asutusi. Leitub laste kodudes saavad warjupaiga need mäetikejed, kes saatusel hooleks on jäetud oma wanemate poolt. Väikeste laste warjupaikades lapsed wihivad ainult päewa jooksul, jellal, kui nende emad on tööl ja teenistuses. Waeslaste kodudes asuwad waeslapfed, kes wanemate kaotuse puhul on jäänud ilma koduta.

Tähtsat osa etendawad asutused kuritahtlike kalduwustega laste jaoks, nagu meie juures näit. Sarku koloonia. Sinna paigutatakse lapsed, kes on sattunud kurjale teele, või kes elawad seesugustes oludes, mis söodustawad lapse kõlbluse häääbumist.

Täiskaswanuile on kultuurriiges ellu kutsutud palju era- ja awalike hoolekandele asutusi. Inglise- ja Prantsusmaal on püstitatud suurepäraseid hospitale wanadele ja töowõimetuile kodanikele. Haigetele, kes põewad hädaohtlike nakkushaigusi, on püstitatud erihaigemaju jne.

Tähtsamad hoolekandele asutused on töomajad, sundtöomajad ja asutused, mis armuanni asemel annawad tööd. Inglise maal leidus töomaju juba 18. sajandi algul, kuhu paigutati kõik töowõimelised waesed ja keda sunniti töötama. Selline korraldus omas teatud pahesid, kuna ajutiselt töötud, edasipüüdjad isikud sattusid kokku elukutseliste logelejatega ja igasuguste hulgustega.

Säid tulemusi on annud n. n. töökolooniad, kus leiawad peawarju ja wastawat tööd töowõimelised ja töötahtelised isikud. Wiibimine neis on wabatahtlik, kuid ei tohi tawaliselt kesta üle teatud aja. Püütakse võimaldada inimestele kas või wäheski teenistust ja seega ulesjetoötamist teatud iseseiswusele. Töökolooniaid asutatakse osalt maal, osalt linnades. Sgas asutuses on maksim kindel majaford. Otsustarbekohase juhtimise juures jellised asutused wõiwad palju kordasaata. On võimalik lahutada õnnetu elukutseliste laisklejatest. Kes toetust palub töö wastu, wõib pääseda kolooniasse, tõrkujad antakse politsei korraldusse, kes areteerib töowõimelise, ülewies teda sundtöomajja. Inglise maal ja Ameerikas on päästearmee ellu kutsunud säaraseid kolooniaid.

Sisu.

Palkade reguleerimine	3
Palkateooriad, lht. 4.	
Ettewõtja sissetulek	7
Ettewõtja tulu, lht. 7.	
Majapidamine	11
Era- ja avalik majapidamine, lht. 11. Majapidamisstatistika, lht. 13.	
Sotsialism	14
Põllumajandussüsteemid	17
Maaomanduse jaotus	21
Laiifundid, lht. 22. Kolhoosid, lht. 23. Kääbuskäitised, lht. 24.	
Põllumajanduslik krediid	24
Obligatsioonid, lht. 25. Pitaajaline krediid, lht. 25.	
Metsaasjandus	26
Kaitsemetsad, lht. 27.	
Metsakaubandus	28
Metsajaaduste vahetus, lht. 28.	
Mäetööstus	29
Söö- ja rauakaevandused, lht. 29. Metallikaevandused, lht. 30.	
Käsitööstus	31
Wanaaja käsitöö, lht. 31. Orjateisus, lht. 33.	
Tsungid	33
Wastastikkune abiandmine, lht. 34. Meistrid, sellid, õpilased, lht. 35.	
Tsunsti au, lht. 36.	
Tänapäewa käsitööstus	36
Kodukäsitöö, lht. 37. Wabrikutööstus, lht. 38. Sotsiaalne käsitööstus, lht. 38.	
Töölise liikumus	39
Ettewõtjad, lht. 39. Suurkäitis, lht. 39. Töötaja kehtivus, lht. 40.	
Töölisorganisatsioonid, lht. 41.	
Töökaitse	42
Truudussüsteem, lht. 42. Käitisevanemate seadus, lht. 42. Rahvusvaheline töökaitse, lht. 43. Naiste töö, lht. 44. Töötaja piiramise vajadus, lht. 45.	
Rahvatunnilise tööpäewa ajalugu	46
Wäliskaubandus	47
Statistika, lht. 47. Kaubabilans, lht. 48. Waksubilans, lht. 48.	
Tollid	48
Finants- ja kaitsetollid, lht. 48. Tollitariivid, lht. 49. Enamjoodustuse klausel, lht. 49.	
Kaitsetollid	50
Produktiooni kaitse, lht. 50. Põllumajanduslikud tollid, lht. 51.	
Wäljameopreemiad, lht. 52. Wabasadamad, lht. 52.	
Kaubalepingud	52
Enamjoodustus ja retsiprofitteet, lht. 53.	
Post ja telegraaf	54
Liiklus	55
Maanteed, lht. 55. Raudteed, lht. 56. Raudtee poliitika, lht. 57.	
Tariivid, lht. 56. Weeteed, lht. 58.	
Kindlustusasjandus	59
Tulekindlustus, lht. 62. Transpordikindlustus, lht. 63. Merekindlustus, lht. 64. Rasketkindlustus, lht. 64. Dispašhöörid, lht. 65.	
Autofaaskindlustus, lht. 65. Rahelkindlustus, lht. 65. Koduloomade kindlustus, lht. 66. Elukindlustus, lht. 66.	
Sotsiaalkindlustus	68
Kindlustus töökaitse vastu	73
Korteriliiklus	75
Avalik hooldekamne	77

